

trk dergisi

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi

e-ISSN:2757-6388

Yıl:2021

Cilt:2 Sayı:1

e-ISSN:2757-6388

trk dergisi

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi

Cilt/Volume: 2

Sayı/Issue: 1

Yaz/Summer 2021

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi

International Journal of Humanities and Art

Cilt/Volume: 2 Sayı/Issue: 1 Yaz/Summer 2021

<http://www.trkdergisi.com>

İmtiyaz Sahibi/Owner

Doç.Dr. Enver KAPAĞAN

Baş Editörler/ Chief Editorial Board

Doç.Dr. Enver KAPAĞAN

Doç.Dr. Mustafa KUNDAKÇI

Dr. Öğr. üyesi Can Doğan

Öğr.Gör.Yılmaz BACAKLI

Eğt. Gör.Yalçın ALTAY

Dil Editörleri/Language Editors

Doç. Dr. Enver KAPAĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Saidbek BOLTABAEV

Arş. Gör. Mustafa CANLI

Metin İnceleme ve Düzelti/ Text Review and Editing

Öğr. Gör. Oğuzhan YILDIRIM

Öğr. Gör. Salih TURAN

Yurt Dışı Temsilcilikleri/ Foreign Representation Offices

Azerbaycan: Doç. Dr. Siyavuş ASIMOV

/Bakü Avrasya Üniversitesi

Kazakistan: Doç. Dr. Sanay Gavhar ERALIKIZI

/M. Kh. Dulati Taraz Devlet Üniversitesi

Kırgızistan: Prof. Dr. Meerim KOLBAYEVA

/Kırgızistan Milli İlimler Akademisi

Özbekistan: Prof. Dr. Nodirhan KHASANOV

Özbekistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi

Rusya: Doç. Dr. Kireeva İrina ANATOLEVNA

/Uluslararası Moskova Üniversitesi

Tataristan: Doç. Dr. Feride TAGİROVA

/Tataristan Bilimler Akademisi

Türmenistan: Dr. Öğr. Üyesi Janibekov KAKAJAN

/Mahtumkulu Dil ve Edebiyat Yazmaları Enstitüsü

Yayın Kurulu / Editorial Boards

Prof. Dr. Abbasov Əbülhəsən FƏRAD OĞLU
Prof. Dr. Ali GÜNEŞ
Prof. Dr. Faruk ÇOLAK
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ
Prof. Dr. Hür Mahmut YÜCER
Prof. Dr. Hüseyini Nazim ZİYAD OĞLU
Prof. Dr. Meerim KOLBAYEVA
Prof. Dr. Nodirhan KHASANOV
Prof. Dr. Yerden KAZHYBEK
Prof. Dr. Zeki TEKİN
Doç. Dr. Siyavuş KASIMOV
Doç. Dr. Adayeve Ermek SABİRBAYKIZI
Doç. Dr. Alsou KAMALIEVA
Doç. Dr. Allahverdiye Əlövsət VİLAYT OĞLU
Doç. Dr. Aşkın ÇELİK
Doç. Dr. Ensenov Kanat ALEKSEYULİ
Doç. Dr. Fatih KAYA
Doç. Dr. Kireeva İrina ANATOLEVNA
Doç. Dr. Muhammet Nurettin CİCİOĞLU
Doç. Dr. Rəhimov Mütəllim QARA OĞLU
Doç. Dr. Ramazan CANSOY
Doç. Dr. Recep TEK
Dr. Öğr. Üyesi Kerim TUZCU
Dr. Öğr. Üyesi Meder SALİEV
Dr. Öğr. Üyesi Saidbek BOLTABAYEV
Dr. Öğr. Üyesi Tahir BİLİRLİ

Sayı Hakemleri / Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Cebbar İŞANKULOV
Prof. Dr. Hamidulla BOLTABAYEV
Prof. Dr. Marufcan YOLDAŞEV
Prof. Dr. Nodirkhon KHASANOV
Doç. Dr. Bilgin GÜNGÖR
Doç. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT
Doç. Dr. Mayramgül DIYKANBAYEVA
Doç. Dr. Meral BATUR ÇAY
Doç. Dr. Ramazan CANSOY
Doç. Dr. Recep TEK

Doç. Dr. Zhyldyz İSMAİLOVA
Dr. Öğr. Üyesi Damezhan SADYKOVA
Dr. Öğr. Üyesi Erhan ÇAPRAZ
Dr. Öğr. Üyesi Evrim ÇAĞLAYAN
Dr. Öğr. Üyesi Gulshat SHAIKENOVA
Dr. Öğr. Üyesi Jale BABAŞOVA KASTRATI
Dr. Öğr. Üyesi Meder SALİEV
Dr. Öğr. Üyesi Mukhit TOLEGENOV
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin GEZİCİ
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ATEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Saidbek BOLTABAYEV

İletişim Adresi /Official Contact

bilgi@trkdergisi.com

- trk dergisi yılda iki kez (Haziran/Aralık) yayımlanan bilimsel ve hakemli bir dergidir.
trk dergisi is an academic and refereed journal which has been published two times a year (Jun/December).
- Dergide yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanmalıdır.
The articles which have been sent in order to be published in the journal have to be prepared according to the related rules.
- Dergide yayımlanan yazıların akademik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
Academic and legal responsibility of the articles published in the journal belongs to their authors.
- Yazılardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.
Citing articles can be permitted by quoting the source
- Makale gönderimi için son tarih: Yaz dönemi Nisan, Kış dönemi Ekim dir.
Deadline for submitting articles: Summer semester is April , Winter semester is October.

İÇİNDEKİLER

- Safranbolu Yöresinde Safran Bitkisi ve Safran Kültürü Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme 1-23
- Istiqlol Davri O'zbek Bolalar She'riyatining Ba'zi O'ziga Xosliklari 24-43
- Güzel Sanatlar Alanı Dışında Görev Yapan Akademisyenlerde Sanat Bilinci 44-57
Geliştirmek ve Farkındalık Yaratmak: Karabük Üniversitesi Örneği
- Mikail Müşfik ve Sabahattin Ali'nin Şiirlerinin Birkaç Başlık Altında Karşılaştırılması 58-71
- Мектептегі Білім Беруді Стандарттаудың Халықаралық Тәжірибесі 72-83
- "Felatun Bey ile Rakım Efendi" ve "Vah" Romanlarındaki Tipler 84-100
Üzerinden Batılılaşma Eleştirisi"
- Kazak ve Türk Ailesiyle ilgili Anlamsal Atasözleri 101-112
- "Gece ve Gündüz" Romanında Analitik Folklor ve Lengüapoetik Özellikleri 113-122

Kitap Tanıtım

- KALKAN, Adnan (2021), Teknoloji Bağımlılığı ve Bilinçli Medya Kullanımı, 123-130
Ensar Neşriyat, İstanbul, 1.Baskı,152 s. ISBN:978-625-7320-19-1 Kitabının Tanıtımı

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi

International Journal of Humanities and Art

<http://www.trkdergisi.com>

Araştırma Makalesi / Research Article

e-ISSN:2757-6388

trk dergisi

2021

2(1):1-23

Geliş Tarihi / Receive : 04.03. 2021

Kabul Tarihi / Accepted : 28.06. 2021

Safranbolu Yöresinde Safran Bitkisi ve Safran Kültürü Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme

A Folkloric Investigation of Saffron Plant and Saffron Culture in Safranbolu District

Yasemin GÜMÜŞ

Folklor Araştırmacısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Karabük

Folklore Researcher, Culture and Tourism Ministry, Karabük

e-mail yasemin.gumus@ktb.gov.tr

Orcid ID: 0000-0002-3015-1999

Atıf/Cite as: GÜMÜŞ, Yasemin (2021). Safranbolu Yöresinde Safran Bitkisi ve Safran Kültürü Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme. trk Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi, 2 (1),1-23. Retrieved from <http://trkdergisi.com/index.php/trk/article/view/37>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından ve bir intihal programında incelenmiş intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two reviewers and in a plagiarism program and has been confirmed to be free of plagiarism.

Safranbolu Yöresinde Safran Bitkisi ve Safran Kültürü Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme

Öz

Safran, Iridacea (süsengiller) familyasından *Crocus L.* cinsine ait toprak üstü kısmı tek yıllık; toprak altı kısmı ise çok yıllık olan soğanlı bir kültür bitkisidir. Kuzey yarım kürede tropikal ve subtropikal iklim kuşağında yayılım gösteren safran bitkisi, günümüzde İtalya, İspanya, Yunanistan, Fas, Mısır, İsrail, Türkiye, Japonya, Çin, Hindistan, Pakistan, İran ve Azerbaycan'da yetişmektedir.

Dünyanın en eski baharatı ve tıbbî bitkisi olan safran; antikçağdan beri dini ritüellerde, halk hekimliğinde ve halk mutfağında kullanılmıştır. Üretimi binlerce yıl öncesine dayanan safran bitkisinin, Anadolu'da tarımı yapılan en önemli merkezlerinden biri Karabük iline bağlı Safranbolu ilçesidir. Kaliteli safran soğanlarının üretiminin yapıldığı Safranbolu, uygun yetiştirme koşulları ile yüzyıllardır safran bitkisine ev sahipliği yapmıştır.

Safranbolu'da bir dönem önemini kaybeden safran bitkisinin günümüzde tekrar hatırlanışı; ekolojik, ekonomik, turistik ve estetik açılardan değerlendirme çabaları dikkat çekicidir. İlçeye adını veren safran bitkisinin farkındalığının ön plana çıkmasından hareketle çalışmamızda; "safran" bitkisinin geçmişteki/günümüzdeki durumunun incelenmesi ve etrafında oluşan kültürel yapının tespiti amaçlanmıştır.

Bu çalışma 2018-2020 yıllarında Safranbolu İlçesi Yukarı Çiftlik Köyü Keten Mahallesi Safran Üretimi Çiftliğinde ve Safranbolu İlçe Merkezinde gerçekleştirilen alan araştırması sonucunda elde edilen materyaller ve veriler ışığında kaleme alınmış ve elde edilen malzeme halkbilime özgü tekniklerle değerlendirilmiştir. Araştırma sırasında ve devam eden aşamalarda gözlem ve görüşme tekniklerinden yararlanılmış; safran üreticisi İsmail YILMAZ ile gerçekleştirilen görüşmeler video kaydı ile kayıt altına alınmış, bitkinin büyüme süreci fotoğraflar ile belgelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk Kültürü, Kent Kimliği, Safranbolu, Safran Çiçeği, Safran.

A Folkloric Investigation of Saffron Plant and Saffron Culture in Safranbolu District

Abstract

Saffron is a bulbous cultigen with an annual aboveground and perennial underground parts and it belongs to Iridacea family and *Crocus L.* Genus. Saffron present a spread on tropical and subtropical climate zones of North Hemisphere and grows in Italy, Spain, Greece, Morocco, Egypt, Israel, Turkey, Japan, China, India, Pakistan, Iran and Azerbaijan at the present time.

Saffron, which is the oldest spice and medical plant of the World, has been used in religious rituals, folk medicine and traditional kitchen since ancient times. The production of saffron goes back to thousands of years ago and its one of the most important cultivation centers is Safranbolu district of Karabük City in Anatolia. Safranbolu, where the high quality saffron corms are cultivated, hosts the saffron plant with proper cultivation conditions for hundreds of years.

Saffron lost its importance in the past periods in Safranbolu, however, it gained importance one more time in our day and there is a remarkable effort to re-appreciate it in terms of ecological, economic, touristic and aesthetic aspects. Within this context, in this study, it is aimed to investigate “the condition of saffron plant, which gave its name to the district, in the past and at the present time and the cultural structure emerging around that plant”.

This study is written based on the materials and data obtained after a field study conducted between 2018-2020 in Saffron Production Farm in Safranbolu District, Yukarı Çiftlik Village Keten Quarter and Safranbolu District Center and data was analyzed specifically to folkloric techniques. During the study and following stages, observation and interview techniques were utilized and interviews with İsmail YILMAZ, who is a saffron producer, were videotaped and the growth process of the plant was documented with photographs.

Keywords: Folk Culture, City Identity, Safranbolu, Saffron Flower, Saffron.

Giriş

Dünyanın en eski baharatı ve tıbbî bitkisi olan safran, antikçağdan beri dini ritüellerde, halk hekimliğinde ve halk mutfağında kullanılmıştır (Paşayeva ve Tekiner, 2014). Anadolu’da Hitit döneminden beri bilinen safran Osmanlı döneminde geniş alanlarda tarımı yapılan bir bitki olmuştur. 1858 yılında 9.705 kg safranın İngiltere’ye ihraç edilmiş olması safran üretimindeki yüksek başarının kanıtıdır. Ancak bazı ekonomik, siyasal ve tarımsal sorunlar nedeniyle safran bitkisinin zamanla ekim alanı daralmış, 1913 yılında üretim miktarı 500 kg düşmüştür (Arslan, 2016).

Yüksek ekonomik değeri olan safran, önemini ve yüksek üretim miktarını kaybettiği yıllarda Safranbolu ilçesine bağlı Davutobası köyünde ve Şanlıurfa’da ekimi yapılmaya devam edilmiştir (Gümüşsuyu, 2004). Günümüzde ise ivme kazanan etnobotanik araştırmaların olumlu etkisiyle safran bitkisi dünyada çeşitli endüstri dallarında aranan bir bitki olmuştur.

Safran üretiminde önemli bir merkez olan Safranbolu, Karabük İlinin en büyük ve gelişmiş ilçesidir. Karabük il merkezinden 8 km ve denizden 65 km içerde olan Safranbolu’nun yüz ölçümü 1013 kilometrekaredir. İlçe kuzeyinde Bartın ili, doğusunda Eflani ilçesi, güneydoğusunda Kastamonu ile Çankırı illeri, güneyinde Karabük ve batıda Yenice ilçesiyle çevrilidir (Günay, 1998).

Bölgedeki ilk medeniyetler Hititlerin komşuları olan Gaspalar ve Zalpalardır. Bölgede sırasıyla Hititler, Frigler, dolaylı yoldan Lidyalılar, Persler, Helenistik Krallıklar (Pondlar), Romalılar (Bizans), Selçuklular, Çobanoğulları, Candaroğulları ve Osmanlılar egemenlik kurmuşlardır (Tunçözgür, 2012; Karabük İl Yıllığı 1999). 1995 yılında ise Karabük’ün il yapılmasıyla Safranbolu Karabük’e bağlı bir ilçe haline gelmiştir (Acar, 2011).

İlçenin adıyla ilgili çok çeşitli görüşler vardır. 19. yy. Paflagonya’da araştırma yapan Ramsay, bölgedeki Hadrianopolis şehrinin ve eski kaynaklarda geçen *Germia-Theodorias*’ın da Safranbolu olabileceği görüşünü ileri sürmüştür. Ayrıca Ortaçağ kaynaklarında adı geçen Dalibra adlı antik yerleşmenin de Safranbolu olduğu kabul görmüştür (İslam Ansiklopedisi, 2008). İlçe, Anadolu’nun 1071 ile başlayan Fetih sürecinde Selçuklular tarafından 1196 tarihinde fethedilmiş ve Zalifre adını almıştır (Yücer, 2010).

18. yy.’da “zağfiran” denilen safran bitkisinin üretiminin yapılması ile de Zağfiranbolu adı kullanılmaya başlanmıştır. 1889’dan sonra Zağfiranbolu 1940’a kadar Zafranbolu ve bu tarihten sonra da Safranbolu adı yaygın biçimde kullanılmıştır (Kalyoncu, 2010).

Osmanlı- Türk mimarisinin bozulmadan günümüze kadar korunduğu ve sahip olduğu birçok tarihi ve kültürel değeri ile Safranbolu, 1994 yılında UNESCO tarafından Dünya Miras Listesine alınmıştır (Bayazıt, 2014). Safranbolu günümüze kadar özgünlüğünü bozmadan ulaşan sanat ve mimarlık tarihi bakımından önemli birçok yapıya sahiptir. Safranbolu'nun sahip olduğu tarihi ve kültürel değerler yanında doğal güzellikleri de bölgenin turizmini çeşitlendirmektedir (www.karabuk.ktb.gov.tr).

1. Safran Bitkisi

1.1. Safran Sözcüğü

Arapça asıllı ve sarı anlamına gelen "zaferan" sözcüğü diğer dünya dillerinde küçük değişikliklerle kullanılmaktadır. Örneğin; Almanca, Türkçe, Fransızca "safran", İngilizcede "saffron", Rusçada "shafran", İtalyancada "zafferano ve Yunancada "zafora" sözcükleri bu bitkinin adı olmuştur. Bitki biliminde *crocus sativus* olarak geçen "safran" Ortadoğu tarımında kürkum olarak bilinmektedir (Ceylan, 2005).

Güzel kokulu bir dağ otu şeklinde Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen "kayaçuk" sözcüğünün "safran" olabileceği belirtilmektedir (Atalay, 1999).

İbni Sina'nın *El Kanun Fi't Tıb* (X. yy) adlı eseri başta olmak üzere *Edviye-i Müfrede* (XIV. yy), *Tabiatname* (XIV. yy), *Ebvab-ı Şifa* (XIV. yy), *Yadigar* (XV. yy) ve *Kemaliyye* (XVI. yy) gibi birçok yazma tıp eserinde safran "za'feran" şeklinde geçmektedir (Paşayeva ve Tekiner, 2014).

Söyleyişi zor zaferan sözcüğü halk arasında yerini safrana bırakmıştır. Cumhuriyet döneminde yayımlanan bitkibilimi terimleri sözlüklerinde de safran sözcüğü madde başı olarak geçmektedir (Baytop, 1994; Ceylan, 2005).

1.2. Safran Bitkisinin Özellikleri ve Yetiştirme Koşulları

Safran (*crocus sativus*), süsengiller (Iridaceae) familyasına dâhil çok yıllık bir kültür bitkisidir. Safranın toprak altında kalan iki-dört cm çapındaki küremsi, hafif basık ve kahverengi kabuklarla sarılı soğanı üç yıl süresince yeni bitkiyi meydana getirir. Her yeni bitki de yeni soğanı oluşturur (Arslan, 1986).

Bitkinin yaprakları buğday yaprakları gibi dar, dik olup yaprak ortalarında üçer adet şerit vardır. Çiçeğin altı adet mor taç yaprağı, üç adet sarı renkli erkek organı ve üç parçalı koyu kırmızı-turuncu renkli 2,5-3,5 cm boyunda ipliksi görünüşlü dişi organı vardır. Çiçeğin asıl önemli olan ve safran adı verilen kısmı bu dişi organlarıdır. Ağustos ayında ekilen safran soğanları ekim ayının ikinci haftasından itibaren çiçeklenmeye başlamakta ve kasımın

Yasemin GÜMÜŞ

üçüncü haftasına çiçeklenmesi devam etmektedir (Safranbolu Safranı Broşürü, 2011; Arslan, 2016; Çınar ve Önder, 2019).

Safran bitkisi, üzüm asması gibi rüzgara karşı korunmuş güneşli yamaçlarda daha kaliteli ürün verir. Yaz yağışları çiçeklerine zarar verdiği için yazın kuru ve güneşli havaları sever. Ayrıca safran soğanları dona karşı dayanıklıdır. Çiçekleri için ise en ideal sıcaklık 23 °C'dir. Bu anlamda uygun sıcaklık ortamında safran soğanlarının 50-150 gün içinde çiçeklenme yani hasat zamanı gelir. Safran tarımı kumlu, düşük yoğunluklu, gevşek, killi, yüksek organik içerikli, taşsız ve hafif eğilimli topraklarda yapılır. Üreticiler eğimli toprak ile yağış sularının birikmesinin önüne geçerek safran soğanlarının çürümesini engellemeyi amaçlar (Ünalı, 2017; Çınar ve Önder, 2019; KK1).

1.3. Safran Bitkisinin Tarihçesi ve Safran Bitkisinin Yetiştirme Alanları

En eski kültür bitkilerinden biri olan safran, 3000 yıldan beri birçok uygarlık tarafından kullanılmıştır. MÖ 7. yy.'a ait Asurlardan kalma, Asurbanipal'in kaleme aldığı botanik kitabında safran bitkisi geçmektedir (Çınar ve Önder, 2019)

İran ve Keşmir Bölgesinde safranın yetiştirildiğini Homeros ve Hipokrat kaydetmiştir. Ayrıca safran, Moğollarla Çin'e, Araplarla İspanya'ya ve Haçlılarla Batı Anadolu'ya yayılmıştır. Eski Yunan, Roma ve Mısır Uygarlıklarında safran, baharat olarak kullanılmakla birlikte boya, parfüm ve şifalı bitki olarak da kullanılmıştır. Orta doğuda ise 4000 yıllık geçmişi ile safran, hastalıkların tedavisinde ilaçların; kozmetikte parfümlerin hammaddesi olmuştur. Ayrıca yiyeceklerde de aromatik tatlandırıcı olarak kullanılmıştır (Gümüüşsuyu, 2004; Ceylan, 2005).

"Hititler döneminden beri Anadolu'da bilinen ve ilaç olarak kullanılan safran Osmanlılar döneminde de önemini korumuştur. 1858 yılında 9.705 kg safran İngiltere'ye satılmıştır. 15 Mart 1326 (20 Mart 1910) Tarih 1833 Sayılı Kastamonu Vilayet Gazetesinin Ziraat İstatistik Cetvelinde Safranbolu ilçesinde 100 dönüm arazide 300 okka (1 okka: 400 dirhem: 1.282 kg) safran baharatı yetiştirildiği bilinmektedir. Yirminci yüzyılın başlarında, işçi bulma güçlüğü ve ekonomik güçlükler nedeniyle, ekim ve üretimi çok gerilemiştir" (Açıkgöz, 2010).

Safran, İspanya, İtalya, Yunanistan, Mısır, Fas, Türkiye, İran, Azerbaycan, Çin, Japonya, Hindistan ve Pakistan'da yayılış göstermektedir (Çınar ve Önder 2019).

"Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi"
"International Journal of Humanities and Art"
[trk dergisi/2021]

e-ISSN:2757-6388
Cilt/Volume:2
Sayı/Issue:1

2. Anadolu’da Safran

Safran, Hititler döneminden itibaren Anadolu’da şifalı bir bitki olarak bilinmektedir. Ayrıca safranın, Yunan, Roma ve Osmanlı döneminde ticareti yapılmıştır. Roma dönemi kaynaklarında en iyi safranın Silifke’de yetiştiği belirtilmiştir (Gezgin, 2010).

14. Yüzyılın başlarında Anadolu’nun bazı bölgelerinde çok miktarda safran üretilmiştir. “İbni Batuta seyahatnamesinde Göynük bölgesi için “burada ne bağ ne de bahçe var. Safrandan başka bir şey yetiştirilmez” ifadesini kullanmıştır” (Ünalı, 2007).

Safran, geçmişte başta Safranbolu olmak üzere Adana, Şanlıurfa, Tokat ve İzmir’de yaygın olarak yetiştirilmiştir. 1913 yılında ise Anadolu’da sadece Safranbolu ve Şanlıurfa’da safran üretimi yapılmış ve 794.500 kg safran elde edilmiştir (Gümüşsuyu, 2004).

3. Safranbolu Safranı

Son yıllarda Karabük Valiliği ve Safranbolu Kaymakamlığının yürüttüğü projeler kapsamında safran üretiminde verimin ve kalitenin artırılması hedeflenmiştir.

Foto 1: Safran Çiçeği (Orijinal, 2020)

3.1. Safranbolu'da Safran Üretim Aşamaları

Safranbolu İlçesi Yukarı Çiftlik Köyü Keten Mahallesinde yaptığımız alan çalışmasında, Safran üreticisi İsmail YILDIZ' dan elde ettiğimiz veriler ışığında safran üretim aşamaları şöyledir:

Foto 2: Safran Soğanı (Orijinal, 2020)

Safran soğanları bir yıl nadasa bırakılmış ve birkaç defa sürülmüş toprağa 15 Ağustos-15 Eylül tarihleri arasında ekilir. Soğanların ekimi, pulluğun açtığı çizgilere 20-25 cm aralıklarla 10-15 cm derinliğe elle ile yapılır. Üzerine yanmış inek gübresi serpilir. Daha sonra toprak birkaç defa tırmıklanır ve yabancı otlardan temizlenir (KK1).

Foto 3: Çiçeklenme Döneminde Safran Tarlası (Orijinal, 2020)

Safran tarlası ekim ayının başından itibaren çiçeklenmeye başlar. Aynı tarladan üç yıl üst üste yararlanılır. Üç yılın sonunda tarla bozulur ve safran

Safranbolu Yöresinde Safran Bitkisi ve Safran Kültürü Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme

soğanları sökülür. Safran soğanları yaklaşık bire beş-altı soğan verir. Sökülen soğanların iyi ve sağlam olanları ekilmek üzere tohumluk olarak ayrılır (KK1).

Foto 4: Safran Hasadı (Orijinal, 2018)

Safran hasadı eylül ayının ikinci haftası başlar, kasım ayına kadar devam eder (KK1).

Foto 5: Safran Hasadı (Orijinal, 2018)

Foto 6: Safranın Ayıklanması (Orijinal, 2018)

Toplanan safran çiçekleri gölge bir yere serilerek bekletilir. Daha sonra çiçeklerin tepelik kısımları el ve/veya makas ile alınır. Geçmişte kapalı havadar bir yerde temiz bir tülbent üzerinde kurutulurken günümüzde fırınlarda kurutulur. Kurutma, tepelikler sertleşene kadar yapılır. Safranın diğer kısımları da ayrı bir yerde açık alanda kurutularak satılır. Kurutulmuş safranlar cam şişelerde güneş almayan yerde muhafaza edilir (KK1).

Foto 7: Safran (Orijinal, 2018)

4. Safranın Geçmişte ve Günümüzde Halk Kültüründeki Yeri, İşlevi ve Kullanıma Dair Bazı Örnekler

Safran etnobotanik bilimine göre bilinirliği ve kullanımı yaygın bir bitkidir. “Kimyasal olarak safranın özel kokusu” safranal”, değişik tadı “ picocrocine” ve sarı rengi “crocine” maddelerinden vermekte olup, bunlar da üç parçalı stigmada bulunmaktadır”(Andarabı ve Hassan, 2017). Safran antikçağdan beri dünyanın farklı bölgelerinde dini törenlerinde halk tababetinde ve mutfak kültüründe kullanılmaktadır (Paşayeva ve Tekiner, 2014).

4.1. Safran ve Halk Sanatları

0,1 g safran 10 litre suyun rengini sarıya boyayabilmesi özelliği ile kumaşların boyanmasında kullanılmıştır (Arslan, 2016). Safran, kumaşlara parlak ışıltılı ve özel bir renk bıraktığı için tercih edilmiştir. Kağıt renklendirici olarak da kullanılan safran, kitap başlıklarında, tezhipte ve halı ipliklerini boyarken de kullanılmıştır (Andarabı ve Hassan, 2017).

Günümüzde ise safran bitkisi, çiçeği ile birçok el sanatı dalına ilham vermiş ve model olmuştur. Yörede 2020 yılında safran festivalinde sunumu ve satışı yapılmaya başlanan safran çiçeği tasarımlı el sanatları ürünleri bu anlamda dikkat çekicidir.

Foto 8: Safran Çiçeği Temalı El İşleri (Orijinal, 2020)

Foto 9: 2020 Yılı Safran Festivali (Orijinal, 2020)

4.2. Safran ve Halk Mutfağı

Safranın günümüzde gıda sanayisinde kullanım alanı oldukça geniştir. Safran, gıda boyası olarak sıcak/soğuk içeceklerde, terayağ, peynir, dondurma, sucuk, salam ve sosis yapımında; tatlandırıcı olarak başta balık ürünlerinde, et yemeklerinde, çorbalarda, pilav çeşitlerinde, hamur işlerinde, tatlılarda, içeceklerde soslarda ve baharat karışımlarında kullanılmaktadır (Arslan 2016; Andarabı ve Hassan, 2017; Açıkgöz, 2010).

Değerli bir bitki olan safran, Osmanlı mutfağında tercih edilen bir baharattır. Özellikle düğünlerde ve hatırlı sayılan misafirlere yapılan zerde tatlısı ile kaynaklarda geniş yer tutmaktadır (Araz, 2000; Şavkay, 2000; Ayyıldız ve Sarper 2019; Canbolat, 2019). “Safran o günün mutfağında bir zenginlik işaretidir” (Şavkay, 2000).

Yörede özellikle zerde, safranlı aşure ve safranlı pilav yapılmaya devam edilmektedir. Günümüzde çarşı mutfağında da kendine yer bulan bu yöresel lezzetlerin tarifleri;

Foto 10: Zerde (Orjinal, 2020)

Zerde

İki bardak pirinç yirmi dakika haşlandıktan sonra beş dakika da iki buçuk bardak şekerle kaynatılır. Yarım bardak gülsuyuna ıslatılan safranlı su eklenerek kaynatmaya devam edilir. Daha sonra yarım bardak suda açılan pirinç nişastası yavaş yavaş dökülerek bir dakika daha kaynatılır. Ilıması için kâselere konur ve kuş üzümü ile süslenir (KK2).

Safranlı Aşure

2 bardak buğday, yarım bardak nohut ve fasulye akşamdan ıslatılır. Ertesi gün nohut ve fasulye haşlanır. Buğday 15 bardak suyla haşlanır. Ezilinceye kadar pişirilir. 2-3 bardak şeker ve haşlana nohut ve fasulye de ilave edilerek kaynatmaya devam edilir. Safran ılık suda renk verinceye kadar bekletilir. Aşureye ilave edilir. Ocaktan çıkmasına yakın doğranmış incir, kayısı ve üzüm taneleri ilave edilir. Ocaktan alındıktan sonra fındık, ceviz içi ve tarçın ilave edilip servis edilir (Halaç, 2011).

Safranlı Pilav

Pembeleşinceye kadar kavrulan soğanın üzerine ılık suda bekletilip yıkanan 2 su bardağı pirinç eklenir. İki-üç adet patlıcan küp şeklinde doğranarak kızartılır. Başka bir tencerede kaynatılan kemik suyuna bir miktar safran atılır ve bekletilir. Kemik suyu ve patlıcanlar pirince eklenerek suyu çekene kadar pişirilir (KK2).

4.3. Safran ve Mimari

Yasemin GÜMÜŞ

Mardin yakınlarında yapımı sırasında harcına safran katıldığı için gövdesinin sarımsı renk aldığına inanılan “Deyr-ül Zaferan” adlı bir manastır bulunmaktadır. Ayrıca geçmişte safran ticareti yapılan Ankara’da Zaferan Hanı, İstanbul’da Büyük Safran Hanı ve Küçük Safran Hanı gibi yapılar, safran bitkisinin Anadolu topraklarında imarlara ad olmuş diğer örnekleridir (Ünaldı, 2007, Gezgin, 2010).

2007 yılında ibadete açılan Kastamonu yolu üzerinde Safran Park AVM içerisinde bulunan Dizdar Caminin kubbesi safran tohumunun şekli örnek alınarak yapılmıştır. Caminin minberi de safran tohumu şeklindedir. Ayrıca cami içi cam süslemelerinde de safran çiçeğinin stilize edildiği görülmektedir.

Foto 11: Dizdar Cami (Orijinal, 2020)

“Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi”
 “International Journal of Humanities and Art”
 [trk dergisi/2021]

e-ISSN:2757-6388
 Cilt/Volume:2
 Sayı/Issue:1

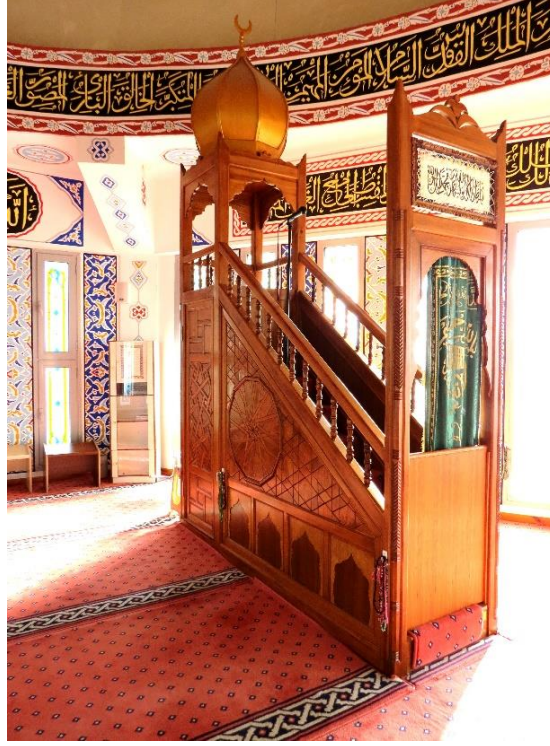

Foto 12: Dizdar Caminin Minberi (Orijinal, 2020)

4.4. Safran ve Halk Hekimliği

Baharatların fizyolojik etkisi yıllardır bilinmektedir Anadolu mutfağında kullanılan (karabiber, kırmızıbiber, karanfil, nane, kekik tarçın zencefil vb.) baharatlar, bir yandan yemeğe koku ve lezzet katarken bir yandan da sindirim sistemi salgılarının artmasına neden olduğu bilinir. Örneğin kırmızıbiberin acı; sumağın mayhoş lezzeti kadar kuvvetli bir stimulan ve antipiretik olduğu ilaçbilimi tarafından kanıtlanmıştır (Tanker, 1988).

Bu anlamda safran, birçok medeniyette tıbbi değeri ile önem kazanmıştır. Eski Mısır'da mideyi ve karaciğeri güçlendirmek ve sindirim sistemi hastalıklarını iyileştirmek için kullanılmıştır. Eski Roma'da safran akciğer ve göz intihaplarında, karaciğer rahatsızlıklarında ve öksürüğü kesmede kullanılmıştır (Paşayeva ve Tekiner 2014).

Türk İslam Tıbbında safranın görme kabiliyetini artırdığı, sindirimi kolaylaştırdığı, kalbi güçlendirdiği, baş ağrısını giderdiği, hafızayı güçlendirdiği, uykuyu düzenleyip sinir sistemini yatıştırdığı bilinmektedir (Paşayeva ve Tekiner 2014). Ayrıca 1539 yılından beri üretilen başta kısırlık olmak üzere birçok hastalığın tedavisinde kullanılan mesir macunun içeriğinde kullanılmaktadır (Gürbüz, 1998). Son yıllarda modern tıbbın da dikkatini çeken safran bazı kanser hastalıklarının tedavisinde, kalp ve damar

hastalıklarında kullanılmaya başlanmıştır (Arslan, 2016). Cildi nemlendirici etkisiyle yaşlanma karşıtı özelliği bulunan safran geçmişte olduğu gibi bugünde kozmetik ve kişisel bakım ürünlerin de kullanılmaktadır (Önder ve Çınar 2019).

Foto 12: Safranlı Kozmetik Ürünler (Orijinal, 2018)

4.5. Safran ve Halk İnanışları

Rüyada görülen tatlı ve tatlılar genelde iyiye yorumlanırken safranlı zerde hastalık ve maraz olarak yorumlanmıştır (Nahya,1983).

Ayrıca kötülüklerden ve nazardan korunmak için tılsımlı ve şifalı olduğuna inanılan bazı dualar güçlü bir mürekkep olan safran mürekkebi ile yazılarak muska şeklinde taşınmaktadır. Bu uygulamanın yörede yapıldığı tespit edilmiştir (Ceylan, 2015; KK3).

4.6. Safran ve Edebiyat

Kıymetli bir bitki olan safran Osmanlı döneminde Divan Edebiyatı şairlerince oldukça fazla kullanılmıştır. Dönemin şairleri safranın/zaferanın sadece kokusunu, rengini işlememiş safranın hasadı, tıbbi özellikleri hakkında da şiirlerinde bilgi vermiştir (Ceylan, 2005) . Örnek beyitler;

“Ruh-ı gül-famum oldur za'ferani

Baharum gördi aşub-ı hazan” Celili (Hüsrev ü Şirin)

"Baharım hazan kargaşasını gördü, gül renkli yanağım za'ferani oldu." (Ceylan, 2005).

“Kafurunu dökdü za'ferana

Suz-ı dil ile gelip figana” Fuzuli (Leyla ile Mecnun)

Kafur gibi ak saçlarını safran gibi sararmış yüzüne döktü,
içinin ateşiyle feryat figan eyleyip” (Ayan, 2011).

Büyük mutasavvıf Mevlana Celaleddin Rumi ise Mesnevi adlı eserinde safrana şöyle yer vermiştir.

“Sen safran evleğindesin; safran ol, başka yeşilliklerle
uzlaşma

A safran, safran oluncaya kadar su iç de sonra zerdeye
gir

Şalgam evleğine girip, ağzını açma; o senin huydaşın
yoldaşın olamaz” Mevlana Mesnevi (Gölpınarlı, 1989).

Ayrıca geleneksel gölge oyunumuz olan “Karagöz ve Hacivat” metinlerinde de safran/zafran ve safrandan yapılan zerdeye yer verildiği görülmektedir.

“.....

KAYNANA: Şimdi evvelâ bir çorba, sonra bir et yemeği,
sonra pilav, zerde. Çorba için un kırk çuval olsa elverir.

...

KAYNANA: Pilav, zerde için pirinç; yüz gazevi Mısır
pirinci, iki yüz gazevi de Dimyat pirinci.

HACİVAT: Pekâlâ.

KAYNANA: Zerde için şeker: beş yüz okka, elvermezse
yüz kıyye bal; zerde için zafrandan yüz kıyye”
(Akdoğan, 2019).

“Yerse kebab ü kirdeyi

Dahi pilavla zerdeyi

Neşelendirir perdeyi

İşve-nümundur Karagöz

Bukalemundur Karagöz”(Yılmaz, 2019).

4.7. Safran ve Mitoloji

Yunan Mitolojisinde; Smilak adında bir peri kızına aşık olan yakışıklı kahraman Crocus, aşkına karşılık alamayınca sararıp solar ve safran çiçeğine döner. Başka bir mitte Crocus adlı kahraman bir güç yarışında yaralanır ve kan kaybından ölür. Kanının ıslattığı toprakta bir çiçek açar. Bu çiçeğe crocus adı verilir (Çınar ve Önder 2019).

Yasemin GÜMÜŞ

Başka bir hikayede, Til adlı Sardesli bir kahraman, kışın bir yılan sokması sonucu ölür. İlkbahar geldiğinde açan safran çiçeği Til'e koklatılınca Til ölüm uykusundan uyanır. Bundan sonra safran çiçeği baharın sembolü olur ve Lidya'da her yıl baharın gelişiyle kutlanan "altın çiçek" adlı bir bayrama dönüşür (Gezgin, 2010).

Zerdüşt dininde safran çiçeği insanların huzur ve güvenliğinden sorumlu olan Zamyad adlı meleğe özgü kabul edilirken; İbrani inancında safran Hz. Adem'in cennetten kovulurken yanına almasına izin verilen bitkilerden biridir (Gezgin, 2010).

Türk Mitolojisinde safran sözcüğünü ve/veya bitkisini daha çok renginden dolayı yapılan atıflarda görmekteyiz. Örneğin "Kırtışı" adı verilen "dünyanın yüzü" ile ilgili anlatıda ve Alp Er Tunga Destanında safran sözcüğü şu şekilde geçmektedir.

"Ajun kırtışı boldı altun öngi,

"Yaşık za'feran kıldı, yakut öngi".

"Acunun yüzü oldu, altın beyazı,

"Güneş safran çıkardı, yakut beyazı!" (Öğel, 1995).

Alp Er Tunga Destanında;

(Orijinal Metin)

"Begler atın argurup,

Kadgu anı togurup.

Mengzi yüzü sargarıp,

Kürküm angar türtülür"

(Günümüz Türkçesine Tercümesi)

"Beyler atını yordular,

Kaygı onları durdurdu.

Yüzleri benizleri sarardı,

Sanki safran sürülmüştü" (Tahtaişleyen, 2013).

Ayrıca; Türk mitolojisinde Ay-Ata Destanında geçen ana toprak motifini anlatan bir halk şiirinde safran şu şekilde geçmektedir.

"Safran (bazı bahar ritüellerinde kullanılan çiçektir) dillendirilir: Benim annem toprak, babam da yağmurdur" (Boratav, 2012).

4.8. Safranbolu Kent Kimliği Oluşumunda “Safran” Bitkisinin Yeri

Foto 13. Safranbolu Meydanı'ndaki Safran Çiçeği Heykeli
(www. bigunyineyoldayiz.com)

“Kent kimliği, kentleri anlamlı kılan, farklılaştıran, kente ait ve o kente değer katan, o kente özgü unsurların oluşturduğu bir bütündür” (Polat vd., 2013).

Kentin kimliği o kentin akılda kalıcılığını artırdığı gibi kentin yararına atılacak adımlarda da hareket noktasıdır. Çünkü kente değer katan bu öğeler kentin ekonomisini özellikle turizm faaliyetlerini olumlu etkilediği bilimsel bir gerçektir. Kent kimliği sadece ortak bir geçmişin ürünü olan tarihsel ve kültürel doku değil aynı zamanda doğal alanlar, ormanlar hatta o kentin iklimine uygun yetişen ürünlerdir. Örneğin Diyarbakır'ın karpuz Amasya'nın elması gibi (Polat vd., 2013).

Safranbolu ilçesinin kent kimliği kazanmasındaki öğeler arasında Geleneksel Safranbolu Evleri kadar ilçeye adını veren Safran bitkisi de vardır. Safranbolu Safranı 2010 yılında Türk Patent Enstitüsü 144 tescil numarası ile tescil edilmiştir (www. ci.gov.tr).

2017 yılında, turistik çekiciliği ile ön planda olan Safranbolu Tarihi Çarşı Kazdağlıoğlu Meydanı'na safran heykeli yapılmıştır. Ayrıca safran bitkisinin adının verildiği Altın Safran Film Festivali 2000 yılından beri ilçenin tanıtımına, ekonomisine olumlu yönde katkı sağlamaktadır.

Yasemin GÜMÜŞ

İlçede 2016 yılında ilki düzenlenen “Safran Hasadı Festivali” her yıl safran çiçeğinin hasadının yapıldığı ekim-kasım aylarında yapılmaktadır. Düzenlenen festival ile safran çiçeği bölgeye turistik bir çekicilik kazandırmıştır.

5. Sonuç

Safran bitkisi; doğaya dönüş, bitkilerle tedavi, dünya mutfağından örnekler gibi gıdadan sanayiye günümüz popüler kültürünü besleyen olgular arasına girmeyi başarmıştır.

Dünyanın en pahalı bitkisi olan safranın gıda ve tıp sektöründe kullanılmasına yönelik çalışmaların artması, kaliteli safranın üretildiği Safranbolu ilçesi için dikkate alınması gereken bir konudur.

Son yıllarda Safranbolu’da yapılan yemek yarışmalarının safranlı yemek ve tatlı temalı yapılması; çarşı mutfağı münülerine safranlı tatların eklenmesi; lokumu ile ün yapmış ilçede safranlı lokum çeşidinin üretilmesi; el sanatları ürünlerinde safran bitkisi motifinin kullanılması ve hediyelik eşyalarda bu kullanımın yaygınlaşması turizm sektörünü canlandırmaya yönelik adımlardır.

Safranbolu’nun kültürel mirası olan “safran bitkisi”nin üretimi desteklenirken kültür hayatımızdaki öneminin vurgulanması bitkinin farkındalığını artıracaktır. Bununla birlikte safran konulu faaliyetler/etkinlikler ile “Safran”ın dünyada artan popüleritesinden yararlanılması kentin imajını gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça / Reference

Acar, M. (2011). Karabük ve Safranbolu Folklor, Karabük Valiliği Yayınları, Karabük

Açıkgöz, Ö., A. (2010) . Safran Bitkisinin (Crocus Sativus L.) Yetiştirilmesi, Kalitesi ve Ticari Önemi, Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Orman Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 132 s.

Akdoğan, A. (2019). Karagöz Metinlerinin Halkbilimi açısından Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Dalı Yüksek Lisans Tezi, 736 s. İstanbul.

Andarabı,F.,F. ve Hassan, A.,T. (2017). Aromatik ve Tıbbi Bitkilerin Aile Çiftçilerinin Sosyo- Ekonomik Kalkınmasındaki Rolü: Safran Örneği, International Journal of Cultural and Social Studies, ISSN: 2458-9381.

“Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi”
“International Journal of Humanities and Art”
[trk dergisi/2021]

e-ISSN:2757-6388
Cilt/Volume:2
Sayı/Issue:1

Safranbolu Yöresinde Safran Bitkisi ve Safran Kültürü Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme

- Araz N. (2000). "Osmanlı Mutfağı", Hünkar Beğendi- Yediyüz Yıllık Mutfak Kültürü, Yayına Hazırlayan Nihal Çevik, Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Arslan, N. (1986). "Kaybolmaya Yüz Tutan Bir Kültür: Safran Tarımı", Ziraat
- Arslan, N. (2016). "Penceremden Tıbbi Bitkiler: Safran Üzerine Düşünceler", Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi, Sayı 20, İstanbul.
- Atalay, B. (1999). Divanü Lugat-it Türk Dizini, 4. Baskı, Cilt IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ayan, H.(2011). Fuzuli Leyla vü Mecnun, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Ayyıldız S. ve Sarper F. (2019). " Antioksidan Baharatların Osmanlı Saray Mutfağındaki Yeri", Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, Karabük.
- Bayazıt, N. (2014). Safranbolu Geleneksel Konutları ve Toplumsal Gelişme, Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları, ISBN:978-605-85791-8-7, İstanbul.
- Baytop, T. (1994). Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, ISBN: 975-16-0542-3, Ankara.
- Boratav, P., N. (2012). Türk Mitolojisi-Oğuzların, Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi, Bilge Su Yayıncılık, Ankara.
- Canbolat İ.(2019) Osmanlı Saraylarında Safranlı Yemekler Sunumu.
- Ceylan, Ö. (2005). Taşranın Altın Çiçeği Safran, Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI, Prof. Dr Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan II, İstanbul.
- Çınar, A.S. ve Önder, A. (2019). "Anadolu'nun Kültürel Mirası: Crocus Sativus L. (Safran)", FABAD J. Pharm. Sci., 44, 1, Review Articles.
- Gezgin, D. (2010). Bitki Mitosları, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Gölpınarlı, A. (1989). Mevlana Celaleddin-i Rumi Mesnevi ve Şerhi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Gümüştuyu, İ. (2004). Safran ve Safranlı Yemek Tarifleri, Safranbolu.
- Günay, R. (1998). Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri, Yem Yayınları, İstanbul.
- Gürbüz A. (1982). Şifalı Nematlar, Bayram Yayıncılık, İstanbul.
- Halaç, H. (2011). Karabük Safranbolu Yemekleri, Karabük Valiliği Yayınları, Karabük.
- İslam Ansiklopedisi (2008). Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kalyoncu, H. (2010) Tarih İçinde Safranbolu, Özlem Matbaacılık ve Reklamcılık, İstanbul.

Yasemin GÜMÜŞ

Karabük (1999) İl Yıllığı, TŞOF Yayınları, Ankara.

Nahya Z. (1983) “Geleneksel Türk Kültüründe Tatlı” ,Geleneksel Türk Tatlıları Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:51, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Ögel, B. (1995). Türk Mitolojisi II. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Paşayeva, L. ve Tekiner, H. (2014). “Türk İslam Tıbbında Safranın Yeri” Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, Cilt 4, Sayı 3, Mersin.

Polat, S., Polat S.A., Halis, M. (2013). “Kent Kimliği Kapsamında Festivallerin Değerlendirilmesi: Uluslararası Safran Film Festivali Örneği, Turizm ve Araştırma Dergisi”, Cilt 2, Sayı 1.

Safranbolu Safranı Broşürü (2011).Safranbolu Kaymakamlığı Hizmet Götürme Birliği Yayınları, İstanbul.

Şavkay T. (2000). “Günlük Hayatta Yemek ve İçmek Üzerine “, Hünkar Beğendi- Yedi yüz Yıllık Mutfak Kültürü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Tahtaişleyen, N. (2013). Anadolu Ağıt Geleneğinin Özellikleri ve Kültürel Süreklilikteki Rolü, Mimar Sinan Güzel Sanatları Üniversitesi Müzikoloji Anabilim Dalı Etnomüzikoloji ve Folklor Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 221 s.,İstanbul.

Tanker M. (1988). “Baharatın Halk İlacı Olarak Kullanılışı ve Farmakognozi Açısından Değerlendirilmesi”, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Tunçözgür, Ü. (2012). Dünden Bugüne Safranbolu, Karsit Baskı, İstanbul.

Ünaldı, E., Ü. (2007). “Tehlike ve Tehdit Altında Bir Kültür Bitkisi: Safran (Crocus Sativus L.)” , Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 17, Sayı 2, Elazığ.

Yılmaz,Y. (2019). Karagöz Metinlerinin Halk Bilimsel Açından İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Dalı Yüksek Lisans Tezi, 183 s. İstanbul.

Yıldız, İ. (2017). İsmail YILDIZ ile Yapılan Mülakat, Safranbolu İlçesi Yukarı Çiftlik Köyü Keten Mahallesi. Görüşme Tarihi: 11.09.2017.

Yücer, M.H. (2016). Dünden Bugüne Safranbolu’da Dini Hayat, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Safranbolu.

Safranbolu Yöresinde Safran Bitkisi ve Safran Kültürü Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme

23

URL-1 www.karabuk.ktb.gov.tr 05.04.2020	Erişim Tarihi:
URL-6 www.bigunyineyoldayiz.com/safranbolu 19.05.2020	Erişim Tarihi:
URL-7 www.ci.gov.tr 19.05.2020	Erişim Tarihi:

Kaynak Kişi Listesi

KK1, İsmail YILMAZ, 1971 doğumlu, ortaokul mezunu, Safranbolu Yukarı Çiftlik Köyü Keten Mahallesi

(Derleme Tarihi 11.09.2018)

KK2, Hatice BÜYÜKKARAGÖZ, 1946 doğumlu, ilkokul mezunu, Safranbolu.

(Derleme Tarihi 28.05.2018)

KK3, Hüsnü AVUÇ, 1949 doğumlu, ilkokul, Safranbolu İlçesi.

(Derleme Tarihi 11.09.2016)

“Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi”
“International Journal of Humanities and Art”
[trk dergisi/2021]

e-ISSN:2757-6388
Cilt/Volume:2
Sayı/Issue:1

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi

International Journal of Humanities and Art

<http://www.trkdergisi.com>

Araştırma Makalesi / Research Article

e-ISSN:2757-6388

trk dergisi

2021

2(1):24-43

Geliş Tarihi / Receive : 08.01. 2021

Kabul Tarihi / Accepted : 06.06. 2021

Istiqlol Davri O'zbek Bolalar She'riyatining Ba'zi O'ziga Xosliklari

Bağımsızlık Dönemi Özbek Çocuk Şiirinin Bazı Özellikleri

Some Characteristics of Uzbek Children's Poetry in Independence Period

Rahmatulla Barakayev

Doç. Dr., Özbekistan Bilimler Akademisi

Assoc. Dr., Uzbek Academy of Sciences

Rahmatulla1954@mail.ru

Orcid ID: 0000-0002-1265-7574

Atıf/Cite as: BARAKAYEV, Rahmetulla (2021). Istiqlol Davri O'zbek Bolalar She'riyatining Ba'zi O'ziga Xosliklari. trk Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi, 2 (1), 24-43 Retrieved from :

<http://trkdergisi.com/index.php/trk/article/view/25>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından ve bir intihal programında incelenmiş intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two reviewers and in a plagiarism program and has been confirmed to be free of plagiarism.

Istiqlol Davri O'zbek Bolalar She'riyatining Ba'zi O'ziga Xosliklari

Annotatsiya

Maqolada istiqloq davri o'zbek bolalar she'riyatida mavzu va talqindagi yangilanishlar haqida fikr yuritiladi. Istiqloq sharofati bilan milliy, madaniy, adabiy, tarixiy qadriyatlarimizning tiklanishi va ularning o'zbek bolalar she'riyatida o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishi, ushbu davr bolalar she'riyatining ma'rifiy-tarbiyaviy xususiyatlari hamda "bugungi bolalar she'riyatining qahramoni kim bo'lishi kerak?" degan savollarga bolalar she'riyatimiz etakchi namoyandalari she'rlari tahlili vositasida javob topishga harakat qilinadi.

Chunki bolalar adabiyotining bosh vazifasi yosh avlodni ma'naviy-axloqiy kamolot ruhida tarbiyalashdir. Demak uning asosiy o'ziga xosliklaridan biri kitobxon qalbiga ezgulik urug'ini sepishi, uni eng yaxshi insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashga xizmat qilishi kerakligi, nafaqat adabiy-estetik, balki ma'rifiy ahamiyat kasb etishi bilan ham belgilanadi.

Anvar Obidjonning "Aka-uka" «Uchinchi polapon», «Yantoqlar haqida qo'shiq» she'rlarida mustaqil Vatan kelajagi bo'lmish yosh avlod ramziy yo'sinda kechagi kunimizdagi qo'li bog'liq, ko'zi bog'liq, istibdoddan yurak oldirib qo'ygan katta avlodga qiyoslanishi, Dilshod Rajabning "O'zbek" she'ri xalqimiz qiyofasi mutlaqo yangicha talqini bilan xalqimiz sha'niga bitilgan faxriya-madhiyalar safida o'ziga xos hodisa ekanligi, Hamza Imonberdievning "Alla" she'ri ona burgut polaponining qalbiga «ushbu tog'-tosh, osmonning hukmdori bo'lib o'sish»ni go'dakligidan alla bilan singdirayotganligi bois burgutchga hatto tushida ham keng samoni to'ldirib charx urgani singari farzandlarimiz ham bolalikdan shu aziz vatan egalari, uning baxt-saodati, porloq kelajagini yaratuvchilar ekanliklariga komil ishonch ruhida tarbiyalanmoqlari lozimligiga xizmat qilishi bilan ham e'tiborga molik.

Ijodkor asarlarini bolalarga mo'ljallab yaratar ekan, uning asosiy qahramonlari bolalar bo'lishi ham tabiiyligi, chunki kitobni o'qiyotgan bola asardan, avvalo, o'zini, o'y-fikri, dunyoqarashi, izlanish-intilishlari o'zi bilan bir xil bo'lgan tengdoshlarini qidirishi T.Adashboevning «Tunda uchgan yulduzni», «Mening savolim» she'rlari qahramonlari misolida tahlil qilinsa, H.Imonberdievning «O'jarlar», «G'alati Omon» turkumi, S.Inoyatovning «Yangi bola» she'rlari qahramonlari bugungi o'zbek bolalar she'riyatidagi tom ma'nodagi kurashchan avlod sifatida tadqiq etiladi.

Anahtar Kelimeler: Bolalar Adabiyoti, Mustaqillik Davri, Qadriyatları, Ma'rifati, Adabiy Qahramoni.

Bağımsızlık Dönemi Özbek Çocuk Şiirinin Bazı Özellikleri

Öz

Makalede, egemenlik dönemi Özbek çocuk nazmında tema ve yorum yenilenmeleri konusu işlenmiştir. Bağımsızlık vesilesiyle milli, edebî, tarihî değerlerimizin yeniden kazanılması ve onların Özbek çocuk şiirindeki özgün tezahürü, dönem çocuk şiirinin eğitim-öğretim özellikleri ve “Günümüz çocuk şiirinin kahramanı kim olmalı?” sorularına çocuk nazmının önde gelen temsilcilerinin şiirleri tahliliyle cevap aranır.

Çocuk edebiyatının baş görevi genç kuşakları manevi ahlaki olgunluk içerisinde eğitmekten ibarettir. Demek ki onun en temel özelliği; okuyucuların gönlüne iyilik ve güzellik tohumlarını ekmesi, onları en güzel erdemlerle eğitmeye hizmet etmesi, edebî estetik öneminin yanı sıra eğitici ehemmiyet arz etmesi ile de belirlenir.

Enver Âbidcan'ın “Aka-uka” (Ağabey-Kardeş), “Uçinçi palapan” (Üçüncü Yavru), “Yantaklar hakkında koşuk” (Dikenler Hakkında Koşuk) gibi şiirlerinde Vatan'ın ve milletin geleceği olan genç kuşağın sembolik olarak eli kolu bağlı, gözleri bağlı, istibdattan korkuya kapılan büyük kuşakla kıyaslanması, Dilşad Receb'in Özbek adlı şiirinin tamamen yeni yorumuyla halkımız için kaleme alınan fahriye-methiyelerin yanında özgün bir hadise olduğu, Hamza İmamberdiyev'in “Alla” (Ninni) şiiri ana kartal yavrusunun kalbine “bu dağ ve taşların, göklerin hükümdarı olarak büyümesi” gerektiğini küçüklüğünden ninniyle sindirdiği sebebiyle yavru kartalın rüyalarında bile gökyüzünü doldurarak uçtuğu gibi evlatlarımızın da çocukluktan itibaren bu aziz vatanın sahipleri, Vatan'ın saadeti ve parlak geleceğinin yaratıcıları olduklarına inanç ruhuyla eğitilmeleri gerektiğine hizmet etmesi önemlidir.

Şair, şiirlerini çocukları düşünerek kaleme aldığından ana karakterlerinin de çocuklar olacağı kesindir. Çünkü kitabı okuyan çocuk düşünceleri, arayışları, çabaları aynı olan yaşlılarını aradığı T. Adaşbayev'in “Tünde Üçgen Yıldızni” (Gece Uçan Yıldızı), “Mening Sevalim” (Benim Sorum) şiirlerinin kahramanları örneğinde analiz edilirken; H. İmamberdiyev'in “Öcerler” (İnatçılar), “Galeti Aman” (Acayip Aman) dizi şiirleri, S. İnatov'un “Yangi Bala” (Yeni Çocuk) şiirleri karakterleri günümüz Özbek çocuk nazmında tam anlamıyla mücadeleci kuşak olarak tetkik edilir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Edebiyatı, Bağımsızlık Dönemi, Değerler, Aydınlanma, Edebi Kahraman.

Some Characteristics of Uzbek Children's Poetry in Independence Period

Abstract

The article discusses the innovations in the theme and interpretation of Uzbek children's poetry of the Independence period. Cause of independence, the revival of our national, cultural, literary and historical values and their unique manifestation in Uzbek children's poetry, the enlightening and educational features of children's poetry of this period and "Who should be the hero of today's children's poetry?", we try to find answers to these questions through the analysis of the poems of the leading representatives of our children's poetry.

Because the main task of children's literature is to educate the younger generation in the spirit of spiritual and moral maturity. So, one of its main features is that it should sow the seeds of goodness in the heart of the reader, serve to educate him in the spirit of the best human qualities, has not only literary-aesthetic, but also enlightenment significance.

In Anvar Obidjon's poetries, that are "Brothers", "The third chick", "Song about yantak", the young generation, which is the future of the independent Motherland, is symbolically compared to the older generation, who was blindfolded and oppressed. Dilshod Rajab's poetry "Uzbek" is the image of our people, Hamza Imonberdiev's poetry "Alla" instills in the heart of the mother eagle "this rock, growing up to be the ruler of the sky" from infancy, so that the eagle fills the sky even in his dreams with a completely new interpretation of the hymns of our people. It is noteworthy that from childhood our children should be brought up in the spirit of full confidence that they are the owners of this dear homeland, the creators of its happiness and bright future.

When creating works for children, it is natural that the main characters are children, because the child who reads the book, first of all, seeks himself, his peers, whose thoughts, worldviews, aspirations are the same as T.Adashbaev's "Flying Star in the Night". "My Question" is analyzed on the example of the heroes of the poetries. The heroes of H.Imanberdiev's "Capricious", "Strange Life" series, S.Inayatov's "New Child" poetries are studied as a truly struggling generation in today's Uzbek children's poetry.

Keywords: Children's Literature, Independences Period, Values, Enlightenment, Literary Hero.

Kirish

Yer yuzida dastlabki ota-onaning birinchi farzandi dunyoga kelishi bilan bolalar adabiyoti ham maydonga kelishi inkor qilib bo'lmaz haqiqatdir. Chunki bolalar adabiyotining asosiy vazifasi o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash manfaatlariga qaratilgandir. Binobarin, bolalar adabiyoti namunasi yosh avlodni ilm-ma'rifat nuridan bahramand bo'lishga chorlaydimi, kasb-hunar o'rganishga chaqiradimi, eng yaxshi insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashga xizmat qiladimi, bulardan qat'i nazar, uning bosh vazifasi farzandlarimizni ma'naviy-axloqiy kamolot ruhida tarbiyalashdir. Demak uning asosiy o'ziga xosliklaridan biri uning nafaqat adabiy-estetik, balki ma'rifiy ahamiyat kasb etishi bilan ham belgilanadi.

Badiiy adabiyot realistik adabiyot deb nomlanadimi, romantik adabiyot deb ataladimi, syurrealistik debmi, bundan qat'i nazar, dastavval, kitobxon qalbiga ezgulik urug'ini sepishi, uni eng yaxshi insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashga xizmat qilishi kerak. Badiiy adabiyotning bosh vazifasi bundan ming yillar oldin ham shundan iborat edi, bugun ham, bundan ming yil keyin ham shundan iborat bo'lib qolaveradi.

“O'zbek bolalar adabiyoti istiqloq davrida nimalarga erishdi?” degan savolga javob izlar ekanmiz, avvalo, o'tgan davr mobaynida bolalar adabiyotimiz o'z tabiiy o'zanlariga qayta boshlaganini qoniqish bilan e'tirof etish joiz. Birgina misol: bugungi maktablarimizning yangi dasturlariga “Odobnoma” fani kiritildi, yangi darslik va o'quv qo'llanmalarimizdan Kaykovusning “Qobusnoma”, Shayx Sa'diyning “Guliston” va “Bo'ston”, Navoiyning “Hayrat ul-abror”, Xojaning “Miftoh ul-adl” va “Gulzor”, Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud Axloq” asarlaridan olingan parchalar mustahkam o'rin egalladi. Binobarin, bolalar adabiyotimiz o'zining bevosita ma'rifiy vazifasini bajarishga kirishdi.

Bundan tashqari, yangi darslik va o'quv qo'llanmalarini tuzishda bugungi bolalar adabiyotimizning yetakchi namoyandalari asarlariga alohida e'tibor berildi, inchunin, farzandlarimiz insoniylik saboqlarini o'z milliy zaminimizda yaratilgan milliy adabiyotimiz namunalari orqali egallay boshladilar, xalqimizning ko'p ming yillik ma'naviy, adabiy, diniy qadriyatlarini qayta idrok eta boshladilar. Bularning barchasi yosh avlodning ma'naviy komil insonlar sifatida shakllanishi, o'z kindik qoni to'kilgan tuprog'i – Ona Vatani, o'z xalqi, o'z millatining sodiq farzandi bo'lib yetishuvlarida ulkan ma'rifiy ahamiyat kasb etishi shubhasizdir. Chunki o'zini hurmat qila oladigan, o'z tarixi, o'z madaniyati, o'z adabiyotini e'tirof etadigan kishigina tom ma'nodagi vatanparvar bo'la oladi. Ikkinchidan esa, o'z qadriga yetgan odam o'zgalarni ham qadrlay oladi, o'z hurmatini bilgan odam o'zgalarning ham hurmatini joyiga qo'ya oladi.

Bolalar Sheriyatining Ijtimoiylashuvi

Bu o'rinda shuni ham qayd etish kerakki, istiqlol davri yangi bolalar adabiyotining maydonga kelishiga 80-yillarning ikkinchi yarmi adabiyoti katta ta'sir ko'rsatdi. Zero, ayni shu davrda bolalar adabiyotimiz tom ma'nodagi haqiqatga tik boqadigan adabiyotga aylandi, yosh avlodni erksevarlik tuyg'ulari ruhida tarbiyalashda ilk qadamlarini qo'ydi. Ana shu nuqtai nazardan Istiqlol davri bolalar adabiyotimiz o'sishda, ulg'ayishda, o'zligini tanish yo'lidagi izlanishda deyishga tamomila haqlimiz. Bugungi bolalar adabiyotimizning yetakchi namoyandalaridan bo'lmish Anvar Obidjonning "Aka-uka" she'ri shu jihatdan e'tiborga sazovor. She'rda mustaqil Vatan kelajagi bo'lmish yosh avlod ramziy yo'sinda kechagi kunimizdagi qo'li bog'liq, ko'zi bog'liq, istibdoddan yurak oldirib qo'ygan katta avlodga qiyoslanadi. Akaning pastga, jarlikka "taka-puka" termilishi bejiz emas, chunki jarlik aslida tubanlik ramzi, ikkinchidan esa akaning ko'z oldida xalqimizning istiqlol yo'lida qurbon bo'lgan minglab farzandlari taqdiri turibdi:

Jar bo'yida turishar

Aka-uka.

Aka pastga termilar

Taka-puka.

Yuksakdagi lochinga

Boqar uka,

Go'yo ko'kda jim qanot –

Qoqar uka (Obidjon, 2007: 72).

Shoirning she'rdagi har bir so'zga ma'naviy yuk yuklashi ana shu satrlarda namoyon bo'lgan desak, adashmaymiz. Chunki, aka termiladi, "termilish" da mahzunlik, zoriqish ma'nosi yetakchi, uka boqadi, "boqish" da esa dadillik, mardlik ma'nosi ustivor. Ukaning nigohi ko'kda parvoz qilayotgan lochinga tikilishi ham tabiiy, chunki ko'k ham, unda parvoz qilayotgan lochin ham aslida erk timsollari. Ukaning esa parvozi baland – nigohi Istiqlolning yorishib kelayotgan porloq nurlariga – ko'kka tikilgan. Shu bois uka yosh kitobxon ko'z o'ngida Lochin yanglig' Erkin, erki uchun kurashga tayyor Inson timsoli sifatida namoyon bo'ladi.

"Uchinchi polapon" she'rida shoir "Aka-uka" dagi mavzuni davom ettiradi, yanada rivojlantiradi. She'rda erkin qush – Lochin farzandlarining yovuzlik timsoli bo'lmish Oqilon bilan hayot-mamot jangi tasvirlanadi. Yovuz Oqilon

Rahmatulla Barakayev

onasini yordamga chaqirib chinqirgan ikki polaponni bir zumda qoniga bo'yaydi. Lekin inda Lochinning uchinchi polaponi ham bor. Garchi u norasida go'dak bo'lsa-da, uzoqlardagi onasini yordamga chaqirib yig'lashdan samar yo'kligini tushunib yetadi va o'zini o'zi himoya qilib, qattol dushmanini cho'qib tashlaydi. She'r kelajakka ishonch ruhi bilan yo'g'irilgan:

Ajdod qoni, o'ch hissi

Berdi unga kuch, dalda.

Cho'qib oldi raqibin

Bo'yin cho'zgan mahalda.

Cho'chib o'tli nigohdan

Yov to'lg'anar dovdirab,

Mag'rur turar yosh Lochin,

Boqmas ko'kka jovdirab

satrlarida erk uchun kurashgan, dushmanga qarshi doimo omonsiz kurashib kelgan ajdodlar ruhi mard farzandlarga bir umr kuch, dalda berishi tuyg'ulari yetakchilik qilsa, yakuniy:

U biladi,

Onasi –

Hozir olis bir joyda.

Bo'm-bo'sh ko'kka termilib

Qichqirmoqlik befoyda.

O'chkor boqar qotilga

Onaning mard Lochini.

Omon qolsa,

Bir kun u –

Yanchar Ilon boshini (Obidjon, 2007: 36).

satrlaridagi qotilga o'chkor boqayotgan uchinchi polaponning bir kun yovuz Ilon boshiga yetishi, dushmanidan omonsiz o'ch olishiga ishonch tuyg'usi yosh kitobxon qalbiga ham ko'chib o'tadi, hayot uchun, erk uchun kurash tuyg'ulari barhayotligiga ishonch tug'diradi.

“Yantoqlar haqida qo'shiq” ham ozodlik, erk uchun kurash tuyg'ulari yetakchilik qilishi bilan ajralib turadi. “Suvsizlikdan so'lmasdan, garmseldan jon saqlab, yovuz sahroni yengib” yashayotgan “yantoqlar” ham aslida xalq ramzi. Garchi u “yovuz sahro”da “suvsizlikdan so'lish”ga, “Garmsel”ning o'tli shamollari ta'sirida asta-sekin o'linga mahkum qilingan bo'lsa-da, biroq “yantoqlar”ning chuqur o'rnashgan, mustahkam ildizi har qanday sharoitda ham yashash uchun kurashga chorlaydi, shu bois ham yantoqlar doimo gullaydi, meva tugadi, kelajak avlodni yaratadi. Binobarin, zukko kitobxonning sinchkov nigohi bu she'rda xalqimizning istibdod tig'i ostida o'tgan keyingi yuz yildan ortiqroq davr mobaynidagi tarixi ramziy yo'sinda aks ettirilganini darrov payqab oladi. Shoir:

Ezib o'tdi yilqilar,
Ezib o'tdi nortuya,
Tiklandingiz qaytadan
Olamda biz bor, deya,
Balli sizga yantoqlar!

Yancholmadi bo'ronlar,
Kuymadingiz otashdan.
G'animlar ham hayrondir
Bunday chidam, bardoshdan,
Balli sizga, yantoqlar (Obidjon, 2007: 18).

der ekan, bu misralardagi “yilqilar” va “nortuya” ham yurtimizga bostirib kelgan turli g'animlar timsoli yanglig' namoyon bo'ladi. She'rda Chingizxon suvoriylarining yilqilari va arablarning tuyalari oyog'i ostida ezilgan, toptalgan xalqimiz baribir o'zini tiklab olgani, uni turli taloto'plarning bo'ronlariyu otashlari yo'q qilolmaganidan hatto g'animlarning o'zlari ham hayronliklari ishonarli tasvirlangan. Ehtimol, yosh kitobxon bu imo-ishoralar, ramzlarni to'la tushunmas, biroq ramzlar, timsollarga asoslangan asarlar shunisi bilan xarakterliki, ulardan har bir kitobxon o'ziga kerakli narsani uqib oladi. Barcha yoshdagi kitobxonlarga mo'ljallangan bunday asarlar shu boisdan ham ko'p qatlamli bo'ladi.

Odatda, badiiy asarlarda chinor xalq timsoli sifatida tasvirlanishiga tabiiy hol sifatida ko'nikib qolganmiz. Bu she'rda esa ijodkor an'anaviy timsolni o'ziga xos tarzda yangilaydi, zero, yer ustidagi qismi u qadar katta bo'lmasa-da, yantoq butasi chuqur-chuqurlarga borib yetgan ildizining baquvvatligi bilan e'tiborga sazovor hamda uning qanchadan qancha sitamu

jafolarga bardosh berib, o'zini qayta tiklay olgani xalqimizga qiyoslanishi shu boisdan ham o'zini to'la oqlaydi.

Bolalar Sheriyatida Xalq Timsoli

Va nihoyat, istiqlol davri bolalar adabiyoti she'riyatiga ilk bora haqiqiy o'zbek qiyofasi kirib kela boshladiki, bu qadam yosh avlodni o'zligini tanish yo'lida tarbiyalashdagi sifat jihatdan o'zgarish tarzida baholanishi joiz. Iste'dodli shoir Dilshod Rajabning "O'zbek" she'ri ana shu Inson, xalq tasviriga urg'u berilgan she'r sifatida e'tiborga sazovordir. She'rning dastlabki satrlaridanoq bag'rikeng o'zbek qiyofasiga chizgilar chizila boshlaydi:

Sig'masa ham o'zi, do'stga

Joyi bor uning.

Yo'lovchiga "Bir piyola" –

Choy"i bor uning.

Darhaqiqat, o'zbek qiyofasini belgilovchi qirralar, avvalo, uning bag'rikengligi bilan bog'liqdir. Serfarzand, bolajon o'zbek bola-baqralari bilan o'zi uyiga zo'rg'a sig'ib turgan bo'lsa-da, mehmonni "atoyi xudo" deb biladi, uyining to'rini mehmonga bo'shatib beradi, qozoniga har kuni bir parcha go'sht solishga qiynalsa-da, mehmonning oyog'i ostiga qo'y so'yadi. Hatto ko'chadan o'tib ketayotgan yo'lovchiga ham, albatta, bir piyola choy taklif qilish o'zbek xarakterini belgilovchi qirralardandir.

Egatlardan topgan qaddi –

Yoyi bor uning,

Har yil yozda imorati,

Loyi bor uning.

O'zbek qiyofasini belgilovchi yana bir xarakterli qirra uning mehnatsevarligidir. O'zbek erta bahordan kech kuzgacha tinim bilmay dalada mehnat qiladi, bola-chaqasini peshana teri bilan topgan halol daromadi hisobidan boqadi. Binobarin, o'zbek uchun "halol mehnat" tushunchasi qanchalik xarakterli bo'lsa, "halol daromad" tushunchasi ham u bilan bab-baravardir. Shu sababli ham o'zbekning qaddi og'ir mehnatdan egik bo'lsa-da, qalbi pok, ko'ngli ochiq.

Mehnatsevar o'zbek dalada mehnat qilibgina qolmaydi. U o'zining huzur-halovatini emas, bola-chaqasining kelajagini o'ylaydi. O'g'ilni sunnat qilish, uylantirish, qiz chiqarish – xalq oldiga dasturxon yozib, oq fотиhasini, duosini olish o'zbek uchun eng katta boylik. Shu boisdan ham u har yil

yozda loy qilib, imorat quradi – bola-chaqasiining baxtli kelajagini ta'minlaydi. Chunki:

O'g'il-qizi – yorug' yulduz,

Oyi bor uning,

O'chmas izi, bosadigan

Toyi bor uning.

Binobarin, "ot izini bosadigan toylar"i, "oyu yulduz"lari uchun mehnat qilishdan o'zbek hych qachon charchamaydi va ana shu tuyg'u – bolajonlik ham ajdoddan avlodga ming yillar davomida azizu mukarram meros bo'lib o'taveradi. Shu boisdan ham o'zbekning doimo chehrasi ochiq, bag'ri ochiq, dasturxonini ochiq. Shu bois ham yaratgan-ning o'zi bu jannatmakon diyorni o'zbekning makoni qilib yaratgan. She'r:

Do'ppisini ko'kka otib

Shodlansa arzir;

O'zbekiston degan jannat

Joyi bor uning (Rajab, 1996: 28-29).

satrlari bilan yakunlanar ekan, bunda shoirning ana shunday ulug' el farzandi ekanligidan faxr va g'urur tuyg'ulari yangraydi. Xalqimiz sha'niga bitilgan ko'plab faxriya-madhiyalar safida kichkintoy kitobxonlarga mo'ljallangan ushbu mo'jaz she'rning ham o'z o'rni bor. Bu she'r yosh kitobxon qalbida ham g'ururu iftixor tuyg'ularini uyg'otadi, o'zligini belgilashga xizmat qiladi. Xalqimiz sha'niga bitilgan ko'plab faxriya-madhiyalar safida kichkintoy kitobxonlarga mo'ljallangan ushbu mo'jaz she'rning ham o'z o'rni bor. Bu she'r yosh kitobxon qalbida ham g'ururu iftixor tuyg'ularini uyg'otadi, o'zligini belgilashga xizmat qiladi.

Shuni alohida qayd etish kerakki, istiqlol shoirlarimiz qalb qa'rida noilojlikdan ko'milib yotgan hissiyotlarni baralla namoyish etish, ona-vatan, ona-xalq, ona tili, kindik qoni to'kilgan muqaddas tuproq, uning tarixi ming yillarga borib taqaladigan qanchadan qancha qadriyatlarini, jahon ilm-fani, madaniyati, ma'naviyati tarixida alohida o'rin tutadigan ulug' ajdodlari haqida to'lib-toshib kuylash imkoniyatlarini yaratdi. Xalqning eng uyg'oq, og'zaki va yozma adabiyotimizning barhayot an'analari bulog'idan suv ichib shakllangan ilg'or vakillari hisoblangan ijodkorlar birinchi imkoniyat tug'ilishi bilan yana sarchashmalarga murojaat qildilar, yosh avlodni «etti otasini» taniydigan, ularga munosib avlodlar qilib tarbiyalash manfaatlariga xizmat qiladigan asarlar yaratishga harakat qildilar. Ularning Turkistonning olamni o'z aql-idrok nuri bilan lol qoldirgan Beruniy, Ibn Sino, Forobiy, Yugnakiydek allomalari, Amir Temurdek sohibqironlari, Xo'ja Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiydek ma'rifat nuri charog'bonlari bo'lmish ota-

bobolarini tanish, ularga munosib zuryodlar bo'lishga chorlashi bilan davr talabiga hamohang, dolzarb mavzudagi badiiy jihatdan barkamol faxriya asarlari istiqloq davri o'zbek bolalar she'riyatini mavzu jihatidan tom ma'noda yangiladi.

Bu o'rinda shuni alohida qayd etish kerakki, bugungi kunda tom ma'nodagi yosh avlod paydo bo'ldi. Bu avlodning fazilati shundaki, u kompyuter bilan tillashishga usta, xorijiy tillarni ham yaxshi biladi. Bu avlod o'ziga yaratilgan barcha imkoniyatlarning qadriga yetadigan amaliyotchi avlod. Bu avlod vakillari fanlar bo'yicha xalqaro olimpiadalarda yetakchi o'rinlarni egallab, mustaqil O'zbekiston shon-shuhratini olamga tanitayapti. Bugungi adabiyotimizga tobora dadil qadamlar bilan kirib kelayotgan Zulfiyaxonim qizlarini ham alohida tilga olish kerak. Aslida, bu natijalarning barchasi mamlakatimizda istiqloqning dastlabki kunlaridan e'tiboran yosh avlod jismoniy va ma'naviy kamolotiga alohida e'tibor berilayotganligining yaqqol tasdig'idir. Mustaqil O'zbekistonning dastlabki ordeni «Sog'lom avlod uchun» deb nomlanishi, 2000 yilning «Sog'lom avlod yili», 2010 yilning «Barkamol avlod yili» deb belgilanishi esa bu boradagi bunyodkorlik ishlarining naqadar ko'lamdorligini, jamiyatimiz istiqbolini o'sib kelayotgan yosh avlod belgilashiga alohida e'tibor qaratilayotganligini tasdiqlaydi.

Biroq yuqoridagilar bilan bir qatorda badiiy adabiyotni maktab adabiyot darsliklariga kiritilgan namunalar darajasidagina biladigan, badiiy asar o'qishdan ko'ra test yodlaydigan amaliyotchi avlod ham paydo bo'lganligini ham tan olish joiz. Bu avlod kitobning qog'ozi hidi qandayligini bilishiga gumonim bor. Chunki u televizorda xorijning zo'ravonlik targ'ibiga asoslangan multfilmlarini ko'rib ulg'aymoqda, kitobni ham kompyuterdan, Internetdan o'qiydi. Internetdagi kitoblarning esa farzandlarimizni xalqimizning milliy, madaniy, tarixiy, adabiy qadriyatlarini ruhida tarbiyalashga xizmat qilishi dargumon. Binobarin, yosh avlod ma'naviy kamolotiga mas'ul har bir kishining oldida farzandlarimizni badiiy adabiyot o'qish, ular qalbida asar qahramonlari taqdiriga esh bo'la olish, xursandchiligini o'z xursandchiligi, xafaligini o'z xafaligi sifatida qabul qila olish ko'nikmasini hosil qilishdek mas'uliyatli vazifa turibdi.

Yosh avlod ma'naviy kamolotini ta'minlashda bolalar adabiyoti o'ziga xos o'rin tutishi aniq. «Bolalar adabiyoti» deganda bolalar yosh xususiyatlariga mos keladigan, tabiat va jamiyatdagi voqea-hodisalar xususida yosh kitobxon tushunchasi darajasida ma'lumot beradigan sho'x va o'ynoqi, tarbiyaviy ahamiyat kasb etadigan asarlarni tushunish qon-qonimizga singib ketgan. Shu sababli ham shoiru nosirlar hazilkash, sho'x, o'yinqaroq, topqir bolakaylar haqida hazil-huzilga boy hajviy she'ru hikoyalar, dostonu qissalar bitadilar; nabotot va hayvonot dunyosini bolalarning hayratomuz nigohi bilan qayta-qayta kashf qiladilar; parranda, darrandalarni misol qilib, ibratomuz ertagu masallar yozadilar; Vatan – kindik qoni to'kilgan muqaddas Ona tuproqqa sadoqat, ustozlar va ota-onalar hurmatini

sharaflash ruhidagi she'ru dostonlar yaratadilar; bolalarni ilm-ma'rifat nuridan bahramand bo'lishga chorlovchi – maktab, kitob va boshqa turli o'quv qurollarini madh etuvchi asarlar bitadilar va hokazo. Albatta, bu mavzularning har biri ham umrboqiyli va bolalar adabiyotimiz mahsulida doimo sezilarli mavqye kasb etishi isbot talab qilmaydigan haqiqatlar. Binobarin, «ana shu haqiqatlarni har bir avlod qanday qayta kashf qilayapti va bu kashfiyotlarning badiiyat darajasi qanday?» degan savol doimo oldimizda ko'ndalang turishi ham, shu boisdan tabiiydir.

Bolalar Sheriyatining Yangi Qahramoni

Istiqlol davrida xalqimiz tom ma'noda uyg'ondi, o'zligini qayta idrok etdi, ming yillik qadriyatlariga, e'tiqodlariga qaytdi. Ushbu jarayonda o'zbek bolalar she'riyatining ham kamtarona o'rni, o'ziga xos xizmati bor. Ushbu davr o'zbek bolalar she'riyatining eng sara namunalari shu ma'noda yosh avlod qalbida istiqlol tuyg'ularining chechak ochishiga, haqiqiy, tom ma'nodagi ona Vatan – kindik qoni to'kilgan muqaddas Zaminga mehr-muhabbat; ona zaminni, uning betakror tabiati – qir-adirlarini, tog'u o'rmonlarini, bog'-rog'larini, daryoyu ko'llarini avaylab-asrashga, «O'zbekiston» deb atalmish ana shu muqaddas Vatanga, uning nomini olamga tanitgan buyuk farzandlari – mutafakkir olimu shoirlari, ulug' Turkiston yagonaligi uchun kurashgan sohibqiron tojdorlari sha'niga munosib farzand bo'lish ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Shu o'rinda marhum ijodkor H.Imonberdievning «Alla» she'ridagi quyidagi misralar beixtiyor yodga tushadi:

- Ana, Bo'ri kelyapti!

Uxlay qol, ovunchog'im.

Qo'y shunday deb qo'rqitib,

Uxlatar qo'zichog'in.

- Vuy, anovi ilonni!

Uxla tez, bolajonim, -

Chumchuq shunday qo'rqitib,

Uxlatar polaponin.

- Uxla, Olabo'jiyov

Ko'rsatgan qorasini. -

Odam shunday qo'rqitib,

Uxlatar bolasini.

Ona Burgut allalar:

- Uxla, kuchga to'lib o's.

Ushbu tog'-tosh, osmonning

Hukmdori bo'lib o's!

Pisand etmay xatarni

Shundanmi polaponi,

Tushlarida charx urar

To'ldirib keng samoni (Imonberdiyev, 1994: 22).

Nazarimizda, ushbu she'r badiiy-estetik jihati bilan bir qatorda katta tarbiyaviy-ma'rifiy ahamiyat ham kasb etadi va bolalar adabiyotining asosiy o'ziga xosligi ham shunda namoyon bo'ladi. Zero, o'zbek bolalar adabiyoti mustaqil O'zbekiston kelajagini yaratuvchi yosh avlod tarbiyasiga mas'ul ekan, farzandlarimiz erksevar, mard, komil insonlar bo'lib yetishuvi yo'lida doimo baland pardalarda yangramog'i kerak. Toki ijodkorlarimizning har bir asari yosh kitobxon qalbida ezgulik, insoniylikning bir niholi ildiz otishiga xizmat qilsin. Ana shundagina bolalar adabiyoti o'z missiyasini muvaffaqiyat bilan ado etgan bo'ladi. «Alla» she'ri ham shu jihati bilan e'tiborga molik. Ona Burgut polaponining qalbiga «ushbu tog'-tosh, osmonning hukmdori bo'lib o'sish»ni go'dakligidan alla bilan singdirayotganligi bois burgutchga hatto tushida ham keng samoni to'ldirib charx urgani singari mustaqil Ona yurtimizning kelajagi bo'lmish farzandlarimiz ham bolalikdan shu aziz Vatanning egalari, uning baxt-saodatini, porloq kelajagini yaratuvchilar ekanliklariga komil ishonch ruhida tarbiyalanmoqlari lozim.

Bular – masalaning ijtimoiy, ilmiy va amaliy jihatlari. Biroq muammoning ahamiyati bulardan kam bo'lmagan estetik jihati ham mavjud. Zero, She'riyat – Ona qadar pokiza xilqat, Ona qadar beg'ubor go'zallik, Ona qadar mehribon va talabchan murabbiydir. Shu boisdan ham she'riyatga oshno qalblar go'zallikni his qiladi, go'zallikdan zavq oladi, bunday qalbning o'zi ham go'zal bo'ladi. Ana shu ma'noda istiqloq davri o'zbek bolalar she'riyatining eng yaxshi namunolari hayotga endigina qadam qo'yib kelayotgan yosh avlodning pok qalbini go'zallik nuri bilan munavvar qiladi, bu beg'ubor qalblarga ezgulik urug'ini sochadi, ularni go'zal ona Vatanimizning porloq kelajagini yaratuvchi tom ma'nodagi go'zal Insonlar qilib tarbiyalashdek mas'uliyatli ishga o'zining xolis hissasini qo'shadi.

Ma'lumki, bolalar tabiatan hamma narsaga qiziquvchan, har bir narsaning qanday paydo bo'lganini aniqlashga, masalaning mohiyatini anglashga

intiluvchan bo'ladilar. Shu boisdan ham yosh kitobxonga mo'ljallab yaratilgan eng yaxshi she'rlarda bolalarning ushbu xususiyatlari turli jihatlari bilan namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, ijodkor asarlarini bolalarga mo'ljallab yaratar ekan, uning asosiy qahramonlari bolalar bo'lishi ham tabiiy. Chunki kitobni o'qiyotgan bola asardan, avvalo, o'zini, o'y-fikri, dunyoqarashi, izlanish-intilishlari o'zi bilan bir xil bo'lgan tengdoshlarini qidiradi.

Bugungi bolalar she'riyatining yetakchi namoyandalaridan bo'lgan, marhum T.Adashboev she'rlarida ana shunday yosh qahramonlar obrazi alohida o'rin tutadi. Bu she'rlarda asar markazida lirik qahramon sifatida har biri o'ziga xos olam bo'lgan bolalar obrazlari turadi, bepoyon olamni o'z nigohi bilan ko'rishga, uning turfa sir-sinoatlarini o'zicha kashf qilishga, hayotda o'z o'rnini topishga intilayotgan yosh qahramonning ba'zan beg'ubor, bolalarcha sodda, ba'zan o'sha soddalik ortiga yashiringan bolalarcha quv, ayyor, lekin, asosiysi, doimo izlanishda, o'sish-ulg'ayishdagi qiyofasini shoir mohir musavvir singari turfa yorqin bo'yoqlarda tasvirlaydi. Uning asarlarini yosh kitobxonlarga manzur qiladigan jihatlari ham shunda aks etadi.

Ijodkor bola timsolini yaratar ekan, yaratuvchilik ishqini bilan yongan, «kelajakda kim bo'lsam ekan?» deb, ertaga umid ko'zlarini tikkan, orzu-havaslar og'ushida yashayotgan bolalar obrazi uning diqqat markazida bo'lishi tabiiy. Zero, shoirning ana shunday she'rlari minglab tengdoshlari orasidan yosh qahramonlarni ajratib oladi, ularni fikrlashga, tinglashga, olamga nazar tashlashga o'rgatadi. Fikrlash ehtiyoji esa shaxsning kamol topishiga olib keladi. «Tunda uchgan yulduzni» she'ri qahramonlari ana shunday ulkan umidlar bilan yashayotgan Nodir va Nosir ismli bolalar:

Nodir: - Kosmonavt bo'lsam, oyga

Kaptar rasmin o'yardim.

Nosir: - yer kurrasini bayroqdek,

Alvon rangga bo'yardim.

Nodir: - Ona-Vatan mehri

Ko'kdan boqib to'yardim.

Nosir: - Marsga ekib handalak,

Do'stlar kelsa so'yardim.

Nodir: - Tunda uchgan yulduzni

O'z o'rniga qo'yardim.

Eh, attang, - deydi Nosir,

Yoshmiz-da, hali axir (Adashboyev. 2003: 127).

Kosmonavt bo'lib, osmonlarda uchish, ko'klarni quchish, Oyu Marslarni o'zlashtirish, tunda uchgan yulduzni o'z o'rniga qaytarib qo'yishdek ulkan orzu-umidlar qurshovida yashayotgan bolalarning niyatlari pok: Nodir Oyga kaptar rasmini o'ymoqchi, kaptar esa tinchlik ramzi, demak, bolakayning orzusi butun olamda tinchlik barqaror bo'lishiga erishish; Nosir Marsga handalak ekib, do'stlari kelsa handalak so'yib, ularni mehmon qilmoqchi, demak, uning niyati ham ezgulik. Dialogik nutq uslubiga asoslangan ushbu she'rda bolalarning o'zbekona bag'rikenglik, mehmondo'stlik tabiati ishonarli, samimiy satrlarda tasvirlangan. She'r xulosasi bolalar hali yoshliklari-dan ozgina afsuslansalar-da, beg'ubor orzu-istaklari niyatlari pokligiga, qat'iyeligiga kitobxonni ishontira olishi bilan e'tiborga loyiq.

«Mening savolim» she'rinda esa barcha narsaga qiziquvchan, hamma narsaning mohiyatini bilishga intiluvchi ana shunday bolakaylardan yana birining jonli obrazi yaratilgan:

O'ylab qoldim ko'rpadan

Turib-turmay uyg'onib.

Tun ne uchun qorong'i?

Kunduz nega yop-yorug'?

Onam, buvim qayoqdan –

Yaralganim so'rasam,

Qotib-qotib kulishar,

O'ylab hayron bo'lasan.

Parvoz etar nega qush?

Bu savol ham qiynaydi.

Nechun uchmas qalpog'im?

Meni ko'zi qiymaydi?

Turib-turmay ko'rpadan

Shuncha savol qoshimda.

To'lib-toshgan jumboqlar

Yurar mening boshimda (Adashboyev. 2003: 36).

Darhaqiqat, hayotda duch kelayotgan har bir yangiligi yosh bola uchun mo'jiza. U tabiat va jamiyatdagi har bir narsa va hodisaning mohiyatini tushunishga, anglashga harakat qiladi va «nima uchun?» degan yuzlab savollari bilan bobo-buvisi, ota-onasi, aka-opalariga tinim bermaydi. Rostdan ham, nega tun qorong'u-yu, kunduz yop-yorug'? Nega qush

parvoz qila oladi-yu, bolaning qalpog'i uchmaydi? Binobarin, yosh bola maktab yoshiga yetgunga qadar tabiat va jamiyatning o'z nazaridagi har bir hodisasini mo'jiza deb hisoblashi hamda uning sir-asrorini dastlab o'zi yechishga urinishi, o'zi uddasidan chiqa olmaganida hayot tajribasi kattaroq odamlardan yordam so'rashi u kishilik olamiga kirib kelishining dastlabki bosqichlari ekanligi she'rda ishonarli va samimiy tasvirlangan.

Bolalar she'riyatimiz, yuqorida qayd etilganidek, «bugungi kun yosh qahramoni qanday bo'lishi kerak?» degan savolga javob topish yo'lida, yosh qahramonning o'ziga xos badiiy olamini kashf etish borasida tinimsiz intilish-izlanishda ekanligini tasdiqlashga, bu adabiyotning e'tiborga sazovor o'ziga xosliklari mavjudligini ko'rsatishga, uning kelajagidan umidbaxsh qilishga xizmat qiladigan misollar yetarli.

Bolalar Sheriyati Qahramonlarinig Xilma-Xilligi

Bugungi bolalar she'riyati qahramonlari haqida gap ketar ekan, ular safi rang-barangligini ham qayd etish kerak. Ular orasida H.Imonberdievning «O'jarlar» turkumi qahramoni G'anicha va «G'alati Omon» turkumidagi Omonni alohida tilga olish joiz. G'anining ismiga jussasi kichikligi, zaifligi uchun kichraytiruvchi «cha» qo'shimchasi qo'shilgan. Biroq shunisi qiziqki, qishloq bolalari zo'ravon, «qishloqning shefi» deb nom chnqargan Sanjarni ko'rishlari bilan tumtaraqay bo'lib ketishsa, o'jar G'anicha tap tortmay turaveradi, Sanjar uni har qancha kaltaklasa ham, suvga pishsa ham cho'miladigan joydan ketmaydi. Chunki u cho'miladigan joy birgina zo'ravon Sanjarga emas, barcha bolalarga tegishli deb hisoblaydi. Qo'y boqishga chiqqanlarida bolalarning barchasi navbatma-navbat Sanjarning qo'ylarini boqishsa-da, ushoqqina G'anicha Sanjarga xizmatkor bo'lishni istamaydi va o'jarligi uchun yana Sanjardan kaltak yeydi. Hamqishloqlari har qancha «bu yo'lingdan qayt, bo'lmasa kaltak tagida mayib bo'lib ketasan» deyishsa-da, u yo'lidan qaytmaydi, haqiqat yo'lida, insoniy qadr-qimmat yo'lida o'zidan kuchli raqib bilan ham tinmay mushtlashaveradi:

Navbatdagi haqorat

Toshi otilgan payti,

G'anidagi jasorat

Iziga ketdi qaytib.

G'ani bir dam tosh qotdi,

Borliq rangin yo'qotdi.

Oyoq-qo'li bo'shashib,

Turib qoldi karaxtday.

Qalqib ketdi, kesilib
Qulayotgan daraxtday.
Birdan hayqirdi: - Yo'q! Yo'q!
Va Sanjarga tashlandi.

Yana mushtu yana do'q,
Yana ur-sur boshlandi.
Ha, bu gal ham qochmoqni
Ep bilmadi G'anicha.

Ko'p-xo'p yedi kaltakni,
Solishdi to'yganicha.
Har yon ketdi raqiblar
Bir-biriga demay so'z.

Barcha bola jim boqar,
G'anichadan uzmay ko'z (Imonberdiyev. 1994: 80).

Nazarimizda, ushbu she'rda hayotga jiddiy boqadigan, o'z o'rni, insoniy qadr-qimmatini hamma narsadan ustun qo'yadigan, qadri uchun hatto noteng kurashdan ham qaytmaydigan qahramon xarakteri, fe'l-atvori ancha jonli yaratilgan. Shuncha voqyealar bo'lib o'tganida G'anichaga «o'jarligingni qo'y, kaltak yeb mayib bo'lib ketasan» deb «maslahat» berishgagina yaragan, haqiqatning yonini olishga yaramagan, joni ko'ziga aziz ko'ringan bolalar oxirida G'anichaga hych so'z demay tikilib qoladilar. Aslida ham so'zga o'rin yo'q. Chunki haqiqat egilishi, bukilishi, haqoratlanishi mumkin, biroq sinib, yo'q bo'lib ketmaydi. Shu boisdan ushoqqina haqiqatning oxir-oqibat g'olib chiqishi tabiiy va u, aslida, katta haqiqatga yo'l ochadi. Shu ma'noda bu she'r katta ijtimoiy-ma'rifiy ahamiyat kasb etadi: millionlab kilometr masofadan kelayotgan bnr tutam nur yo'limizni yoritgani singari ushbu kichkinagina haqiqat ham qalblarga chiroq yoqadi.

Bolalar adabiyotimizning ertasi sifatida bo'y ko'rsatayotgan umidli qalamkashlardan Sodiqjon Inoyatovning «Yangi bola», «Yosh partizan haqidagi filmni ko'rganda» she'rlaridagi o'ziga xoslik u topgan, kashf qilgan

kutilmagan va tesha tegmagan mavzularda, tiniq tasvirda, baquvvat, pishiq xulosalarda aks etadi. Mana, yosh shoirning «Yangi bola» she'ri:

U suzong'ich takaning
Ushlolmadi shoxidan.
Nok o'g'iray olmadi
Nosir aka bog'idan.

Dedim - ko'rqqoq bo'lmasang,
Olaparni bitta sol!
Eplolmaysanmi? Qani,
Bu yerdan tez jo'nab kol!

Xullas, bizning «sinov»dan
O'ta olmadi sira.
Mahallada yo'q unga
Bitta ham o'rtoq, jo'ra.

Ammo qo'shni bolakay
Cho'kayotgan payt suvga,
O'zini soyga otib
Tik qaradi Qo'rquvga! (Inoyatov. 2011: 45)

Shoirlarimiz she'rlari qahramonlari ko'pincha sho'x-shaddod, topqir, ozgina quvrog'u, ozgina soddaroq bolakaylar. Biroq bu she'r qahramoni ularning aksicha, bo'sh-bayovgina bola. She'rning muvaffaqiyati esa, ehtimol, ana shu kutilmagan xulosada – ya'ni tashqi ko'rinish, jismoniy kuch hali hych narsani hal qilmasligining yorqin va asosli aks ettirilganida, «sinovchi»larning tan olishlaridadir. «She'r odatda hayratdan tug'iladi», degan gap ham bor. «Yangi bola»ni yosh kitobxonga manzur qiladigan sifat borib-borib o'sha hayratga, tan olishga taqalsa ham ajab emas.

Hozir bolalar ham yoppasiga she'r yozayotgan bir paytda she'rning vazn va qofiyasini kelishtirish bilan hych kimni hayratga solib bo'lmaydi. Faqat samimiyat, qalb qo'ridan chikqan yog'du va dard bilangina kitobxonni o'ylatib qo'yish mumkin. «Yosh partizan haqidagi filmni ko'rganda» she'ri ana shu xususiyati bilan kitobxon qalbiga jo bo'lishi shubhasiz:

Rahmatulla Barakayev

Eng so'nggi so'roqda ham

Mardona tutdi o'zin.

Sotmadi do'stlarini

O'yishganda ham ko'zin.

Dushmanlar alamzada,

Olib qasdma-qasdiga,

Partizanni tashlashdi

Og'ir tankning ostiga.

Zal larzada! G'azabdan

Yuraklar to'la nafrat

Kimdir ingrar dard bilan:

«Fashistlar, sizga la'nat!»

Dahshat edi bundan ham

O'sha damda ushbu hol:

Bir qiz ekranga qarab

Olma kavshar bemalol (Inoyatov. 2011: 54).

Tosh toshga urilganda chiqqan chaqindan o'rmonga o't ketganiday, ikki dahshatni bir-biriga qiyoslaganda ma'naviy qashshoqlik, o'zgalar dardiga esh, hamdard bo'lolmaslikday qalb nogironligi naqadar razolat ekanligi she'rd a yaqkol aks etgan. Tanqidchilar, ko'pincha, bolalar uchun yozilgan she'rlarda ochiq tarbiyaviy xulosa, qissadan hissa bo'lmagani tuzuk, chunki u she'rni bo'shashtirib yuboradi deydilar. Biroq, bizningcha, ushbu misol bu gapning hamma vaqt ham to'g'ri bo'lavermasligi, gal mahoratda, samimiyatda, haroratda, tasvirda ekanini ko'rsatadi.

Xulosa

Ushbu she'rlarning ba'zilari XX asrning 80-90-yillarida, ya'ni istiqloq arafasida va mustaqilligimizning dastlabki o'n yilligi mobaynida yaratilgan bo'lsa-da, bugungi kunda ham yosh avlod ma'naviy kamolotiga beminnat xizmat qilayapti. Biroq, afsuslar bilan qayd etish kerakki, bugungi kunda badiiy adabiyotni maktab adabiyot darsliklariga kiritilgan namunalar darajasidagina biladigan, badiiy asar o'qishdan ko'ra test yodlaydigan amaliyotchi avlod ham paydo bo'ldi. Bu avlodning fazilati shundaki, u

kompyuter bilan tillashishga usta, xorijiy tillarni ham yaxshi biladi. Lekin bu avlod kitobning qog'ozi hidi qandayligini bilishiga gumonim bor. Chunki u televizorda xorijning zo'rvonlik targ'ibiga asoslangan multfilmlarini ko'rib ulg'aymoqda, kitobni ham kompyuterdan, Internetdan o'qiydi. Internetdagi kitoblarning esa farzandlarimizni milliy, madaniy, tarixiy, adabiy qadriyatlarimiz ruhida tarbiyalashga xizmat qilishi dargumon. Binobarin, yosh avlod ma'naviy kamolotiga mas'ul har bir kishining oldida farzandlarimizni badiiy adabiyot o'qish, ular qalbida asar qahramonlari taqdiriga esh bo'la olish, xursandchiligini o'z xursandchiligi, xafaligini o'z xafaligi sifatida qabul qila olish ko'nikmasini hosil qilishdek mas'uliyatli vazifa turibdi.

Bolalar she'riyatimiz esa, yuqorida qayd etilganidek, «bugungi kun yosh qahramoni qanday bo'lishi kerak?» degan savolga javob topish yo'lida, yosh qahramonning o'ziga xos badiiy olamini kashf etish borasida tinimsiz intilish-izlanishda ekanligini tasdiqlashga, bu adabiyotning e'tiborga sazovor o'ziga xosliklari mavjudligini ko'rsatishga, uning kelajagidan umidbaxsh qilishga xizmat qiladigan misollar yetarli.

Kaynakça / Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yxati / Reference

Adashboyev Tursunboy, (2003). Orzularim – qo'sh qanotim. Sharq nashriyoti, Toshkent.

Imonberdiyev Hamza, (1994). G'aroyibkent hangomalari. Cho'lpon nashriyoti, Toshkent.

Inoyatov Sodiqjon, (2011). Onamni sog'inib. Sharq nashriyoti, Toshkent.

Obidjon Anvar, (2007). Bahromning hikoyalari, Sharq nashriyoti, Toshkent.

Rajab Dilshod, (1996). Otamning bog'i, Cho'lpon nashriyoti, Toshkent.

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi

International Journal of Humanities and Art

<http://www.trkdergisi.com>

Araştırma Makalesi / Research Article

e-ISSN:2757-6388

trk dergisi

2021

2(1):44-57

Geliş Tarihi / Receive : 07.06.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 28.06.2021

Güzel Sanatlar Alanı Dışında Görev Yapan Akademisyenlerde Sanat Bilinci Geliştirmek ve Farkındalık Yaratmak: Karabük Üniversitesi Örneği¹

Developing Art Consciousness and Raise Awareness among
Academicians Working Outside the Field of Fine Arts: The
Case of Karabuk University

Anıl ERTOK ATMACA

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Safranbolu Fethi Toker Güzel Sanatlar ve
Tasarım Fakültesi

Assoc. Dr., Karabuk University, Safranbolu Fethi Toker Faculty of Fine Arts
and Design

E-mail: anilatmaca@karabuk.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-2653-839X

Atıf/Cite as: ERTOK ATMACA, Anıl (2021). Güzel Sanatlar Alanı Dışında Görev Yapan Akademisyenlerde Sanat Bilinci Geliştirmek Ve Farkındalık Yaratmak: Karabük Üniversitesi Örneği. trk Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi, 2 (1), 44-57. Retrieved from <http://trkdergisi.com/index.php/trk/article/view/53>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından ve bir intihal programında incelenmiş intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two reviewers and in a plagiarism program and has been confirmed to be free of plagiarism.

¹ Bu çalışma 2016 yılında Karabük Üniversitesinde gerçekleştirilen bir Bilimsel Araştırma Projesinin sonuç raporundan üretilmiştir.

Güzel Sanatlar Alanı Dışında Görev Yapan Akademisyenlerde Sanat Bilinci Geliştirmek ve Farkındalık Yaratmak: Karabük Üniversitesi Örneği

Öz

Bu çalışma ile günümüz sanat ortamına, sosyal bağlamda toplumda sanat, sanatta toplum ilişkisi incelenerek uygulanacak çalışma ile olumlu bir katkıda bulunulması düşünülmektedir. Çalışma sanatın bireylerle olan ilişkisinin geliştirilmesi üzerine kurulmuştur. Bilindiği üzere günümüz Türkiye'sinde sanatın hareket alanı oldukça daralmıştır. Bunun sebeplerinden biride sanatın farklı nedenlerle toplumla bağının bir şekilde azalmasıdır. Kültürel, geleneksel yapının ve politik planların sonucu olan bu durumun akademik platformda da kendi göstermeye başladığı görülmektedir. Bilimsel ürünlerin ortaya çıktığı bilimin üretildiği bu kurumların çalışan bireylerin dar alanlarından çıkarak bilimsel ve kültürel olarak kendi farkındalıklarının oluşturulması oldukça önemlidir.

Bu çalışma Karabük Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi dışında yer alan fakültelerde görev alan akademik personelin sanatsal bakış açısını geliştirmek sanata olan ilgilerini artırmak ve edinecekleri sanatsal değerleri bilimsel ve sosyal yaşamlarıyla bütünleştirmeleri amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda farklı fakültelerde görev alan akademisyenlerin:

- 1.Sanata karşı tutumlarını ölçmek,
- 2.Yapılan uygulama ile sanatın ulaşılabilirliğini, anlaşılabilirliğini sağlayarak, sanat etkinlikleriyle buluşmasını sağlamak,
- 3.Sanatu, sanatın estetik bakış açısını, toplumda sanatın ve sanatçının önemini ve kültürel değerlerini, toplum için gerekliliğini örneklerle anlatarak farkındalıklarını ortaya çıkarmak,
- 4.Sanatu ve sanat eserini alımlamalarını, izleyici olarak bir ilişki kurabilmelerini ve bunun sürekliliğinin sağlamak,
- 5.Sanat eseri nedir? Neden sanat eseri satın almalıyız? Sanat Müzelerini ve Sanat Galerilerini gezmek bizlere ne kazandırır? gibi sorgulamalarla sanat bilinci oluşturmak Projenin başlıca hedefleridir.

Projenin başında ve sonunda farklı alanlarda 50 akademisyene uygulamalar yaptırılmış ve buna bağlı 2 farklı anket uygulanmıştır. Anketlerden birincisi uygulamalar başlamadan yapılmış olup ikinci anket uygulamaların sonrasında uygulanmıştır. Anketlerin SPSS programında değerlendirilmiş ve projenin uygulamaları sonucunda farkındalık oluşup oluşmadığı yönündeki değerlendirmeler yapılmıştır. Proje kapsamında uygulaması

Anıl ERTOK ATMACA

yaptırılan kolaj çalışmaları akademisyenlere geri verilmiş olup 13 Şubat 2019 tarihinde Karabük Üniversitesi Sezer Güleç Sanat Galerisinde bu sergi gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Sanat Terapisi, Sanat Bilinci, Sergi, Kolaj Akademi.

Developing Art Consciousness and Raise Awareness among Academicians Working Outside the Field of Fine Arts: The Case of Karabuk University

Abstract

This study of the contemporary art scene, the social context of art in society, working with the community to be implemented by examining the relationship of art is thought to be made a positive contribution. The study is based on the development of the relationship between art individuals. As it is known to move the field of art in today's Turkey has narrowed quite. The

"Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi"
"International Journal of Humanities and Art"
[trk dergisi/2021]

e-ISSN:2757-6388
Cilt/Volume:2
Sayı/Issue:1

art is one of the reasons for this decrease somehow bond with the society for different reasons. Culturally, it is seen that the traditional structure and as a result of the political background of this situation started to show their academic platform. Taking the narrow space of the individual employees of these institutions that produced the emergence of science as scientific products is very important to set up their own scientific and cultural awareness. This study aims to integrate them Karabuk University Faculty of Fine Arts faculty is located outside the remit to develop the artistic aspects of the academic staff to increase their interest in art and make their artistic value , scientific and social life. For this purpose different faculties involved academics:

To measure attitudes toward art,

With the application of the accessibility of the arts by providing intelligibility to ensure the meeting with art activities,

Art , the aesthetic point of view of art , the art and artists in society and the importance of cultural values, reveal the need for public awareness by explaining the examples,

Art and art AmAlArInI the reception, as viewers are able to create a relationship and ensure the continuity of it ,

What is work of art? Why should I buy a work of art? What will give us visiting the Museum of Art and the Art Gallery? inquires as to create awareness of art ,

These are the main targets of project .

At the beginning and end of the project, 50 academicians were practiced in different fields and 2 different questionnaires were applied. The first of the questionnaires were made before the applications started and the second questionnaire was applied after the applications. The questionnaires were evaluated in the SPSS program and assessments were made as to whether or not there is awareness as a result of the implementation of the project. The collage works that were applied within the scope of the project were given back to the academics and this exhibition was held on 13 February 2019 at the Sezer Güleç Art Gallery in Karabük University.

Keywords: Art, Art Therapy, Art Consciousness, Exhibition, Collage, Academy.

Giriş

Bu çalışma KBÜ-BAP-16/1-KP-162 numaralı Kapsamlı Araştırma Projesi, Karabük Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi dışında yer alan fakültelerde görev alan akademik personelin sanatsal bakış açısını geliştirmek sanata olan ilgilerini artırmak ve edinecekleri sanatsal değerleri bilimsel ve sosyal yaşamlarıyla bütünleştirmeleri amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda farklı fakültelerde görev alan akademisyenlerin:

1. Sanata karşı tutumlarını ölçmek,
2. Yapılan uygulama ile sanatın ulaşılabilirliğini, anlaşılabilirliğini sağlayarak, sanat etkinlikleriyle buluşmasını sağlamak,
3. Sanatı, sanatın estetik bakış açısını, toplumda sanatın ve sanatçının önemini ve kültürel değerlerini, toplum için gerekliliğini örneklerle anlatarak farkındalıklarını ortaya çıkarmak,
4. Sanatı ve sanat eserini alımlamalarını, izleyici olarak bir ilişki kurabilmelerini ve bunun sürekliliğinin sağlamak,
5. Sanat eseri nedir? Neden sanat eseri satın almalıyız? Sanat Müzelerini ve Sanat Galerilerini gezmek bizlere ne kazandırır? gibi sorgulamalarla sanat bilinci oluşturmak, araştırmanın başlıca hedefleri olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada yukarıda belirtilen hedeflere ulaşmak amacıyla son yıllarda eğitim araştırmaları alanında sıklıkla karşılaşılan ve ortaklı bilimsel araştırmalar alanında yer alan Katılımlı Araştırma yöntemi kullanılmıştır. Katılımlı araştırma projesi ile ilgili bilgiler yöntem bölümünde açıklanmıştır.

Günümüz sanat ortamına, sosyal bağlamda toplumda sanat, sanatta toplum ilişkisi incelenerek uygulanacak çalışma ile olumlu bir katkıda bulunulması düşünülmektedir. Çalışma sanatın bireylerle olan ilişkisinin geliştirilmesi üzerine kurulmuştur. Bilindiği üzere günümüz Türkiye'sinde sanatın hareket alanı oldukça daralmıştır. Bunun sebeplerinden biride sanatın farklı nedenlerle toplumla bağının bir şekilde azalmasıdır. Kültürel, geleneksel yapının ve politik planların sonucu olan bu durumun akademik platformda da kendi göstermeye başladığı görülmektedir. Bilimsel ürünlerin ortaya çıktığı bilimin ürettiği bu kurumların çalışan bireylerin dar alanlarından çıkarak bilimsel ve kültürel olarak kendi farkındalıklarının oluşturulması oldukça önemlidir.

Genel Bilgiler

Karabük Üniversitesi bünyesinde Güzel Sanatlar alanı dışındaki fakültelerde görev yapan akademisyenlerle çalışma yapılmıştır. Sanatın anlamı, sanatın toplumdaki yeri, akademisyenlerin sanata bakış açısı, sanat uygulamaları ile

alan dışı fakültelerdeki akademisyenlerce sanatın nasıl anlam kazanacağı araştırılmıştır. Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi dışında kalan: Edebiyat, İktisadi İdari Bilimler, İşletme, İlahiyat, Mühendislik, Orman, Teknoloji, Teknik Eğitim, Fen, Tıp, Beden Eğitimi, Sağlık, Yabancı Diller fakültelerinden deney grubu için akademisyenler seçilmiştir. Seçilen akademisyenlerin fakülte bazında fakülte akademisyen sayısına bağlı olarak; denek kontrolörleri tarafından 50 kişi oluşturulmuştur. Denek kontrolörleri dört farklı fakülteden seçilmiştir. Bina koşulları ve alan yakınlığı açısından; Edebiyat-İktisadi İdari Bilimler-Eğitim Bilimleri-İşletme-İlahiyat fakülteleri birinci denekte, Mühendislik-Orman fakülteleri ikinci denekte, Beden Eğitimi-Tıp-Fen fakülteleri üçüncü denekte ve Teknoloji-Teknik Eğitim fakülteleri ve Sağlık-Yabancı Diller yüksekokulları (4 yıllık fakülte eşdeğerinde) dördüncü denekte yer almıştır.

Yöntem

Projeye ait planlar yapılarak düzeltmeleri ile son hali verilmiştir. Anket içeriği konu bazında belirlenerek 80 adet ön anket soruları hazırlanmıştır. Anket sorularının dil bilgisi, istatistiksel verilere uygunluğuna dair uzman görüşleri alınmıştır. Görüşler sonucunda 35 anket sorusu uygun görülerek değerlendirmeye alınmıştır. Projede uygulanacak eğitim sunumları ve diğer sunumlar hazırlanarak değerlendirmeye alınmıştır. Projeye katılması planlanan denek grubu adayları ile irtibata geçilerek proje tanıtımı yapılmıştır. Tanıtım sonunda projeye katılan deneklerin listesi kesinleştirilmiştir. Bunun sonucunda 27 erkek 23 kadın denek belirlenmiş ve gerekli bilgiler temin edilmiştir.

Projede yer alan deneklerle irtibat kurularak son hali verilmiş olan Anket(ön-test) uygulanmıştır. Sonuçları değerlendirmek üzere uygulamaya konulmuştur. Haftalık programlara bağlı olarak ilgili birimlerle irtibata geçilerek proje basamaklarının uygulanması için gerekli işlemlere başlanmıştır. Proje uygulamalarına geçilmiş olup katılımcılara "Sanat Nedir?", "Kolaj" adlı 2 sunum gerçekleştirilmiştir. Proje katılımcılarına evlerinde izleyebilecekleri 6 adet sanat linki ve "Modigliani" adlı filmin linkleri mail olarak gönderilmiştir. Ayrıca daha önce sunumlara katılmayan katılımcılara sunumların slaytları da gönderilmiştir.

Belirtilen tarihlerde SFTGSTF Resim Atölye 4'de proje katılımcıları ile uygulamalı kolaj çalışmaları yapılmış çıkan ürünler video ve fotoğraflar ile belgelendikten sonra çerçeve yapılması ve duvarlarına asılması için katılımcılara iade edilmiştir. Proje kapsamında davet edilen Küratör, sanatçı Denizhan Özer, SFTGSTF Küçük konferans salonunda proje katılımcıları ve öğrencilere Sanat deneyimlerini konu alan bir slayt gösterisi ve konferans vermiştir.

Proje kapsamında sergi açmak üzere davet edilen sanatçılarımız; Deniz Sağdıç, Hatice Çöklü, Rukiye Epli Dede, Ahu Akkan, Serdar Yörük, SFTGSTF Sanat Galerisi'nde Proje katılımcıları ve öğrencilerimizin eşliğinde Karma Sergi açılışı gerçekleştirmişlerdir. Katılımcılara yapılan uygulamalar sonucu edindikleri kazanımları kontrol etmek amacı ile ikinci anket(son-test) için sorular tekrar düzenlenmiş uygunluğu için uzman görüşüne sunulmuştur. İkincisi düzenlenen kontrol anketi uygulamaya sokulmuş ve katılımcılara yaptırılmak üzere gönderilmiştir. Yaptırılan anketlerin SPSS programında veriler girilmiştir. Tüm bu çalışmaların sonunda Karabük İli Mülki Amirlerine ve Kentin İleri gelenlerine de kolaj çalışmaları yaptırılmış

"Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi"
"International journal of Humanities and Art"
[trk dergisi/2021]

e-ISSN:2757-6388
Cilt/Volume:2
Sayı/Issue:1

toplam 100 kişi katılımcı ile büyük bir sergi gerçekleştirilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Makalenin konusu olan anketimizi Karabük üniversitemiz bünyesinde faaliyet gösteren 16 fakülte/yükseköğretim mensubu 23'ü kadın, 27'si erkek olmak üzere toplam 50 öğretim elemanı ile gerçekleştirmiştir. Anketimiz iki aşamalı olarak planlanmış ve katılımcılarımıza ilk aşamada cevaplaması için 5'i kişisel bilgilerini içeren ve 36'sı ise katılımcının sanatla ilgisini ve sanata bakış açısını anlamaya dayalı toplam 41 soru sorulmuştur. İkinci kısım anketimizden önce; katılımcılara mail yolu ile "Modigliani" isimli film ve sanat alanı ile ilgili belgeseller gönderilmiş ve filmin ve belgesellerin izlenmesi istenmiştir. 25/26.04.2017 Tarihinde Proje Yürütücüsü Resim Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Anıl ERTOK ATMACA tarafından "Neden Sanat Var" ve "Kolaj" adlı sunum düzenlenmiş, bu sunuma katılmayan katılımcılar için sunum mail olarak gönderilmiş izlenilmesi istenmiştir. Daha sonraki süreçte 02/19.05.2017 tarihleri arasında "Kolaj Uygulamaları" etkinliği düzenlenmiş, katılımcılara kolaj uygulamaları yaptırılmıştır. Proje kapsamında 12.05.2017 tarihinde Küratör Denizhan ÖZER davet edilmiş ve konferans düzenlenmiş katılımcılar davet edilmiştir. 13.05.2017 tarihinde çeşitli kurum/kuruluş ve serbest çalışan sanatçılardan oluşan 5 kişilik karma resim sergisi düzenlenmiştir.

2.Anketimizde katılımcılarımıza 5'i kişisel bilgilerini içeren, 8'si anket öncesi katılımcılar için düzenlenen faaliyetlere katılımı ölçmeye dayalı sorular içeren ve 34'ü ise katılımcının sanatla ilgisini ve sanata bakış açısını anlamaya dayalı toplam 47 soru sorulmuştur.

Değerlendirme:

*1. Anket:

Katılımcılarımızın %84'lük kısmı daha önce herhangi bir sanatsal projeye katılmamıştır. Yine katılımcılarımızın %54'ü çalışmakta oldukları birimlerinin sanat alanı ile yakınlığı olduğunu, %26'sı kısmen olduğunu ve %20'si ise ilgili olmadığını söylemiştir.

Katılımcılarımız "Sanatsal etkinliklere izleyici olarak katılmak önemlidir" görüşüne %88 oranında evet demiş, %4 oranında ise hayır demiş ve kalan %8 lik katılımcı grubu ise kısmen önemli cevabını vermiştir.

Katılımcılarımız "sanat alanı ilgimi çeker" görüşüne %80 oranında evet, %20 oranında kısmen katılıyorum cevabı vermiştir.

Katılımcılarımız "Sanat alanı ile ilgilenmeyi seviyorum" görüşüne %70 oranında evet, %30 oranında hayır demiştir.

Katılımcılarımız "Sosyal çevre bireyin sanata olan ilgisine etki eder" görüşüne %82 oranında evet, %18 oranında hayır demiştir.

Katılımcılarımız" Etkinliklere katılmak bireyin sanata olan ilgisine etki eder" görüşüne %80 oranında evet,%2 oranında hayır ve %18 oranında ise kısmen etki eder demiştir.

*2. Anket:

Yukarıda da açıkladığımız üzere 2. Anketimizi yapmadan önce katılımcılarımıza sanat alanı ile ilgili filmler, belgeseller, sunumlar, uygulamalı sanat çalışmaları ve sergi düzenlenmiş, bu faaliyetler katılımcılara önceden duyurulmuş ve katılmaları istenmiştir. 2. Anketimizin 8 sorusu bu faaliyetlere katılma oranını ölçmek üzere sorulmuştur.

Katılımcılar "Mailde linki gönderilen Modigliani adlı filmi izlediniz mi?" sorusuna %52 oranında evet demiştir. Yine mailden gönderilen sanat ile ilgili belgeselin katılımcılar tarafından izlenme oranı %54'tür. 25/26.04.2017 Tarihinde Proje Yürütücüsü Resim Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Anıl ERTOK ATMACA tarafından düzenlenen "Neden Sanat Var" ve "Kolaj" adlı sunuma katılım oranı %34'tür. "Neden Sanat Var" ve "Kolaj" adlı sunuma gidemeyenlerin bu sunumu mailden izleme oranı ise %12'dir. Katılımcılara yönelik düzenlenen kolaj çalışmasına katılım %58'dir. Proje kapsamında düzenlenen karma sergiye katılım oranı %60'tur. Bu veriler ışığında katılımcılara sorulan "Proje kapsamında düzenlenen etkinlikler sanat hakkında ki düşüncelerimde değişikliklere neden oldu mu?" sorusuna %34 oranında evet, %50 oranında kısmen, %16 oranında hayır demiştir.

Proje kapsamında düzenlenen sanatsal faaliyetlere anket katılımcılarının ortalama katılım oranı %39'dur. (Ortalama 20 katılımcı)

*1. ve 2. Anket Karşılaştırması;

***Bireyin sosyo-ekonomik durumu sanata olan ilgisine etki eder;**

1.Anket : %52 Evet %44 Kısmen Katılıyorum %2 Katılmıyorum

2.Anket : %56 Evet %40 Kısmen Katılıyorum %4 Katılmıyorum

Ağırlıklı olarak katılımcılar bireyin sanata olan ilgisinin sosyo-ekonomik durumla ilgili olduğunu düşünmektedir.

***Sanatın bütün dalları ile ilgilenmek gerekir;**

Katılımcılar her iki ankette de sanatın bütün dalları ile ilgilenmek gerekmediği kanaatindedir.

***Çalıştığım kurumda sanatsal etkinlikler yapılıyor;**

Katılımcılar 1.ankette %48 oranında evet yapıyor cevabını vermiştir. 2.Ankette ise bu oran %66'dır. 2.Anketten önce yapılan faaliyetlerin bu oranın artmasında etkili olduğu, katılımcıların sanat alanına olan algısını artırdığı düşünülmektedir.

***Çalıştığım kurumda sanatsal etkinliklerden her zaman haberdar oluyorum;**

Katılımcılar 1.ankette %30 oranında evet yapıyor cevabını vermiştir. 2.Ankette ise bu oran %34'dür. 2.Anketten önce yapılan faaliyetlerin bu oranın artmasında da etkili olduğu düşünülmektedir.

***İşyeri veya evde sanat eseri bulundurmaya tercih ederim;**

Katılımcılar 1.ankette %40 oranında evet cevabını vermiştir. 2.Ankette ise bu oran %52'dir. 2.Anketten önce yapılan kolaj faaliyeti başta olmak üzere yapılan diğer sanatsal faaliyetler kişiler üzerinde sanat eseri edinme adına olumlu etkiler bıraktığı değerlendirilmiştir.

***Sanat eserlerini duygularına hitap ettiği için alırım;**

Katılımcılar 1.ankette %62 oranında evet cevabını vermiştir. 2.Ankette ise bu oran %66'dır. 2.Anketten önce yapılan faaliyetler katılımcılarda sanat/duygu bağını artırdığı ve bu oranın artmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

***Sanat eserlerini alırken mekâna uygunluğuna dikkat ederim;**

Katılımcılar 1.ankette %30 oranında hayır cevabını vermiştir. 2.Ankette ise bu oran %42'dir. 2.Anketten önce yapılan faaliyetler katılımcılarda sanat eserinin mekâna uygunluğundan çok duyguyla olan bağını kavramış sanat eserinin sadece mekana değil duygulara da hitap etmesi gerektiğinin düşündürmüştür.

***Eğitim alanı içinde sanat eğitiminin yeri önemlidir;**

Her iki ankette de katılımcılar eğitim alanı içinde sanat eğitiminin önemli olduğunu belirtmişlerdir.

***Çalıştığım kurumda sanatsal etkinliklerin yapılmasını destekliyorum;**

Her iki ankette de katılımcılar çalışılan kurumda yüksek oranda sanatsal etkinliklerin yapılmasını desteklediklerini belirtmişlerdir.

***Sanat koleksiyoneri olabilirim;**

Her iki ankette de oranlar aynıdır. Katılımcılar sanat koleksiyoneri olma konusunda isteksizlik eğilimindedir. Bu durumu ekonomik olanaklarla açıklamak mümkündür yada katılımcılar sanat koleksiyonerliğini maddi bir külfet olarak görebilirler. Sosyal çevre, dini inanış vb. etmenlerde katılımcıların koleksiyonerliğe mesafeli duruşuna sebep olarak gösterilebilir.

***Sanat etkinliklerini gereksiz gördüğüm için katılmıyorum;**

Her iki ankette de katılımcılar yüksek oranlar da hayır diyerek sanatın hayatımızın bir gerekliliği olduğunu belirtmişlerdir.

***Sanat etkinliklerine kendimi yabancı hissettiğim için katılmıyorum;**

Yine her iki ankette de katılımcılar yüksek oranlar da hayır demiş ve sanatın hayatımızın ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmişlerdir.

***Sanat etkinliklerine nasıl ulaşacağımı bilmiyorum;**

Katılımcılarımızın tamamı üniversitemiz akademik personelidir. Dolayısı ile belli bir bilgi birikimi ve tecrübeye sahiptir. Dolayısı ile yüksek oranda sanat etkinliklerine ulaşmada sıkıntı çekmediklerini belirtmişlerdir.

***Bir sanat eseri gördüğümde anlamaya çalışırım;**

Katılımcılarımız sanat eseri gördüklerinde bakıp geçmek yerine sanatçının bu eseri yaratırken ki duygularını anlamaya çalıştıklarını belirtmişlerdir.

***Sanat etkinlikleri halk için yapıyor;**

Katılımcılar yüksek oranda hayır veya kısmen katılıyorum cevabını vermiştir. Bazı sanat dalları yaşadığımız coğrafya için yaban durmaktadır veya önyargıyla bakılmaktadır. Örneğin opera, heykel vb. sanatlar yaşadığımız coğrafya için uzak sanat dallarıdır. Meraklısı dışında ilgi görmemektedir. Sinema ve yerel müzik dışında ki sanat dalları dışında bu durum diğer sanat dalları içinde geçerlidir. Netice olarak katılımcılar sanatı sanatçının sanat eseri yaratma duygusu ile yaptığını yani sanatı sanat için yaptığını düşünmektedir.

*** Sanat etkinliklerine katılmak kişide olumlu etkiler yaratır;**

Katılımcılar sanat etkinliklerine katılmanın kişilerde olumlu etkiler bırakacağına hemfikirdir.

Sonuç

Genel bir ifade ile 2. Anket öncesi yapılan etkinlikler, etkinliklere katılan katılımcılarda sanata etkinliklerine yaklaşım ve bakış açısında olumlu etkiler bıraktığı gözlemlenmiştir. Ayrıca Link gönderilerek takip edilmesi beklenen programlara katılım az olsa da izleyen akademisyenlerde olumlu etkiler bıraktığı gözlenmiştir. Özellikle kolaj çalışmaları katılımcılara sanatın yaşının olmadığı, her yaşta sanatın ilgi duyduğumuz alanlarında duygularımızı yansıtacak eserler üretebileceğimizi hissettirmiştir. Bu çalışma ile sanatçı/sanat eseri bağını katılımcıların da anlamasını sağlanmıştır. Sergi açma fikri tüm katılımcılar için motivasyonu

Anıl ERTOK ATMACA

güçlendirmiş ve Sergiye herkes katılarak ilgisini kanıtlamıştır. Ancak; proje kapsamında düzenlenen sanatsal faaliyetlere anket katılımcılarının ortalama katılım oranı %39'da kalmıştır. Faaliyetlere düşük oranda katılımın sebebi olarak, katılımcıların yaşamlarında sanatı bir gereklilik olarak görmemeleridir sonucu ortaya çıkmıştır. Sanatı sadece ara sıra belli sanat dalları üzerinden yaşantılarına sokmaktadırlar. Eğitim kurumlarının sanatı yalnızca oyalayıcı bir ders olarak görmeleri bunun sonucu olarak müfredatlardan çıkarılması ya da çok az yer verilmesi, Sosyo/ekonomik çevre, inançlar, gelenek görenekler, alışkanlıklar, tekdüze yaşantı alışkanlığı vb. durumlar sanatı hayatlarında ikinci plana itmektedir.

Neticede tüm proje sürecinde görülmüştür ki; Sanat alanı insanların rahatlamasında, olumlu düşünceler üretmesinde, sorunlarından uzaklaşmasında önemli etkiler bırakmıştır. Yapılan bu çalışmalar sayesinde kişiler defalarca rahatladıklarını, çok iyi geldiğini, sorunlarından uzaklaştıklarını ifade etmişlerdir. Projenin sonunda gerçekleştirilen sergi ile proje katılımcıları kendilerini ifade eden çalışmalarını ile toplum karşısına geçerek kendilerini ifade etmişlerdir. Bu sayede hem sosyalleşerek hem de çevrelerine ve öğrencilerine iyi bir örnek olmuşlardır. Projenin en büyük çıktısı sanat yolu ile etkili bir terapi yapılabilineceğidir.

Kaynakça

Arvasi S. Ahmed, 2006 *Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz*, 2. Bsk., İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı

Bozkurt Nejat, 1995, *Sanat ve Estetik Kuramları*, 2. Bsk., İstanbul: Sarmal Yayınevi

Deonna, W., 1974, *Sanatta Ritimler ve Kanunlar*, Çev: Selahattin Hilav, İstanbul: Sosyal Yayınları

Fischer Ernst, 1995, *Sanatın Gerekliliği*, Çev: Cevat Çapan, İstanbul: Payel Yayıncılık.

"Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi"
"International journal of Humanities and Art"
[trk dergisi/2021]

e-ISSN:2757-6388
Cilt/Volume:2
Sayı/Issue:1

Güzel Sanatlar Alanı Dışında Görev Yapan Akademisyenlerde Sanat Bilinci Geliştirmek ve Farkındalık Yaratmak: Karabük Üniversitesi Örneği

57

Mülayim Selçuk, 1994, Sanata Giriş, 2. Bsk., İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi
Read Herbert, 1981, Sanat ve Toplum, Çev:Selçuk Mülayim, Ankara: Umran Yayınları

"Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi"
"International journal of Humanities and Art"
[trk dergisi/2021]

e-ISSN:2757-6388
Cilt/Volume:2
Sayı/Issue:1

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi

International Journal of Humanities and Art

<http://www.trkdergisi.com>

Araştırma Makalesi / Research Article

e-ISSN:2757-6388

trk dergisi

2021

2(1):58-71

Geliş Tarihi / Receive : 10.01. 2021

Kabul Tarihi / Accepted : 05.05. 2021

**Mikayıl Müşfik ve Sabahattin Ali'nin Şiirlerinin
Karşılaştırılması
Comparison of the Poems of Mikayıl Müşfik and Sabahattin
Ali**

Oğuzhan YILDIRIM

Öğr. Gör., Karabük Üniversitesi, TÖMER

Prelector, Karabuk University, TOMER

e-mail: ogzhn1425@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-1083-3044

Atıf/Cite as: YILDIRIM, Oğuzhan (2021). Mikayıl Müşfik ve Sabahattin Ali'nin Şiirlerinin Karşılaştırılması. trk Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi, 2 (1), 58-71. Retrieved from <http://trkdergisi.com/index.php/trk/article/view/28>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından ve bir intihal programında incelenmiş intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two reviewers and in a plagiarism program and has been confirmed to be free of plagiarism.

Mikayıl Müşfik ve Sabahattin Ali'nin Şiirlerinin Karşılaştırılması

Öz

XIX. yüzyılın ilk zamanları, Türk coğrafyası için başka bir çağa girişin ilk ayak seslerinin duyulduğu dönemdir. Bu dönemde hem Azerbaycan'da hem de Türkiye'de ortaya çıkan siyasî ve edebî hareketlenmeler, edebî eserlerde kendini gösterir. Şiir, aynı zamanda bir vesikadır. Bir aydının nazarından döneme bakılması, sanatlı söyleyişin ardındaki büyük sırrı gözlemlemekle eşdeğerdir. Bu bağlamda, sanatçının edebî kişiliğinin irdelenmesinin yanında dönemin hâllerine şahit olabilmek, şiirin kıymetini pek tabii gözler önüne serer.

Dönemin getirilerine ve yaşanmışlıklarına rastlanılabilecek Sabahattin Ali'nin ve Mikayıl Müşfik'in şiirlerinde yaşadıkları dönemin yansımalarını ve etkilerini görmek mümkündür. Bu iki şair, coğrafyalarını detaylı bir şekilde tahlil edebilen ve aynı zamanda tahlillerini şiirlerine başarıyla işleyebilen aydınlardır. Sesi duyurmanın bin bir çeşit varyantı vardır. Burada asıl amaç sesi duyurabilmektir. Mikayıl Müşfik ve Sabahattin Ali adeta "konuşan" şiirleri vasıtasıyla seslerini duyurmakla yetinmeyip yaşadıkları dönemin cereyanlarını cesurca ifade edebilmişlerdir. Bazen cesaret, ağır bedellere sebebiyet verebilir. Bu sebeple iki şairin de hayatları birbirlerine benzer şekilde sonlanır.

Dönemin olaylarını halka aktarmada bir araç olarak görülen aydınlar, bunu şiirlerinde başarıyla işlerler. Bu iki şair, kişinin şahsi talep ve karamsarlıklarını, doğa ile yaşadıkları muhasebeleri ve muhabbetleri, vatan ve millet adına yapılan mücadeleleri, aşkı, dönemin insanının üzerinden tasvir ederek şiirlerinde yoğururlar. Bu durum aynı zamanda şiirlerin ete kemiğe büründüğünün kanıtıdır. Şiirleri "yürüyen ve yürüten" türdendir. Öyle ki günümüzde dahi yürekleri harekete geçiren, faaliyetten önce düşünceyi kıpırdatan ve düşünceyle kapı aralatabilecek gücü insana aksettiren şiirler kaleme almışlardır. Dönemin insanına şiirlerinde yer veren şairler, insanların şiirlerde kendilerini bulmalarını amaçlamışlardır.

Sabahattin Ali'nin ve Mikayıl Müşfik'in şiirlerinde yer verdikleri belli başlı temaları incelemek maksadıyla hazırlanan bu çalışmada temalar, şairlerin şiirlerinde yoğun olarak işledikleri içerikler temel alınarak hazırlanmıştır. Daha çok dönemin koşullarından etkilenecek şiirlerine kaynak seçen şairler, bunun yanı sıra şahsî duygular neticesinde ortaya çıkan muhtevalara da yer vermişlerdir. Bu temalar, şairlerin edebî kişilikleri ve yaşadıkları dönemin etkileri göz önünde bulundurularak ayrı ayrı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Edebiyatı, Türk Edebiyatı, Sabahattin Ali, Mikayıl Müşfik, şiir, şair, muhteva, üslup

Comparison of the Poems of Mikayıl Müşfik and Sabahattin Ali

Abstract

XIX. The beginning of the century is the starting point of an era for the Turkic states. In this period, Azerbaijan should take place on the political and literary history books not only happening in Turkey is reflected in literary works. Poetry is also a document. Looking at the period through the eye of an intellectual is equivalent to observing the great secret behind artistic discourse.

It is possible to see the reflections and effects of the period they lived in the poems of Sabahattin Ali and Mikayıl Müşfik, whose pressures and experiences of the period can be encountered. These two poets are intellectuals who can analyze their geography in detail and at the same time successfully process their analysis into their poems.

Intellectuals, who are seen as a tool to convey the events of the period to the public, use this successfully in their poems. These two poets knead in their poems by depicting the pressures of the dictatorship that harms society, the personal demands and pessimism of the person, their accounting and affection with nature, the struggles and love of the country and the nation through the people of the period.

In this study, which was prepared in order to examine the main themes that Sabahattin Ali and Mikayıl Müşfik included in their poems, the themes were prepared on the basis of the contents that the poets dealt with in their poems. Poets, who were mostly influenced by the conditions of the period and selected sources for their poems, also included the contents that emerged as a result of personal feelings. These themes have been examined separately, taking into account the literary personalities of the poets and the effects of the period they lived in.

Keywords: Azerbaijani Literature, Turkish Literature, Sabahattin Ali, Mikayıl Müşfik, poetry, poet, content, style

Giriş

19. yüzyılda Çarlık Rusyası'nın ilkelerini belirlediği dil ve baskı politikaları, katı bir şekilde faaliyete geçirilmiş ve ortaya çıkarılan yapay yazı dilleri, Türk coğrafyasının birbirini anlamasını zorlaştırmıştır. Diğer yandan Sovyetler Birliği'nin köken ve coğrafya bazlı milliyetçi kışkırtmaları, kardeş toplulukların arasına sınır çekilmesini beraberinde getirmiştir (Koraş, 2014, s. 197).

20. yüzyıl, Türkistan coğrafyası genelinde zor durumlar altında geçirilen bir yüzyıl olarak kendini gösterir. Kardeş coğrafyalara sınır çekilmesinin istenmesi, dil ve baskı politikalarıyla asimile etme girişimleri ve halkın vatan kaybetme kokusuyla yüz yüze gelmesi, sayılabilecek belli başlı zor şartlardan birkaçıdır. Bu olumsuz durumlara rağmen özellikle aydın kesim, birlik ve beraberlik uğruna, halkı teskin etme yahut birlik duygusunu diri tutma adına eserler vererek, sansür uygulamaları nedeniyle de canlarını tehlikeye atarak eser vermeye devam eder. Bu aydın kesim, zorlu dönemden çıkış noktası olarak bütün Türk dünyasını harekete geçirmeyi ön görürler. Bu bağlamda eserlerde "Türkistan" kavramı altında deyişler pek tabii mevcut hale gelir (Kapağan, 2015, s. 592).

20. yüzyılın başları, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Azerbaycan toplumu için de istiklal adına mücadelelerin verildiği dönem olarak görülmektedir (Mecidov, 2008, s. 78)

20. yüzyılın başlarında Rusya'da meydana gelen kapitalizm, sosyal ve siyasi çatışmaları artırır ve halk arasında eşitsizliği yol açar. Ekonomik anlamdaki eşitsizlikler, siyasi ve hukuki alanlara da sirayet eder. Bu dönemde Çarlık yönetimi Rus olmayanlara, Müslümanlara ve Azerbaycanlılara aşağılayıcı gözle yaklaşır, onların her alandaki ilerleme çabalarına engel olmaya çalışır. 1905'te, Rusya'da çoğu kesimden insanın memnuniyetsizliği ve isyanı ile beraber meydana gelen "1905 İhtilali"nin ve Rusya'nın anayasal monarşiye geçmesinin ardından, Türk ve Müslüman halkı biraz olsun rahatlama hisseder. Ancak uzun süre Rus hükümetinin baskısından dolayı kültür seviyesi açısından halk biraz eksiktir. Bu eksikliği giderebilmek adına Yusuf Akçura, Abdürresit İbrahim ve Kırımli İsmail Mirza Gaspıralı büyük çaba sarf eder (Rodoplu, 2012, s. 67).

Mikayıl Müşfik, 1920'li yılların bu çetin başlayan muhasebelerinden sonra, Azerbaycan'da Sovyet Rejimi hâkimken adından sıkça bahsettiren kabiliyetli bir şairdir. Bu dönemde sanatçıların bazıları yenilik arayışına girerken bazıları da eskiyi devam ettirme fikrine sahiptirler. Bu eski ve yeni aralığında kalan şairler, şekil ve duygu açısından yeniliğin peşindedirler. Mikayıl Müşfik, bu yenilik yolunda önemli eserler vermiş Resul Rıza, Samed Vurgun, Süleyman Rüstem gibi şairlerin arasında yer alır. Genç yaşında

Oğuzhan YILDIRIM

siyasî çekişmelerin kurbanı olarak hayata veda eden şair, kısa hayatına rağmen coşkulu üslubuyla eserler vermeyi başarır (Akpınar, 1994, s. 353).

Mikayıl Mirza Abdulkadir oğlu İsmayılzade (Mikayıl Müşfik) 5 Haziran 1908'de Bakü'de doğar. Babası Mirza Abdulkadir İsmayılzadei dönemin tanınmış isimlerinden biridir. Annesini küçük yaşta kaybeden Müşfik, çocukluğunu süt annesi, nenesi ve üvey annesi ile geçirir (Nazirliyi, 2018, s.6).

Mikayıl Müşfik, 1937'de Türkçülük fikrini savunduğu ve bu fikri yaydığı gerekçesiyle hapse atılır. Hakkında çıkan ölüm kararıyla Nargin adasında kurşuna dizilerek hayatına son verilir (Azizova, 2018, s. 8).

*“Oxu, tar, oxu, tar!..
Sesinden en latif, şeirler dinleyim.
Oxu, tar, bir qadar!..
Neğmeni su kimi alışan ruhuma çileyim.
Oxu, tar!
Seni kim unutar?
Ey geniş kütlenin acısı, şerbeti-
Alovlı seneti!
(...)” (Çalık, 2016, s. 17)*

Mikayıl Müşfik'in sonunu getiren şiirlerinden biridir “Tar”. 1930'lu yıllarda baskı rejiminin isteği üzerine Azerbaycan'ın millî çalgı aleti olan “Tar”ın yasaklanmasının ardından kaleme alır bu şiirini. Millî bir duyuş tarzıyla kaleme aldığı bu şiiri, onun tutuklanması ve akabinde öldürülmesi için bahane ortamı oluşturur. Şair, burada da anlaşılacağı üzere millî bir kimlik ile bir vatan şuuru ve davası uğruna canını feda eder.

12 Şubat 1906'da Gümülcine/Bulgaristan'ın Eğridere köyünde dünyaya gelen Sabahattin Ali, Karadeniz menşeli Cihangirli piyade yüzbaşısı Ali Selahattin Bey ile Hüsniye Hanım'ın oğludur (Kolcu, 2015, s. 120).

Yazar, ilköğrenimini sırasıyla İstanbul, Çanakkale, İzmir ve Edremit'te tamamlar. Orta öğrenimine ise Balıkesir Muallim Mektebi'ne başlar, ancak nakledildiği İstanbul Muallim Mektebi'nde bitirir. Yozgat Ortaokulu'nda öğretmenlik görevinde bulunur. Daha sonra 1928'de Almanya'ya dil öğrenimi için gönderilir. Almanya'dan dönüşte Aydın ve Konya şehirlerinde öğretmenlik yapar (Karaca, 1993, s. 1).

11 Aralık 1945'te bakanlık emrine alınan Sabahattin Ali, bir müddet sonra tekrar işsiz kalır. 1946 yılında Ankara'ya gider ve burada Aziz Nesin ile birlikte haftalık mizah dergisi olan “Marko Paşa”yı çıkarmaya başlar. Bu dergide yayımlanan yazı ve karikatürler sebebiyle birçok kez yargılanır. 2

“Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi”
“International Journal of Humanities and Art”
[trk dergisi/2021]

e-ISSN:2757-6388
Cilt/Volume:2
Sayı/Issue:1

Nisan 1948 günü Bulgaristan'dan yurtdışına çıkarken kendisine rehberlik eden Ali Ertekin tarafından öldürülür (Kolcu, 2015, s. 120).

*"Dışarda deli dalgalar
Gelip duvarları yalar;
Seni bu sesler oyalar,
Aldırma gönül, aldırma..." (Güneş, 2016, s.68)*

Sabahattin Ali'nin Sinop Cezaevi'nde yazdığı "Hapishane Şarkısı V" adlı şiiri, yargılanma sürecindeki durumunu gözler önüne serer. Kendini teselli etmeye çalışan şair üzümlüğünü gizleyemez. Kendini bekleyen hazin sonu önceden bilmiştir adeta. Bir aydının özgürlüğe bu kadar hasret kalmasının ne kadar tezat bir durumu teşkil ettiğini dönemin vesikası niteliğindeki şiirlerden anlamak mümkündür.

İki şairin ölümü benzer sebep ve şekilde gerçekleşmiştir. İkisi de yönetimin ideolojik yapısıyla uyuşmadıkları gerekçesiyle farklı coğrafyada ölüme mahkûm bırakılır.

20. yüzyıl, tüm Türk coğrafyası adına hatırlanması zor şartlar altında geçmiştir. O dönemde aydınların pek çoğu erken yaşta öldürülmüştür. Baskı rejiminin politikaları, aydın kesim vasıtasıyla edebiyata da realist bir şekilde yansımıştır. Aydın kesim, bu düzene eleştiriyi her zaman olduğu gibi eserlerle yapmıştır. Ancak sonuç, çoğu aydının erken yaşta canını kaybetmesine sebebiyet vermiştir.

Doğa

Tabiat, hayatın güzelliklerini görmek için yaratıcı tarafından verilmiş en güzel somut olgudur. İnsanoğlu bu olguyu bazen bir kaçış yeri olarak, bazen de hayatın sırlarını araştırma ve hayatı tazeleme gayesi olarak görür.

*"Başım dağ, saçlarım kardır,
Deli rüzgârlarım vardır,
Ovalar bana çok dardır,
Benim meskenim dağlardır." (Ali, 2019, s. 31)*

Sabahattin Ali'nin "Dağlar" adlı şiirinde, doğanın ona bahsettiği objelerin onun hayatına yansımaları görülür. Dönemin baskılarından, fikirlerini özgür bir şekilde ifade edemeyişinden, etse bile muhatap bulamayacağından kaygılanan ve etkilenen yazar, başının dağ oluşuyla yalnızlığını, saçlarının kar oluşuyla yorulduğunu ifade ederek, artık dağlarda, tabiatta aradığı huzuru bulacağına kanaat getirir. İnsan yalnızlaştıkça uzaklaşmak ister. Bu uzaklaşma, beraberinde kaçışı getirir ve doğal olarak kaçısın sonucu ıssız ve huzur veren mekânlarla noktalanır. Dağ ve tabiat, Türk mitolojisi ve kültürü

Oğuzhan YILDIRIM

için güzelliğin, kutsiyetin, inancın ve hem sevgiliyi tasvir etmede hem de bireyin yalnızlaşmadaki durumunda önemli bir rol oynar.

*“Her seher, her axşam, her axşam, her seher
Çox zaman serseri külekler bixeber
Bir yaxın dost kimi qapımı döyerler,
Külekler, külekler, bestekar külekler,
Dünyanı dolaşan baxtiyar külekler!*

*Ey çığlın külekler, neşeniz daşarken,
Bağların şehinden mey sorub çoşarken,
Nalqıran dağları atlayıb aşarken,
Meni de alınız, uçayım dağlara,
Könlümde ne varsa, açayım dağlara!”*(Müşfiq, 2016, s. 34-35)

Mikayıl Müşfik'te de doğa, pek çok şiirinde görülür. “Külekler” adlı şiirinde, -külek rüzgâr anlamına gelmektedir- şair kendi psikolojik durumunu anlatır. Rüzgârın sesinin müziğe benzetilmesi, neşeli ve hırçın oluşu, kişileştirmenin yanı sıra şairin kendi ruh halini rüzgârla aynı tutması anlamına gelir. Şair kendi ruh halini, tabiatı kullanarak tasvir eder ve tanımlar. Kendisi de rüzgâr gibi hırçındır, fikirlerinin heyecanı içindedir. Bestekârdır, şiirlerini musiki ahenk ile eda eder. Rüzgârın kendisi alıp dağlara götürmesini ister, çünkü Sabahattin Ali gibi onun için de dert dökcek, huzur bulacak yer dağdır. Dağa en hızlı ve ferah gidişi, ancak rüzgâr eşliğinde gerçekleştirebilir. Müşfik'in bu tabiat duyusu, kendi yaşamı ile paralellik seyredir. Hâlihazırda tabiat, insanın doğasıyla eşdeğerdir. Müşfik de hayatla iç içedir ve yaşama sevincini yakasından eksiltmek istemez.

Yaşadığı çevrenin, yaşamın farkına varan, onu içselleştiren şair şiirine malzeme olarak da yine çevreyi, yani tabiatı seçer. Dış dünyanın Mikayıl Müşfik'te hissettirdikleri tabiat temalı şiirlerin özünü oluşturur (Çalık, 2016, s. 78). Bu minvalde şair, doğa ile bütün olarak tabiatı şiirlerine ilham edinir.

Kaçış

İnsanoğlu sosyal bir varlıktır. Bu durum sürekli iletişim halinde olan, paylaşım içerisinde olan insanın özel varlık alanı gerçeğini yadsıyamaz. (Çalık, 2016, s. 103) Özel varlık alanı, sanatçılarda uzaklaşma ve derdini dökme mekânı oluşturma olarak karşımıza çıkar. Bıkkınlık ya da derdini artık anlatacak bir muhatap bulamamak, insanı kaçmaya ve uzaklaşmaya iten en etkili nedenlerin başında gelir.

*“Yanıyor beynimin kanı,
Bilmem nerelere gitsem?
İçime sığmayan canı
Hangi rüzgâra eş etsem?”*(Ali, 2019, s. 33)

Sabahattin Ali'nin “İstek” adlı şiirinin bu dizelerinde, şairin yaşadığı sıkıntıların ve sevdiğine duyduğu özlemin bir dışa vurumu olarak kaçmak istediği görülür. Şiirin adıyla benzerlik taşıyan bu istek, bir yerlere kendini atmanın belirtisi olarak karşımıza çıkar. Edebiyat tarihinde yazarların/şairlerin kaçış duygusu içine girdikleri sık sık görülür. İster dönem baskısı olsun ister bir sevdaya kavuşamamanın neticesi olsun, her durumda bir kaçma, uzaklaşma isteği can atar. Edebiyatımızda, özellikle Tanzimat sonrasında, bu durum yurt dışına kaçma isteğiyle ortaya çıkmıştır. Sanatçıların yenilik arayışı içinde olma istekleri, dönemin iktidarının sansür uygulamalarıyla kesilmeye çalışılmıştır. Bu durum neticesinde sanatçılarda, Yeni Zelanda'ya kaçmak hevesi doğmuştur. Ancak oraya ulaşamayınca soluğu Manisa'da almaları da trajikomik bir durum meydana getirmiştir. Bu kaçış daha çok Avrupalı tarzdadır ve bu sebeple yerli motiflerin görülmesi olanaksızdır.

Ancak Sabahattin Ali, kaçış isteğini başka bir ülke ile nihayete erdirmek istemez. Onun kaçışı, kendi yurdunun sınırları içerisinde bir yalnızlık ülkesidir.

*“Akşam sular karardı mı?
Bir dağa versem ardımı,
İçimi yakan derdimi
Sağır göklere anlatsam...”*(Ali, 2019, s. 33)

Aynı şiirin devamındaki bu dizelerde şairin yine dağa kaçma isteği görülür. Onun çoğu şiirlerinin sonlandığı yerler dağdır, tabiattır. Bu şiirinde de sırtını dağa vererek gücünü almak istediği görülür. Dağ, Türklerde mühim yer tutar. Mitolojide de bir kült olarak var olan dağ, insanın soluk aldığı yer olarak karşımıza çıkar. Bu mekân, Sabahattin Ali'nin yerli bir hayal kapasitesine sahip olduğunu gösterir.

*“Qapıldım bu yerde eylencelere,
Anlamış her ırmaq, bilmiş her dere,
Ya dalıb diqqetle düşüncelere,
Ya ilham aldığım yerdir bu yerler!”*(Müşfik, 2016, s. 40)

Mikayıl Müşfik, “Gezdiyim Yerler” adlı şiirinde, sıkıntının içindeyken huzur olarak kaçtığı yerleri tabiat olarak niteler. Dağ ve tabiat, onun için ilhamı çağıran bir objedir. Derdini de tabiatı arar, sefasını da tabiatı sürer. Sabahattin Ali gibi o da son durak olarak tabiatı/dağı görür. Doğanın huzur

Oğuzhan YILDIRIM

veren havası, insanın yaşama zevkini artırır ona göre. İnsan her ne duygu tadacaksa, bunu mutlaka tabiatla özdeşleştirmelidir. Mikayıl Müşfik de bir kaçış temi olarak yerli motif olan tabiatı kullanır.

Sosyal Yaşam

Şair, yanındaki insandan haberdar olan ve onunla yaşamını bütünleştiren kişidir. Onun derdiyle dertlenip sevinciyle havalara uçabilir. Mikayıl Müşfik ve Sabahattin Ali de var oldukları milletin sosyal yaşamlarına şiirlerinde yer verirler. Bu yaşam, genel itibariyle hasret duyulan bir hayattır.

*“Karın doyurmak için ihtikâre dek gideriz
Bugün bir ekmek için terk-i yâre dek gideriz*

*İnad edip bu sefâlet devma ederse yine
Gıdâsı bol bulunan bir diyâre dek gideriz” (Ali, 2019, s. 110)*

Sabahattin Ali'nin “Gazel Naziresi” adlı şiiri, Nail'nin gazeline nazire olarak yazılır. Bu şiirde klasik formdan çıkılır, maddi imkânsızlığın mizahlı bir üslubuyla bütünleşir. Aslında içinde daimî olarak vatan sevgisini barındıran şair, her koşulda yurdundan ayrılmama gayreti içindedir. Ancak burada, ülkenin savaş dönemi ve sonrası yaşadığı maddi yokluklar mizahlı bir şekilde şairin şiirinde yerini alır. Yiyecek ekmek kalmazsa, diyarı terk edeceğini aslında yokluğu belirtmek için söyler. Dönemin zorluğunu şiirine konu eden şair, sosyal meselelere kayıtsız kalmadığını da gösterir.

*“Gün, parlayıp derinden,
Kümesin üzerinden
Gökyüzünün daldığı
Boğucu karanlığı
Dağıttı nefes, nefes...
Şu tarafta uyuklar
Bir iki tembel hindi;
Beri yanda gerindi;
Bizim çoban köpeği...
İki üç su ördeği,
Koşuştular ileri;
Su birikintileri
Bu hücumla bulandı...
Karanlığın yasından
Kurtuldu kümes artık.
Hafif bir kargaşalık
Bu tarafta belirdi:
Elinde yemler girdi
Çiftçi kadın bahçeye,*

Bağırda: Geh! Geh! Diye..." (Ali, 2019, s. 104-105)

Şairin "Kümeşte Sabah" adlı bir diğer şiirinde, günlük hayattan izlenimleri görürüz. Bu şiirde mekân köydür. Şairin doğayla iç içe olduğu diğer şiirlerinde de sıklıkla görülür. Bu şiirde köy evinde bulunan kümesin üzerinden doğan güneş günü aydınlatır, güne ferah katar. Buradaki kasıt, doğanın ve yerli insanın dünyaya verdiği ferahlıktır. Kümeşte bulunan hayvanlar, sadece kendilerine belirlenen sınırın içinde hayatlarını devam ettirirler ve onların bir kaygısı yoktur. Tek kaygıları karın doyurmaktır. Şair aslında yine mizahî üslubuyla hayvanların hayatını insanlarınkiyle kıyaslar.

*"Dönüb geçmişlere bir fikre getdim,
Öyrendim insanın kim olduğunu.
Birden gözlerime göründü ceddin,
Baxıb seyr eyledim köhne meymunu.
Heyvanlar içinde o da bir heyvan,
Sürüler içinde o da bir sürü.
Yaylağı mağara, qışlağı orman,
Zillet toprağında yazığın ömrü.*

*Elinde daş, demir... metin dağları
Sürüne-sürüne hirslenib deşir,
Tebiet deyişir, özü deyişir.
Emek – insanlığın tükenmez varı...
Emek sarf olunan yer cennetindir.
Hüsünüdür, eşqidir, seadetindir!" (Müşfiq, 2016, s. 133-134)*

Mikayıl Müşfik de sosyal yaşamı şiirlerine konu edinir. Onun şiirlerinde de yaşam, tabiat ile iç içedir. Hakiki yaşam tabiattadır ve hakiki insan o tabiat ile bütünleşip emek verendir. "Emek" adlı şiirinde, geçmişe dönüp izlediği ve temaşa ettiği görülür. Seyrindeki mekân, kendi ceddinin öz, değişmeyen hâlidir. Geçmişte insanlar ekmeğini taştan çıkartır, şairin tabiriyle hayvan gibi çalışıp helal lokma peşine düşerlerdi. Bu hayvan tabiri, Sabahattin Ali'de görülen mizahlı üslubun aynısından kaynaklıdır. Şimdiki insanı geçmiştekiyle kıyaslayan şair, geçmiş insanını üstün görür. Çünkü geçmişteki insan, tabiatıyla birdir ve doğadan nasıl faydalanması gerektiğini bilir. Çaba ile kazanılan ekmeğin değerinin farkındadır. Bu cihetle şair geçmişini reddetmez, yerli ve millî bir şuurla geleceğin yine emek ile inşa edileceğine kanaat getirir.

Dağ

Dağ motifi, özellikle Türkler açısından tarih öncesi devirlerden beri kullanılagelir. Mitolojik bir unsur olarak bilenen dağ, doğanın en heybetlisi olmasıyla önem kazanır. Yıkılmaz ve yılmazdır. İnsanlar sırtını sürekli dağa verirler ki güvenleri yerine gelsin.

*“Kalbime benzer taşları,
Heybetli öter kuşları,
Göğe yakındır başları;
Benim meskenim dağlardır.*

*Yârimi ellere verin;
Sevdanı yellere verin;
Yelleri bana gönderin:
Benim meskenim dağlardır.”(Ali, 2019, s. 31)*

Sabahattin Ali, “Dağlar” adlı şiirinde dağ motifini işler. Dağ, şair için önemli bir yere sahiptir. Değerinin bilinmediğinden ve anlaşılmadığından yakınan şair, girdiği karamsarlıklardan çıkış yolu olarak hep dağı kullanır. Onun için artık sırtını verecek en güvenli yer, dağlardır. Çünkü dağ, heybetlidir ve güçlüdür. Kimseye boyun eğmez, insanları yarı yolda bırakmaz.

Dağ, Türk mitolojisinde de önemli bir yere sahiptir. Göğe yakın olmasıyla Tanrı'ya ulaşılacak bir vasıta olarak karşımıza çıkar. Modern dönemde ise insanlar içine düştükleri sıkıntılardan kurtulmak adına kaçış ve kurtuluş mekânı olarak dağı görürler (Baş, 2013, s.7).

Her şeyden ve herkesten ümidini kesen şair, sevdasına da dağda kavuşma temennisinde bulunur.

*“Siz ki bir-birinizden ayrılmayan eşdiniz,
Sinenize ayrılık dağı çekildi, dağlar!
Aya, hanki celladın pencesine geçdiniz,
Niçin böyle qeddiniz sındı, büküldü, dağlar?”*

*Sizin ki, üzünüzden qaralırdı çox işıq,
Üstünüzden ötmeye yol bulmazdı bir aşıq.
Qaynaqlara ederken gedikleri çarpaşıq
Bu gün çelik bağrımız neden söküldü, dağlar?”(Müşfiq, 2016, s. 29-30)*

Mikayıl Müşfik de aynı adlı "Dağlar" şiirinde, dağların küslüğünden bahseder. İnsanın artık doğayla iç içe yaşamaması, sanayileşmesi ve birbirlerine yaptığı kötülükler, dağların da neşesini bozar. Dağ ve insanı iki ayrı büyük varlık olarak ele alan şair, iki varlığın birbirine olan düşmanlığından yakınır. Evvel zamanda insan, dağa sırtını dayardı, ondan umut beklerdi ve güvenirdi. Artık insan şahsî menfaat kurbanı olup dağna ihanet edendir şaire göre.

*"Bu güzel alemi gezdikce dağ-dağ,
Oldum sevincine, qemine ortağ.
Ey söyüldü dere, ey dumanlı dağ,
Sefaya daldığım yerdir bu yerler!"*(Müşfiq, 2016, s. 40)

Mikayıl Müşfik'in bir diğer şiiri "Gezdiyim Yerler"de, yine dağ motifine rastlamak mümkündür. Ülkesinin güzelliklerinde bahseden şair, memleketinin dağlarında sevinci, kederi tattığını dile getirir. Bu duyguları insanda değil, dağda bulur ve dağ onun için güvenilir bir yer haline gelir. Tabiatla iç içe yaşamaktan büyük bir haz alan şair, tabiatın en görkemlisi olan dağı da kendine en yakın yer olarak belirler.

*"Ne ruzgar, ne boran, ne qar, ne tipi
O sert üreyine etmedi tesir.
Bir yüksek divarda durdun "dağ" kimi
Ömründe ızdırab bilmedin nedir."*(Müşfiq, 2016, s. 43)

Mikayıl Müşfik'in bir diğer şiiri "Daş Qartal"da dağ motifi, ülke ile eşdeğer tutulur. Ülkesinin hiçbir zorluğa mağlup olmayacak bir güçte olduğun ifade eden şair, vatanını dağ gibi heybetli ve güçlü tasvir eder. Dağ, insan için sıkıntılardan kaçacak en ferah mekândır. Mitolojideki anlamı itibariyle de Türkler için ayrı bir değere sahiptir. Tabiatda dağ, mevsimler geçirse de hiçbir zaman eskimez. Bir ülke de geçmişindeki azmi geleceğe aktarabilirse, içindeki insanların zihnini hür ideolojilerle doldurabilirse, dağ gibi yıkılmaz olur.

Sonuç

Azerbaycan ve Türkiye'den toplumcu-gerçekçi kimliğe sahip olan Mikayıl Müşfik ve Sabahattin Ali'nin şiirlerinin incelendiği bu çalışmada, şairlerin bireysel çıkmazları yahut sevinçleri, ülkenin ve bireyin doğayla bütün olup huzura kavuşmak istemesi gibi temel unsurlar üzerinde durularak dönemin aksettirdiği hâller belirtilmek istenir. Bu iki şair, kendilerini hiçbir zaman toplumdan uzak görüp fildişi kulelerine çekilmek istemezler. Onların şahsî taleplerinin yanı sıra toplumu bir bütün olarak ele alıp vatanın çıkarları uğruna eser verme gayretleri ön plana çıkar.

Oğuzhan YILDIRIM

Aydın, toplum içinde birtakım yerli yersiz muamelelere maruz kalmış bir kalıba bürünse de onun asıl derdi şahsî çıkardan ziyade toplumun hâllerini irdelemek ve kalkınmaya ışık tutmaktır. Sabahattin Ali ve Mikayıl Müşfik, toplumun dertlerini kendi dertleriymiş gibi belleyip gerçekleri şiirlerinde vurgulamalarıyla meşhur iki güzide şairdir. İkisinin de kaderi ortaktır. İki şair de yönetimin kurbanı olmuştur. Ancak onlar hiçbir sansüre aldırış etmeden fikirlerini ve insanların hâllerini eserlerinde yansıtmaktan çekinmemişlerdir. Bu şairler, kendilerini asla toplumun taleplerine cevap vermekten alıkoymamışlardır.

Öykücü kimliğiyle ün salan Sabahattin Ali'nin şiirleri üzerine yeterli kaynak bulunamasa da aynı dönem yaşamış Mikail Müşfik ile ortak yahut ayrı yanlarının incelenmesinin amaçlandığı bu çalışma, toplumcu-gerçekçi sınıfta yer alan bu iki şairin eserlerinin ve eserlerine zemin hazırlayan asıl nedenlerin varlığının göz ardı edilmemesini amaçlayarak oluşturulmuştur. Zira bu iki şair, bir toplum için önem arz eden değere sahip şahsiyetlerdir.

Kaynakça / Reference

- Akpınar, Y. (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ali, S. (2019). *Sabahattin Ali Bütün Şiirleri*. (A. Özkırımlı, Dü.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Azizova, K. (2018). *Mikayıl Müşfik ile Ataol Behramoğlu'nun Şiirlerinin Karşılaştırmalı Çözümlemesi*. Ardahan: Ardahan Üniversitesi.
- Baş, M. (2013). *Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü*. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, S. 165-179.
- Çalık, H. (2016). *Mikayıl Müşfik'in Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.
- Güneş, M. (2016). *Sabahattin Ali'nin Eserlerinin Kaynakları; Roman, Hikâye ve Şiirlerinde Biyografik Unsurlar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Kapağan, E. (2015). 20. Yüzyıl Başında Kazak Aydınlarında 'Türk' ve 'Türkistan' Şuuru, *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 4, S. 589-602, Ankara.
- Karaca, A. (1993). Sabahattin Ali'nin Öykülerinde Toplumsal Konular. *Türkoloji Dergisi*, 11 (1), 1.
- Koraş, H. (2014). *Türk Lehçelerindeki Müsterekler Üzerine*, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 183, Sayı 183, S. 197-249.

Mecidov, C. (2008). *Azerbaycan'da Demokratikleşme Süreci ve Siyasi Partiler: Çok Partili Hayata Geçiş*. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Müşfiq, M. (2016). *Men Şirin Lehçeli Bir Bülbülem*. Bakı: Kitap Klubu Yayınları.

Nazirliyi, A. R. (2018). *Azerbaycan Poeziyasının Mikayıl Müşfik Zirvesi*. Bakü: Azerbaycan Milli Kütüphanesi.

Özel, İ. (2017). *Erbain*. İstanbul: TİYO Yayınları.

Rodoplu, F. (2012). *Mehmed Emin Resulzade'nin Azerbaycan Tarihi, Rusça'dan Türkçeye Çeviri ve Değerlendirmesi*. İzmir: Ege Üniversitesi

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi

International Journal of Humanities and Art

<http://www.trkdergisi.com>

Araştırma Makalesi / Research Article

e-ISSN:2757-6388

trk dergisi

2021

2(1):72-83

Geliş Tarihi / Receive : 12.05. 2021

Kabul Tarihi / Accepted : 12.06. 2021

Мектептегі Білім Беруді Стандарттаудың Халықаралық
Тәжірибесі

Okul Eğitiminin Standardizasyonunda Uluslararası Deneyim

International Experience of Standardization of School
Education

Nurzhan TOLEGENULY

Arş. Gör., Abay Kazak Mili Pedagoji Üniversitesi

Research Assistant, Abay Kazakh National Pedagogical University

e-mail: nurzhan_tolegenu@mail.ru

Orcid ID: 0000-0003-4906-5051

Atıf/Cite as: TOLEGENULY, Nurzhan (2021). Мектептегі Білім Беруді Стандарттаудың Халықаралық Тәжірибесі. trk Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi, 2 (1),72-83. Retrieved from :
<http://trkdergisi.com/index.php/trk/article/view/45>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından ve bir intihal programında incelenmiş intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two reviewers and in a plagiarism program and has been confirmed to be free of plagiarism.

Мектептегі Білім Беруді Стандарттаудың Халықаралық Тәжірибесі

Түйіндеме

20 ғасырдың соңғы онжылдығында халықаралық білім беру тәжірибесінде ішінара ұйымдастырылған мониторинг кезінде білім беру жүйесінің жұмыс істеуі туралы ақпарат жинау үрдісі байқалады. Халықаралық салыстырмалы зерттеулер жүргізуді біріктіреді, бұл жекелеген ел оқушыларының білім жетістіктері туралы ақпарат алуға ғана емес, сонымен қатар бұл көрсеткіштерді басқа елдердің көрсеткіштерімен салыстыруға мүмкіндік береді. Мақалада автор, мектептегі білім беруді стандарттаудың халықаралық тәжірибесін, Қазақстанда және шетелде, оның ішінде жақын шетелде ғылыми әдебиеттерде баяндалған білім беру стандартын айқындаудың әртүрлі тұжырымдамалары талданып, білім беру стандарты туралы жаңа білімді синтездеуге мүмкіндік береді. Шетелдік және отандық педагогикадағы стандарттау проблемаларына келтірілген талдау білім беру стандарты әлеуметтік-педагогикалық құрылым бола отырып, жалпы орта білім беру жүйесінің құндылық, мазмұндық және процедуралық сипаттамаларының даму тенденцияларын көрсетеді деп айтуға негіз береді.

Қазақстан қоғамның құндылықтарын жалпы республиканың білім беру жүйесін дамытудағы стандарттың орнын, мектептегі білім беру мазмұнын, олардың сәтті жүзеге асырылуына ықпал ететін факторлардың болуы туралы айтуға мүмкіндік береді. Мәдениеттің, экономиканың, қоғамдық және жеке өмірдің барлық салаларындағы жаһандық инновациялар кезеңінде білім берудегі инновациялық процестер білім беру процесіне қатысушылардың мақсаттарының, қатынастарының, мазмұны мен нәтижелерінің сапалы өзгеруімен қатар жүреді. Жалпы алғанда, басқаруды, менеджментті, ұйымдастыруды, оқыту мазмұнын және үлгерімді бағалауды қамтитын жиі және кең ауқымды реформалар бағытында айтарлықтай күшті үрдіс бар деп айтуға болады.

Мектептегі білім беру сапасына қойылатын нормалар мен талаптар жүйесін дамыту тұрғысынан Қазақстанда жалпы орта білім беруді стандарттау процесі қаралды. Стандарттау және білім беру сапасын арттыру процестерінің өзара әсері негізделген. Осыған байланысты білім беру стандартын мектептің және жалпы білім беру жүйесінің үздіксіз дамуын жоспарлауға ықпал ететін нәтижелер түрінде білім беру мақсаттарының жүйесін қарастырудың халықаралық тенденциясы көрсетілген. Білім берудің деңгейін жаңғыртудың мазмұны мемлекеттің әлемнің бәсекеге қабілетті 30 елінің қатарына кіруі тұрғысында Қазақстанның білім беру жүйесін халықаралық білім беру кеңістігіне біртіндеп жақындау перспективаларын көрсетеді.

Тірек сөздер: мектеп, білім беру стандарты, нормативтік құжаттар, білім беру жүйесіндегі басқару, бағдарлама, білім беру, оқу жоспары

Okul Eğitiminin Standardizasyonunda Uluslararası Deneyim

Öz

20. yüzyılın son on yılında, uluslararası eğitim uygulamalarında, kısmen organize izleme altında eğitim sisteminin işleyişi hakkında bilgi toplama eğilimi olmuştur. Uluslararası karşılaştırmalı çalışmaların yürütülmesini birleştirir, bu da sadece bireysel ülkelerin öğrencilerinin eğitim başarıları hakkında bilgi edinmekle kalmaz, aynı zamanda bu göstergeleri diğer ülkelerin göstergeleriyle karşılaştırır. Makalede, yazar, okul eğitiminin standardizasyonunun uluslararası deneyimini, Kazakistan'daki ve yurtdışındaki bilimsel literatürde özetlenen eğitim standardının belirlenmesinin çeşitli kavramlarını, yakın yurtdışında da dahil olmak üzere analiz eder ve eğitim standardı hakkında yeni bilgilerin sentezlenmesine izin verir. Yabancı ve yerli pedagojide standardizasyon sorunlarının yukarıdaki analizi, sosyo-pedagojik bir yapı olan eğitim standardının, genel orta öğretim sisteminin değer, içerik ve prosedürel özelliklerinin gelişme eğilimlerini yansıttığını iddia etmek için bir temel sağlar.

Kazakistan, bir bütün olarak Cumhuriyetin eğitim sisteminin geliştirilmesinde standardın rolü, okul eğitiminin içeriği, başarılı uygulamalarına katkıda bulunan faktörlerin varlığı hakkında konuşmanıza izin verir. Kültür, ekonomi, kamu ve özel hayatın her alanında küresel inovasyon döneminde, eğitimdeki yenilikçi süreçlere, eğitim sürecinin katılımcılarının hedefleri, tutumları, içeriği ve sonuçlarında niteliksel bir değişim eşlik eder. Genel olarak, yönetim, yönetim, organizasyon, eğitim içeriği ve akademik performansın değerlendirilmesini içeren sık ve büyük ölçekli reformlara doğru oldukça güçlü bir eğilim olduğu söylenebilir.

Okul eğitiminin kalitesi için normlar ve gereksinimler sisteminin geliştirilmesi bağlamında, Kazakistan'daki genel ortaöğretim standardizasyon süreci gözden geçirilmiştir. Standartlaştırma ve eğitim kalitesinin iyileştirilmesi süreçlerinin karşılıklı olarak kabul edilmesi haklıdır. Bu bağlamda, eğitim hedefleri sisteminin, okulun eğitim standardının ve genel eğitim sisteminin sürekli gelişiminin planlanmasına katkıda bulunan sonuçlar şeklinde dikkate alınmasına yönelik uluslararası bir eğilim gösterilmektedir. Eğitim seviyesinin modernizasyonunun içeriği, Kazakistan'ın Eğitim Sisteminin, dünyanın 30 rekabetçi ülkesi arasında devletin girişi bağlamında uluslararası eğitim alanına kademeli olarak yaklaşma ihtimalini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul, Eğitim Standardı, Düzenleyici Belgeler, Eğitim Sisteminde Yönetim, Program, Eğitim, Müfredat.

International Experience of Standardization of School Education

Abstract

In the last decade of the 20th century, there is a tendency in international educational practice to collect information about the functioning of the education system during partially organized monitoring. It combines the conduct of international comparative studies, which allows not only to obtain information about the educational achievements of students of a particular country, but also to compare these indicators with those of other countries.

In the article, the author analyze the international experience of standardization of school education, various concepts of the definition of the educational standard set out in the scientific literature in Kazakhstan and abroad, including in the near abroad, and allow synthesizing new knowledge about the educational standard. The given analysis of the problems of standardization in foreign and domestic pedagogy gives grounds to assert that the educational standard, being a socio-pedagogical structure, reflects the trends in the development of value, content and procedural characteristics of the system of general secondary education. In general, we can say that there is a fairly strong trend in the direction of frequent and large-scale reforms, which include management, Management, Organization, content of training and evaluation of progress.

In the context of the development of the system of norms and requirements for the quality of school education, the process of standardization of general secondary education in Kazakhstan is considered. The mutual influence of the processes of standardization and improvement of the quality of education is justified. In this regard, an international trend is shown to consider the system of educational goals in the form of results that contribute to the planning of the continuous development of the educational standard of the school and the general education system.

Keywords: *school, educational standard, regulatory documents, management in the education system, program, education, curriculum*

Кіріспе

Қазіргі Қазақстанның маңызды сипаттамаларының бірі – ХХІ ғасырдың басында қабылданған жалпы білім беруді ұйымдастырудың жалпы әлемдік үрдістерін ескере отырып, отандық білім беруді жаңғырту бағыты. Білім берудің деңгейін жаңғыртудың мазмұны мемлекеттің

әлемнің бәсекеге қабілетті 30 елінің қатарына кіруі тұрғысында Қазақстанның білім беру жүйесін халықаралық білім беру кеңістігіне біртіндеп жақындау перспективаларын көрсетеді.

«Қазақстан – 2050» Стратегиясының басты басымдықтарының бірі – ұлттық білім берудің барлық буындарының сапасын жақсарту. Қазақстан білімге, көшбасшы ұлтты қалыптастыруға негізделген (https://www.akorda.kz/kz/official_documents/strategies).

Білімге негізделген қоғамның қалыптасуы бүкіл білім беру жүйесін ауқымды реформалаумен қатар жүреді. Әлемдік білім беру кеңістігіне терең ықпалдасу, өз қызметін халықаралық стандарттарға, жаһандану шарттарында қойылатын талаптарға, өсіп келе жатқан бәсекелестікке барынша жақындату жөніндегі жұмыс жандандырылды.

Біздің заманымыздың талаптарының бірі – әр түрлі оқу орындарында білімнің тұтастығы мен жоғары деңгейін қамтамасыз ету. Білім беруді стандарттау қазіргі заманғы білім берудің озық және басым бағыттарының бірі болып табылады. Осыған байланысты елімізде бірыңғай педагогикалық құжат қабылданып, жұмыс істеуде. Бұл Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы болып табылатын мемлекеттік білім беру стандарты.

Стандарттарды әзірлеу және пайдалану – бұл тәжірибені ретке келтіру, оны қоғамның тарихи өзгеріп отыратын қажеттіліктеріне сәйкес келетін тұтас жүйелерге тұрақтандыру үшін объективті қажетті қызмет.

Басқаша айтқанда, стандарттардан тыс, дәстүрден тыс білім беру жүйесі қалыпты жұмыс істей алмайды.

Стандарт тұжырымдамасы дамудың эволюциялық жолынан өтті. Философиялық тұрғыдан алғанда, стандарт категориясы қоғамның және әр адамның әр түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған өнімді қызметтің барлық аспектілерінің кешенді тұжырымдамасы ретінде сапа категориясымен байланысты.

1946 жылы стандарттау жөніндегі халықаралық ұйым, ИСО (International Organization for Standardization) құрылды, оның басты мақсаты – стандарттаудың және соған байланысты білім салаларының дамуына жәрдемдесу. «Стандарттар – бұл материалдардың, өнімдердің, процестердің және қызметтердің олардың мақсатына сәйкестігін қамтамасыз ету үшін ережелер, ұсыныстар немесе белгілі бір сипаттамалар ретінде дәйекті түрде қолданылуы керек техникалық сипаттамалары немесе басқа нақты өлшемдері бар құжаттық келісімдер». Осылайша, стандартты халықаралық қауымдастық «белгілі бір саладағы қызметті барлық мүдделі тараптардың пайдасына және реттеу мақсатында ережелер белгілеу және қолдану» ретінде қарастырады.

Қазақстан қоғамның құндылықтарын жалпы және жеке түсінудің, республиканың білім беру жүйесін дамытудағы стандарттың орнын,

мектептегі білім беру мазмұнын, олардың сәтті жүзеге асырылуына ықпал ететін факторлардың болуы туралы айтуға мүмкіндік береді.

Зерттеудің әдіснамасы

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізі: басқарудың жалпы теориясы (Ф. Тейлор, А. Файоль, А. Акоф, П. Друкер); авторлық мектептерді құру бойынша тәжірибелік жұмыстағы теориялық идеялар (М.Г. Захарова, И.П. Раченко, Н.А. Шубина); мектептану мәселелері (Ю.К. Бабанский, А.Н. Волковский, К.Н. Золотарь); стандарттарды әзірлеу және білім беру нәтижелерін бағалауды зерттеу (М.Д. Джадрина); жүйелік тәсіл тұрғысынан басқарудың түрлі аспектілері (Э.В. Афанасьев, В.В. Васильев, Л.Д. Квиртия, С.Н. Лактионова); жалпы білім беретін мектепті басқару тиімділігін арттыру мәселелері.

Зерттеуде Қазақстанда және шетелде білім беру стандарттарын әзірлеу теориясы мен тәжірибесін қорыту әдісі қолданылды. Тәжірибені зерделеу теориялық жұмыстарын, оқу жоспарларын, оқу-нормативтік материалдар мен статистикалық деректерді талдау арқылы жүзеге асырылды.

Зерттеу нәтижелері

Ұйымдастырған зерттеу тұрғысынан оқу жоспарлары мен бағалау жүйелеріне халықаралық шолуға қатысушы елдердің білім беру жүйелеріндегі бірқатар өзгерістерді бөліп көрсету маңызды. Бұл өзгерістер жалпы білім беру жүйесін стандарттау теориясы мен тәжірибесінің дамуымен, сапалы білім беруді ұйымдастыру міндетін жүзеге асыруға ықпал ететін әлеуметтік-педагогикалық инновациялармен қатар жүреді:

1. Соңғы 20 жылда дамыған оқу жоспарларында дағдылардың өмір бойы білім алуға, мектеп түлектерінің белсенді әлеуметтенуіне маңызды білім беру нәтижесі ретіндегі рөлі көбірек атап өтіледі.
2. Бірқатар елдерде оқу жоспары оқу нәтижелері бойынша тұжырымдалады. Австралия, Канада және Англия оқу жоспарларында оқу нәтижелерінің берілген деңгейіне қол жеткізу күтілетін оқушылардың пайызы көрсетіледі.
3. Шет тілі Англия, Ирландия, Жапония, Жаңа Зеландия, АҚШ және Уэльстен басқа көптеген елдерде оқу жоспарының міндетті бөлігі болып табылады. Оқушыларға көбінесе бір немесе одан да көп шет тілдері ұсынылады, тіпті оқу міндетті болмаса да, оқушылар үшін мүмкіндіктер кеңейеді. Ресми тіл ретінде екі немесе одан да көп тіл бекітілген елдерде тілдерді тиімді оқыту атап өтіледі. Бұл топқа келесі елдер кіреді: Канада, Ирландия, Голландия, Жаңа Зеландия, Солтүстік Ирландия, Сингапур, Испания, Швеция, Швейцария, Уэльс.
4. Барлық елдерде азаматтық мәселесі оқу жоспары арқылы жеке пән ретінде немесе гуманитарлық ғылымдарды зерттеу аясында ашылады.

Сонымен қатар, объект ретінде азаматтық барлық жағдайларда міндетті емес. Соңғы жылдары бұл пәннің мәртебесі Австралия, Англия, Ирландия, Шотландия, Сингапур және Уэльсте көтерілді. Жеке, әлеуметтік, сондай-ақ санитарлық ағартуға баса назар аудару үрдісі байқалады.

Зерттеу нәтижесін талқылау

Білім беру стандарттарының дамуы Батыста XX ғасырдың 60-жылдарында басталды. Зерттеушілер білім беру стандарттарының дамуына әртүрлі факторлар әсер етеді: тарихи дәстүрлер, білім беру жүйесі, білім беруді басқару сипаты. Мемлекеттің басқару формасы маңызды: унитарлы немесе федералды. Б.Л. Вульфсон осыған байланысты «білім беруді басқарудың ұлттық модельдерінің алуан түрлілігімен оларды, сайып келгенде, екі тарихи қалыптасқан жүйеге – орталықтандырылған және орталықтандырылмаған жүйеге дейін азайтуға болады» деп атап өтті (Вульфсон, 2005: 102).

Шетелдердегі қазіргі білім беру саясатының проблемалары, орта білім беру жүйесінің даму тенденциялары туралы әдебиеттерді талдау бізге бірқатар елдерді білім беру жүйесін басқару түріне қарай жіктеуге мүмкіндік берді. Орталықтандырылған білім беруді басқару жүйесі бар елдерге Италия, Қытай, Ресей, Франция, Жапония және орталықтандырылмаған басқару түрі бар елдер тобына Австралия, Ұлыбритания, Германия, Үндістан, Канада, АҚШ, Швейцария жатады (Кусаинова, Наби, Рахимбек, 2004: 160).

Орталықтандырылмаған білім беру жүйесін құрған және білім беру мазмұнына бірыңғай мемлекеттік талаптар қоймаған федералды мемлекеттерде мектептегі білім беру мазмұнының жалпы ұлттық стандарттары түбегейлі жаңа құбылыс болып табылады. Сондықтан білім беру жүйесін басқарудың орталықтандырылмаған нысаны бар елдерде, ең алдымен АҚШ пен Ұлыбританияда, соңғы 15-20 жыл ішінде білім беру стандарттарын әзірлеуге көп күш жұмсалды.

И.М. Ильинский шетелдердегі білім беру жүйесінің реформаларын білім беру революциясы ретінде қарастыра отырып, «әлемнің барлық жерінде - Еуропада да, АҚШ-та да, Жапонияда да білім беруді дамытудағы мемлекеттік ықпалдың өсуі және басқаруды орталықтандыруға ұмтылу сияқты ұзақ мерзімді тенденциялар тән» деп атап өтті (Ильинский, 2002: 345).

Шетелдік стандарттарда АҚШ-та performance standards, Ұлыбританияда – attainment targets, Австралияда-learning outcomes деп аталатын оқушылардың дайындық деңгейіне қойылатын талаптарды белгілейтін ұғымдар бар.

Сондай-ақ, білім беру стандарттарын ұйымдастыру және енгізу мәселелерін қамтитын әдебиеттерде стандарттар туралы әртүрлі

түсініктер табылатындығын атап өтеміз. Бұл бірқатар факторларға байланысты, соның ішінде:

* білім беру саясатында оның қандай да бір тараптарының басым болуы («біріздендіру», «қалыпты» немесе «таңдау еркіндігі»)

* стандарттың өзіндік түрінен-оқытылатын материалды («кіру кезіндегі» стандарттар), білім беру процесін («процессуалдық» стандарттар) немесе оқыту нәтижелерінің сапасын («шығу кезіндегі» стандарттар) регламенттеу.

XX ғасырдың аяғындағы педагогикалық жүйелердің даму тарихында «стандарт» ұғымын педагогикалық практикаға енгізу Америка Құрама Штаттарының білім беру жүйесінің жағдайын қайта бағалаудың келесі кезеңінде білім беру стандартының проблематикасының дамуымен тікелей байланысты.

Ресми түрде зайырлы мемлекет болып табылатын Ұлыбритания орталықтандырылмаған елдердің екінші тобына жатады, іс жүзінде федералды мемлекеттің барлық белгілері бар – оның құрамдас бөліктерінің күшті автономиясы: Англия, Уэльс, Шотландия және Солтүстік Ирландия. Бұл Англия мен Уэльсте ұқсас, бірақ Шотландия мен Солтүстік Ирландияда ерекшеленетін білім беру жүйелеріне де әсер етеді. Орталықсыздандыру дәстүрлері 1988 жылға дейін мектепте нені оқыту керектігін анықтауға мүмкіндік бермеді. Қазіргі уақытта оқу жоспарлары мен бағдарламаларының алуан түрлілігін шектеуге, бірыңғай талаптарды енгізуге, ұлттық стандарттарды анықтауға деген ұмтылыс байқалды.

Орталықтандырылған елдерде – Франция, Италия, Жапония және басқа да бірқатар стандарттау объектісі оқу жоспары болып табылады. Оқу уақытын пәндер бойынша бөлу осы елдерде мемлекеттің құзыреті болып табылады. Жақында энциклопедиялық деп аталатын елдердің осы тобында білім беру мазмұнына мүмкіндігінше көп оқу материалын қосуға деген ұмтылыстың арқасында оқушылардың жүктемесін азайту үрдісі байқалады.

Басқаруды орталықсыздандыру жағдайында білім беру жүйесін одан әрі дамытудағы мемлекеттің рөлі стандарттау объектілерін анықтау болып табылады. Білім беруді стандарттау жүйенің әртүрлі аспектілеріне қатысты болуы мүмкін, бірақ көбінесе бұл оқытудың мазмұнына қатысты, яғни көптеген елдердегі стандарттау объектілері білім беру мазмұны болып табылады. Ұлттық білім беру стандарттары, Б.Л. Вульфсон атап өткендей, «оқу бағдарламаларының мазмұнына қойылатын нақты белгіленген нормативтік талаптардың сомасын, яғни, осы елдің барлық оқушылары игеруі керек білім мен дағдылардың міндетті минимумы» (Вульфсон, 1999: 20-27).

Сонымен, Ұлыбританиядағы стандарттау объектілері:

1. Ұлттық куррикулум (10 оқу пәні, оның ішінде бағдарламаның негізін құрайтын 3 пән - foundation subjects).

2. Білім беру мақсаттары және күрделі дағдылар ретінде белгілі бір деңгейге жету.

3. Мазмұнды-құрылымдық матрица:

* жасы (5-16 жас);

* жас кезеңдеріне сәйкес келетін негізгі кезеңдер (KS1-KS4-key stages);

* оқу деңгейлері (1-10);

* әрбір деңгей бойынша негізгі кезеңдерге сәйкес талаптар диапазоны;

* оқытудың орташа күтілетін ілгерілеуі (екі жылда бір деңгей).

4. Пәндер бойынша бағдарламалар (тереңдігі мен толықтығы әртүрлі болған кезде).

5. Ең төменгі апталық оқу жүктемесі (аптасына 21-25 сағат).

Корея Республикасы стандарттау объектілері ретінде оқу жоспарын, оқу мақсаттарын, пәндер бойынша бағдарламаларды, материалдық жарақтандырудың ең төменгі деңгейін қарайды.

Америка Құрама Штаттары мектептің оқу жоспарын, оқу мақсаттарын және оқу курсының міндетті ұзақтығын стандарттайды.

Жапонияда, біріншіден, оқу курсы (оқу жоспары, оқу бағдарламасы) стандартталады, екіншіден, оқу жылының ұзақтығы, үшіншіден, оқушылардың апталық оқу жүктемесі (аптасына 25-тен 29 сағатқа дейін) стандартталады.

Стандарттарды әзірлеу, білім беру сапасын арттыру құралы ретінде білім беру нәтижелерін бағалау мәселесі Қазақстан ғалымдарының, оның ішінде М.Д. Джадринаның, Ж.А. Караевтың, С.Д. Мұқанованың, зерттеулерінің нысанасы болды (Джадрина, Караев, Мұқанова, 2004: 75). Қазақстандық ғалымдардың зерттеулері бірқатар аспектілерге бағытталған, соның ішінде:

* стандарттау мектептегі білім беруді дамытудың негізі ретінде;

* стандарттаудың халықаралық аспектілері;

* стандарттаудың теориялық мәселелері;

* стандарттаудың процедуралық аспектілері;

* стандарт негізінде білім берудің пәндік мазмұнын дамыту;

* стандартқа қол жеткізу сапасын диагностикалау.

XX ғасырдың соңғы онжылдығында халықаралық білім беру тәжірибесінде ішінара ұйымдастырылған мониторинг кезінде білім беру жүйесінің жұмыс істеуі туралы ақпарат жинау үрдісі байқалады. Халықаралық салыстырмалы зерттеулер жүргізуді біріктіреді, бұл жекелеген ел оқушыларының білім жетістіктері туралы ақпарат алуға ғана емес, сонымен қатар бұл көрсеткіштерді басқа елдердің көрсеткіштерімен салыстыруға мүмкіндік береді.

Сонымен бірге белгілі бір заңдылық байқалады: оқу жоспарларды реформалау халықаралық зерттеулер шеңберіндегі нәтижелермен байланысты, соның ішінде:

* TIMSS (Third International Mathematics and Science Study) математика және жаратылыстану ғылымдары бойынша;

* PISA (Programme for International Student Assessment) оқушыларды халықаралық бағалау бағдарламасы);

* PIRLS (Progress In International Reading Literacy Study) оқу қабілетін халықаралық зерттеу.

Әлемнің көптеген елдерінде зерттеу нәтижелері жалпы білім беру саласында кең ауқымды реформалар жүргізудің негізі болды (Арынова, Джадрина, 2004: 270).

Біздің ойымызша, 1996 жылдан бастап білім беру саласындағы зерттеулер жөніндегі Ұлттық қор (Англия) жүзеге асыратын оқу жоспарлары мен бағалау жүйелеріне Халықаралық шолу материалдары белгілі бір ғылыми қызығушылық тудырады.

Осылайша, аталған қордың ақпараттық ресурсы оқытудың мақсаттарын, құрылымын және ұйымдастырылуын сипаттауды, сондай-ақ әлемнің 18 елінің оқу жоспарларын қарауға мүмкіндік береді. Оларға келесі елдер кіреді: Австралия, Канада, Англия, Франция, Германия, Венгрия, Ирландия, Италия, Жапония, Корея, Голландия, Жаңа Зеландия, Сингапур, Испания, Швеция, Швейцария, АҚШ, Уэльс. Барлық елдерде (Шотландиядан басқа) ұлттық және саймақтық басшылықты анықтайтын стандартты оқу жоспары бар. Дәстүрлі түрде оқу жоспары орталық деңгейде анықталған елдерде орталық анықтаған уақыт шегінде жергілікті деңгейде икемділіктің өсу тенденциясы байқалады. Соңғы 15 жыл ішінде стандартты оқу жоспарын енгізген төрт елде (Англия, Голландия, Жаңа Зеландия, Уэльс) міндетті ұсыныстар санының азаюы байқалады, бұл мектепке жергілікті жағдайларды ескере отырып, оқу жоспарын жасауға мүмкіндік береді. Керісінше, 2003 жылы оқу жоспарына қатаң бақылау жасамаған Италия оны қатайта бастады. Шотландияда көптеген мектептер қабылдайтын оқу жоспарын дамыту бойынша стандартты емес нұсқаулық бар.

Материалдарды қарастыру бізге оқу жоспарын жиі қайта қарау үрдісі туралы айтуға мүмкіндік береді, бұл біздің ойымызша, құжатта өзгеріп жатқан әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерді көрсету қажеттілігімен түсіндіріледі. Жалпы алғанда, басқаруды, менеджментті, ұйымдастыруды, оқыту мазмұнын және үлгерімді бағалауды қамтитын жиі және кең ауқымды реформалар бағытында айтарлықтай күшті үрдіс бар деп айтуға болады.

Осылайша, білім беру стандарттарын әзірлеу мен енгізудің әлемдік процесін дамыту тұтастай алғанда білім берудің алуан түрлілігін қолдаумен, әртараптандырылған вариативті білім беру тәжірибесін ұйымдастырумен және реттеумен байланысты. Бұл тезис, Ф. Кумбс пікірінше, стандарттау процесін қоғам мен білімнің өзара бейімделуінің бір түрі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді (Кумбс, 2007: 212).

Стандарттау процесін табиғи әлеуметтік-педагогикалық құбылыстарға жатқыза отырып, В.М. Полонский «білім беру мазмұны, оқу

жоспарлары мен бағдарламалары, оқытудың мақсаттары мен міндеттері, Білімді тексеру және бағалау критерийлері және оқу процесінің басқа да сипаттамалары жетілдірілуде. Стандарттау салаға басқарудың неғұрлым тиімді нысандары мен әдістерін енгізуге, озық тәжірибені таратуға, оңтайлы талаптар мен нормаларды белгілеу арқылы еңбек өнімділігін арттыруға мүмкіндік береді» (Полонский, 1985: 52).

Қорытынды

Сонымен, мектептегі білім беруді стандарттаудың халықаралық тәжірибесін, Қазақстанда және шетелде, оның ішінде жақын шетелде ғылыми әдебиеттерде баяндалған білім беру стандартын айқындаудың әртүрлі тұжырымдамаларын талдау бізге білім беру стандарты туралы жаңа білімді синтездеуге мүмкіндік береді:

- * білім берудегі стратегиялық мақсаттар мен даму бағыты;
- * азаматтардың білімділігінің серпінді өсу; білім беру саясатын демократияландыру; инновациялық процестерді дамыту факторы;
- * білім беру сапасын объективтеу проблемасын шешу негізі ретінде; оқу орындарының үлгілік әртүрлілігін кеңейту; білім беру процесін басқаруды жетілдіру;
- * білім беру мақсаттары мен мазмұнын, оларды жаңарту жолдарын қайта ойластыру; білім деңгейін қолдау; педагогтердің өнімді қызметін жандандыру құралы;
- * азаматтардың білім деңгейі үшін мемлекеттің өсіп келе жатқан жауапкершілігінің нысаны ретінде; бәсекеге қабілетті мемлекет құрудағы білімнің рөліне қатысты қоғамның рефлексиялары.

Осылайша, шетелдік және отандық педагогикадағы стандарттау проблемаларына жоғарыда келтірілген талдау білім беру стандарты әлеуметтік-педагогикалық құрылым бола отырып, жалпы орта білім беру жүйесінің құндылық, мазмұндық және процедуралық сипаттамаларының даму тенденцияларын көрсетеді деп айтуға негіз береді.

Мәдениеттің, экономиканың, қоғамдық және жеке өмірдің барлық салаларындағы жаһандық инновациялар кезеңінде білім берудегі инновациялық процестер білім беру процесіне қатысушылардың мақсаттарының, қатынастарының, мазмұны мен нәтижелерінің сапалы өзгеруімен қатар жүреді. Бұл жағдайда білім беру стандарты әлеуметтік-педагогикалық инновация ретінде:

Біріншіден, білім беру процесінің барлық компоненттерін, білім беру жүйесінің мақсатты, мазмұнды және процедуралық сипаттамаларын белсенді инновациялық жаңартуға ықпал етеді;

Екіншіден, педагогикалық ұжымның өзін-өзі дамыту тетіктерін жобалауға, жалпы білім беру жүйесін дамытуға ықпал етеді;

Үшіншіден, білім беру нәтижелеріне қол жеткізу қажеттілігі жағдайында мектептегі білім беру мазмұны мен процесін жаңарту процестерін басқарудың жаңа тетіктерін жобалауды талап етеді және бастамашылық етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР / КАУНАҚСА

https://www.akorda.kz/kz/official_documents/strategies

Вульфсон Б.Л., (2005), Образование в странах Запада: актуальные проблемы управления //Мир образования - образование в мире, Москва.

Кусаинова А.К., Наби Б.А., Х.М.Рахимбек., (2004), Национальные системы образования: общая характеристика и структура, Алматы.

Ильинский И.М., (2002), Образовательная революции, Минск.

Вульфсон Б.Л., (1999), Стратегия развития образования на Западе на пороге XXI века, Москва.

Джадрина М.Ж., Караев Ж.А., (1999), Государственный стандарт образования как координирующее средство в условиях вариативного образования, Алматы.

Арынова К.Т., Джадрина М.Ж., (2004), Материалы к разработке Национального стандарта среднего общего образования Республики Казахстан, Алматы.

Кумбс Ф., (2007), Кризис образования в современном мире, Киев.

Полонский В.И., (1985), Объекты стандартизации в педагогике и народном образовании, Москва.

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi

International Journal of Humanities and Art

<http://www.trkdergisi.com>

Araştırma Makalesi / Research Article

e-ISSN:2757-6388

trk dergisi

2021

2(1):84-100

Geliş Tarihi / Receive : 20.05. 2021

Kabul Tarihi / Accepted : 28.06. 2021

The Critique of Westernization Through the Types in "Felatun Bey and Rakım Efendi" and "Vah" Novels

Vedat SÜREK

Öğrenci, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü

Student, Kahramanmaraş Sutcu Imam University, Institute of Social
Sciences

e-mail: vedat_8071@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-4189-9652

Atıf/Cite as: SÜREK, Vedat (2021). "Felatun Bey ile Rakım Efendi" ve "Vah" Romanlarındaki Tipler Üzerinden Batılılaşma Eleştirisi. trk Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi, 2 (1), 84-100. Retrieved from: <http://trkdergisi.com/index.php/trk/article/view/48>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından ve bir intihal programında incelenmiş intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two reviewers and in a plagiarism program and has been confirmed to be free of plagiarism.

“Felatun Bey ile Rakım Efendi” ve “Vah” Romanlarındaki Tipler Üzerinden Batılılaşma Eleştirisi

“Felatun Bey ile Rakım Efendi” ve “Vah” Romanlarındaki Tipler Üzerinden Batılılaşma Eleştirisi

Öz

18. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti, Batı'nın üstünlüğünü fark edememişti. Savaşlardaki yenilgilerle bu üstünlük fark edildi. Ancak yenilgiler, Batı'nın sadece askeri ve teknik açıdan Osmanlı Devleti'nden üstün olması olarak yorumlanmıştır. Yapılan eksik değerlendirme, yeniliklerin de sadece askeri alanla sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Başta sadece ihtiyaca yönelik yapılan ve toplumsal hayatı belirgin olarak etkileyecek derecede olmayan yenilik hareketleri, bu dönemde birtakım askeri ve teknik bilgilerin naklinden ibaretti. Tanzimat döneminde Türk toplumu Batı medeniyetinin etkisiyle birçok alanda büyük değişimler yaşamıştır. Bu değişimlerin sanat, edebiyat ve kültür alanlarına yansımaları olmuştur. Toplumun hayat tarzını kökünden sarsan bu değişimler birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan olumsuzluklar dönemin yazarlarının dikkatinden kaçmamıştır. Tanzimat döneminin en önemli yazarlarından biri olan Ahmet Mithat Efendi, batılılaşmanın ortaya çıkardığı durumlarla ilgili eleştirilerine yer verdiği romanlar ele almıştır. Eserlerinde yer verdiği kişilere aynı durumları ve olayları yaşatarak bu kişilerin sergiledikleri farklı davranışları okuyucuya göstermiştir. Alafranga ve alaturka olarak nitelendirdiği tipler üzerinden batı medeniyetine ve batılılaşmaya eleştiriler getirmiştir. Batılılaşmanın nasıl olması gerektiğini de yine bu romanlarda idealize ettiği tipler üzerinden belirtmiştir. Bu çalışmamızda, “Felatun Bey ile Rakım Efendi” ve “Vah” romanlarındaki alafranga ve alaturka tiplerin özellikleri analiz edilerek birbirleriyle mukayese edilmiştir. Böylece Ahmet Midhat Efendi'nin tipler üzerinden batı medeniyetiyle ilgili düşüncelerine ve bu düşüncelerin zaman içerisindeki değişiminin tespitine çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Midhat Efendi, Felatun Bey ile Rakım Efendi, Vah, Batılılaşma, Tipler.

The Critique of Westernization Through the Types in "Felatun Bey and Rakım Efendi" and "Vah" Novels

Abstract

Until the 18th century, the Ottoman Empire did not realize the superiority of the West. This superiority was noticed with the defeats in the wars. However, the defeats were interpreted as the superiority of the west to the

“Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi”
“International Journal of Humanities and Art”
[trk dergisi/2021]

e-ISSN:2757-6388
Cilt/Volume:2
Sayı/Issue:1

Ottoman Empire only in military and technical terms. The underestimation made caused the innovations to be limited only to the military field. Initially, the innovation movements, which were made only for the needs and did not affect the social life significantly, consisted of the transfer of some military and technical information in this period. During the Tanzimat period, Turkish society experienced great changes in many areas with the influence of Western civilization. These changes have reflected on the fields of art, literature and culture. These changes, which have shaken the life style of the society, have brought some negativities with them. The resulting negativities did not go unnoticed by the authors of the period. Ahmet Mithat Efendi, one of the most important writers of the Tanzimat period, handled novels in which he criticized the situations caused by westernization. He showed the readers the different behaviors of these people by making them experience the same situations and events. He brought criticism to western civilization and westernization over the types he described as squat and squat. He also stated how westernization should be over the types he idealized in these novels. In this study, the features of European and Turkish style in the novels "Felatun Bey and Rakım Efendi" and "Vah" were analyzed and compared with each other. Thus, Ahmet Midhat Efendi's thoughts about western civilization through types and the change of these thoughts over time were tried to be determined.

Keywords: Ahmet Mithat Efendi, Felatun Bey and Rakım Efendi, Vah, Westernization, Types.

Giriş

18. yüzyıldan itibaren başlayan batılılaşma çabaları Tanzimat dönemine geldiğinde toplumun her alanında değişimlere ve dönüşümlere sebep olmuştur. Sosyal hayatın hemen her alanında görülen bu değişim ve dönüşümler, bazı ikiliklerin yaşanmasına da zemin hazırlamıştır. Binlerce yıllık Türk-İslam medeniyetinin karşısına çıkan Batı medeniyeti beraberinde eski-yeni çatışmasını da getirmiştir. Bütün bunlardan ötürü dönemin edebiyat ve kültür hayatının içerisinde bu değişimlerin, dönüşümlerin, ikiliklerin ve çatışmaların etkilerini görmek sık karşılaşılan bir durumdur. (Özdemir & Yegen, 2016:325)

Şinasi'yle başlayan ve 1878'e kadar devam eden, edebiyatta Batılılaşmanın ilk devresi olarak nitelendirilebilecek bu süre zarfında, roman türü edebiyatımıza girmiştir ve çok hızlı bir gelişme göstermiştir. (Okay, 2020:53) Bu gelişmeyle birlikte toplumsal hayattaki değişimlerin etkisiyle ortaya çıkan ve edebi eserlere yansıyan alafrangalaşma teması, sıklıkla ele alınmıştır. Tanzimat dönemi Türk romanlarında Doğu ve Batı kültürlerini

“Felatun Bey ile Rakım Efendi” ve “Vah” Romanlarındaki Tipler Üzerinden Batılılaşma Eleştirisi

temsil eden karakterlere yer verilmiş ve iki kesimin arasındaki maddi-
manevi çatışmalar konu olarak seçilmiştir. Bir tarafta Batı kültürünü yanlış
algılayan, aşırı tüketim meraklısı, kendi kültürüne ve değerlerine yabancı,
kendi toplumu tarafından soyutlanmış zengin alafrağa mirasyediler. (Alver
A., 2012:32) Diğer tarafta ise muhafazakâr ama Batı kültürünü bilen ve
doğru şekilde anlayan, milli ve manevi değerlerine saygılı, çalışkan, dürüst
ve tutumlu, topluma örnek bir kahraman yer alır.

Batılılaşma çabalarının en yakın tanıklarından biri olan Ahmet Mithat
Efendi'deki batılılaşma anlayışını, ortaya koyduğu eserlerde oluşturduğu
tipler ve ele aldığı meseleler üzerinden okumak mümkündür. Batı'nın ilim,
teknik, eğitim ve fen bilimlerindeki üstünlüğü kabul eden ve bu medeniyete
dair olan yeniliklerin alınması gerektiğini kabul eden Ahmet Mithat Efendi;
bunu yaparken kendi kültürel değerlerimizin korunması gerektiğine dikkat
çeker. Batı'nın ahlak, aile yaşamı ve eğlence anlayışına dair yaptığı
eleştirileri toplumu temsil eden karakterler üzerinden verir.(Özdemir &
Yegen, 2016:334)

Ahmet Mithat Efendi'nin “Felatun Bey ile Rakım Efendi” ve “Vah”
romanlarını incelediğimiz bu çalışmada ‘Yanlış Batılılaşma’ teması
çerçevesinde romanlarda geçen alafrağa ve alaturkayı temsil eden
kahramanların özellikleri ele alınmış ve analizi yapılmıştır. Böylelikle
yapılan analiz çalışmasının Ahmet Mithat Efendi ile ilgili yapılan
çalışmalara katkı vermesinin yanında, ülkemizin geçmişten günümüze en
önemli sorunsalı olan “Batılılaşma” olgusunun bu iki roman bağlamında
tipler üzerinden dokümantal bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu analizi
yapabilmek için ise öncelikli olarak geçmişten günümüze yaşanan
batılılaşma faaliyetleri ve bu faaliyetlerin kültürel yansımalarının bilinmesi
gerekmektedir. Dönemin en önemli yazarlarından biri olan Ahmet Mithat
Efendi'nin tüm bu yaşananlar karşısındaki tutumunun bilinmesi de
çalışmamızı destekleyici unsurlardandır.

Batılılaşmanın Tarihi Seyri

Toplumsal bozulma ve çözülmenin Osmanlı'da baş göstermesine ilk olarak
17. Yüzyılın sonlarında rastlanılmaktadır. (Karabulut, 2010a:126) Bu döneme
kadar kendisi dışında herhangi bir şekilde dünya ile bağ kurmayan Osmanlı
İmparatorluğu, 18. Yüzyıla birlikte Batı ile sınırlı da olsa birtakım ilişkiler
içine girmiştir. Savaşlarda alınan yenilgilerden sonra ekonomik ve askeri
bakımdan Batı'nın gerisinde kaldığını anlaması onu, Batı'nın ilim ve
tekniklerini alma çabası içerisine sokmuştur. (Çınar, 2010: 2)

Vedat SÜREK

18. yüzyılda toplumsal hayatı etkileyecek nitelikte olmayan sadece belirgin olarak fark edilen ihtiyaçlar doğrultusunda yapılan yenilik ve reform hareketleri birtakım bilgilerin, tekniklerin ülkeye naklinden ibarettir. Ancak 19. Yüzyıla gelindiğinde ordunun teknik olarak ihtiyaçlarını ve modernleştirilmesini içeren bu durum değişmiş ve toplumun bütün alanlarını içine alan bir değişim hareketi başlamıştır. (Alver K. , 2006:164)

3 Kasım 1839 tarihinde Gülhan-ı Hattı Hümayunu adlı fermanın yayımlanması ile başlayan Tanzimat dönemi, resmi anlamda batılılaşmanın başlangıcı kabul edilir. Bu durumun sebebi devletin takındığı tutum, tavır ve kullandığı ifadedir. Okay'a göre bu tarihi yüz elli yıl kadar geriye götürmek mümkündür (Okay, 2020:11)

Osmanlı devletinin ekonomik olarak zayıflaması Batı'ya olan ilgisinin artarak devam etmesine sebep olmuştur. Kendisini her bakımdan Batı'ya uydurma çabası neticesinde, kendi kültürüne ve toplum yapısına uygun olmayan yenilikler ve reformlar yapmak zorunda kalmıştır. (Moran, 2019:21)

Osmanlı devlet adamları ve aydınları tarafından fark edilen ilmi ve teknik birtakım gerekliliklerin dışında Batı'dan gelen baskılar sonucu da birçok reform yapılmıştır. Bu reformlar, sebepleri itibariyle Osmanlı toplumunun ihtiyaçlarını dikkate almadığı için sonuç olarak da Osmanlı toplumunun işine yaramamıştır. (Taş, 2002:93) Bütün bunların üzerine değişime direnenlerin fazla olması, yapılan yenilik hareketlerinin de sekteye uğramasına sebep olmuştur. Batı'nın dayattığı yeni hayat şartlarıyla Osmanlı toplumunun geleneksel hayat şartları birbiriyle çatışmıştır. Yeni olanın eski olana karşı yaptığı dayatmacı yaşam tarzı baskısı, zaman içerisinde toplumsal birtakım kırılmaları da beraberinde getirmiştir. (Karabulut, 2010a:129)

Batılılaşmanın Kültürel Yansımaları

Türk milletinin tarihi incelendiğinde birçok kültür ve medeniyetle etkileşim içinde olduğu görülmektedir. Özellikle İslam kültür ve medeniyeti tesirinde kaldığı yüzyıllar boyunca bu kültürel etkinin en derin izlerini görmek mümkündür. Bununla birlikte Batı kültür ve medeniyeti de tıpkı İslam kültür ve medeniyeti gibi toplumumuzu derinden etkilemiştir. Bu etkinin izleri toplumsal hayatın bütün safhalarında görülmektedir. (Karabulut, 2010b:76) Orhan Okay'ın "...bir milletin asırlarca yoğurduğu plastik, fonetik, dramatik ve edebi san'atların, bilgi, tefekkür, zevk ve kıymet hükümlerinin terkibi..." (Okay, 2017:351) olarak tanımladığı kültür, toplum ve insan hayatında çok önemli bir yer tutar. Ait olduğu toplum ve kültürün bir parçası olarak yaşayan insanın yaşadığı topluma aidiyetini sağlamanın yanında, insanda bilinçli bir ortak kimliğin oluşmasına da neden olur. (Karabulut, 2010b:86) Bu yönüyle milli bir özellik de taşıyan kültür, tarihsel süreç içerisinde birtakım değişikliklere de maruz kalmıştır. Bu

“Felatun Bey ile Rakım Efendi” ve “Vah” Romanlarındaki Tipler Üzerinden Batılılaşma Eleştirisi

durumun en yoğun yaşandığı dönemlerden biri de Tanzimat dönemidir. (Karabulut, 2010b:87-88)

Tanzimat döneminde önceleri devletin ileri gelenleri arasında görülen yeniliklerin, zamanla halkın arasına sokulması neticesinde Müslüman halk, Batı kılık-kıyafet ve adetlerini yakından görme ve tanıma fırsatı edinir. Bu tanıma, taklit ve moda yoluyla Batı hayatının birtakım unsurlarının günlük hayatımızda görülmesine kapı aralar. (Tanpınar, 2019:139) Toplumsal hayattaki ikiliklerin kaynağı bu dönem yaşanan değişim ve dönüşümlerdir. Sosyal hayatın yanı sıra edebiyat, sanat, müzik vd. birçok alanda Osmanlı medeniyeti ile Batı medeniyetinin karşı karşıya gelmesi kültürel bir çatışmayı da beraberinde getirmiştir. Tanzimat’la birlikte toplumun her alanında yaşanan bu çatışmaların yansımalarını dönemin edebi eserlerinde de görmek mümkündür. (Özdemir & Yegen, 2016:325)

Sosyal bilimler arasında edebiyat, insanı ve toplumu ele alarak onun hemen bütün yönleriyle ilgilenmektedir. Bu sebeple toplumun bütün kesimlerinden insanlar yaşayışlarıyla, duygularıyla, düşünceleriyle, ruh halleriyle vd. birçok yönleriyle kendisine bu edebi eserlerin içinde yer bulmuş ve edebiyatın konusu olmuşlardır. Aynı zamanda sanatçının dünya görüşünü yansıtmaya aracılık eden bu eserlerde kazanan ve kaybeden olarak iki farklı insan karşımıza çıkar: Yaşadığı toplumun değerleri ve kültürüyle barışık olanlar ve kendi öz değerlerinden koparak yaşadığı topluma yabancılaşanlar. (Alver A. , 2012:27-28)

Osmanlı toplum hayatını çeşitli yönleriyle işleyen romancılar, merkeze batılılaşmanın etkisiyle ortaya çıkan alafranga tipleri almışlardır. Bunun sebebi bu kişilerin yaşam şekilleri, müsriflikleri, batı hayranlığı ve taklitçiliği, giyim-kuşam düşkünlükleri, çalışmayı sevmemeleri, ahlaktan yoksun olmaları, Fransızca konuşma düşkünlükleri sebebiyle tüketim kültürünün sembolü olmalarıdır. Bu kültürün ortaya çıkması geleneksel olanın ortadan kalkmaya başladığının habercisidir. (Namlı, 2019:233)

Tanzimat dönemi yazarlarının eserlerinde yer verdiği ve sürekli eleştirilere maruz bıraktığı alafranga tipini aslında bir anlamda yanlış batılılaşmaya getirilen bir eleştiri, bir karşı çıkış olarak algılamak gerekmektedir. (Namlı, 2019:191) Bu noktada Felatun Bey ile Rakım Efendi ve Vah romanlarının yazarı Ahmet Mithat Efendi’nin Batı kültürü karşısındaki tutum ve davranışının nasıl olduğunu bilmenin, çalışmamıza katkı yapacağını düşünmekteyiz.

Batılılaşma Karşısında Ahmet Mithat’ın Tutumu

“Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi”
“International Journal of Humanities and Art”
[trk dergisi/2021]

e-ISSN:2757-6388
Cilt/Volume:2
Sayı/Issue:1

Tanzimat döneminden Meşrutiyet dönemine kadar süren bir edebi hayatı olan ve 1912 yılında 68 yaşında vefat eden Ahmet Mithat Efendi, hayatı boyunca birçok eser vermiştir. Roman, hikâye, tiyatro, anı gibi türlerde verdiği edebi eserlerin yanı sıra çıkardığı gazetelerde psikoloji, sosyoloji, din, felsefe gibi alanlarda yayımladığı yazılarla da dönemin en üretken yazarları arasında gösterilmektedir. Roman türüne büyük önem veren Ahmet Mithat Efendi, bu türün edebiyatımızda gelişmesinde ve yerleşmesinde büyük bir pay sahibidir. (Özdemir & Yegen, 2016:332) Ahmet Mithat Efendi, romanın hayatımıza girdiği bu oluşum döneminde Batılılaşma sorununu eserlerinde çeşitli yönleriyle ve detaylı bir şekilde konu edinen isimlerin en başında yer almaktadır. (Yeşilyurt, 2011:552)

19. yüzyıla gelindiğinde birçok yönden Avrupa'nın bilim ve teknikte Osmanlı'nın bir hayli önünde olduğu fikri iyice yerleşmeye başlamıştır. Bu fikir, dönemin aydınlarından olan Ahmet Mithat Efendi'yi hareket geçirir. (Karabulut, 2010b:80) Dönemin Osmanlı aydınları gibi Ahmet Mithat Efendi de Batı'yı okuduğu kitaplardan, gezginlerin, azınlıkların, Batı'ya özenen Türklerin yaşayışlarından ve çeşitli vesilelerle yapılan seyahatlerden tanımaktadır. (Okay, 2017:42) Ahmet Mithat Efendi'ye göre Batı bilim, teknoloji, eğitim, ekonomi gibi alanlarda örnek alınmalıdır. Ancak buna mukabil aile, eğlence, ahlak gibi alanlar dikkat edilmesi gereken alanlardır. Batı'yı üstün kılan yenilikler alınıp kullanılırken kültürel değerlerin korunmasına önem gösterilmesi gerekmektedir. (Özdemir & Yegen, 2016:334)

Toplumsal değişime ortam hazırlayan bir olgu olarak batılılaşma fikri Tanzimat dönemi eserlerinin önemli konularından biridir. (Karabulut, 2010b:87) Değişime olan bu yöneliş, Türk toplumunun ahlâk yapısında bir takım değişikliklere sebep olmuştur ve ortaya yarı doğulu yarı batılı diyebileceğimiz alafranga insan tipini çıkarmıştır. Bu alafranga tipler, birer şekil alafrangası oluştururlar; kıyafet tarzı, eğlence şekilleri ve ahlaki hususlar noktasında Avrupa usulüne meraklıdırlar. (Özdemir & Yegen, 2016:347-348) Ele aldığı romanlar bağlamında düşünüldüğünde bu tipi en fazla eleştiren yazar ise Ahmet Mithat Efendi'dir. Eserlerinde bu yeni züppe tipinin karşısına, batılılaşmayı özümserken kendi kültürel değerlerini de koruyabilen bir tip çıkartarak batılılaşmanın nasıl olması ve olmaması üzerinde okuyucuyu bir değerlendirme yapmaya sevk etmiştir. (Namlı, 2019:192-193) Yazarın ısrarla bu konu üzerinde durması batı kültürünün Osmanlı üst sınıfını etkisi altına aldıktan sonra daha alt sınıfları da etkileyebileceği düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir. (De Rosay, 2006:92)

Romanlarda Geçen Tiplerin Karşılaştırılması

"Felatun Bey ile Rakım Efendi" ve "Vah" romanları Ahmet Mithat Efendi'nin Tanzimat döneminde yaşanan aşırı ve kontrolsüz batılılaşma

“Felatun Bey ile Rakım Efendi” ve “Vah” Romanlarındaki Tipler Üzerinden Batılılaşma Eleştirisi

hareketleri neticesinde ortaya çıkan alafanga insan tipi ile batılılaşmayı doğru anlayan, kendi öz değerlerine bağlı alaturka insan tipinin bir arada işlendiği romanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu romanlarda geçen Felatun Bey ve Behçet Bey alafangalığı temsil ederken, Rakım Efendi ve Necati Efendi ise alaturkalığın temsilcisi konumundadır.

Romanlarda geçen bu iki grup insan tipinden ilki olan alafangalık, batılılaşma hareketleri neticesinde toplumu oluşturan dinamiklerin sarsılması sonucu karşımıza çıkmaktadır. Köksüz, temelsiz, dengesiz ve plansız bir şekilde yürütülen politikalar neticesinde ortaya çıkan ve dönemin romanlarına da yansıyan alafangalaşma ve yanlış batılılaşma teması, yazarlar tarafından çokça işlenmiştir. Alafangalığa özenen bu tiplerin karşısına kendi öz değerlerini benimsemiş, kendi kültürüne değer veren ve yücelten idealize edilmiş alaturka tiplere yer verilmiştir. Böylelikle maddi ve manevi olarak sürekli birbirleriyle mücadele içerisinde olan, doğu-batı çekişmesinin yansıtıldığı eserler ortaya çıkmıştır. (Alver A. , 2012:32)

Ahmet Mithat Efendi'nin “Felatun Bey ile Rakım Efendi” ve “Vah” romanlarının konu edildiği bu çalışmada, yazılışları arasında yaklaşık yedi yıllık bir süre bulunan bu iki romanda geçen doğu ve batı medeniyetinin temsilcisi konumundaki tipler karşılaştırılmıştır. Böylelikle Batılılaşma hareketleri neticesinde ortaya çıkan alafanga tipler ve bu tiplerin karşısına konumlandırılan idealize edilmiş, doğu kültürünün temsilcisi alaturka tiplerin benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun yanında zaman içerisinde bu tiplerin kazandığı farklı özellikler de belirlenmeye çalışılmıştır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın “ (...) memlekette Tanzimat'la başlayan züppe ve köksüz insanla, memleket şartlarının yetiştirdiği hakiki münevver arasındaki farkı göstermek isteyen bir roman (...)” (Tanpınar, 2019:293) olarak tanımladığı Felatun Bey ile Rakım Efendi romanının alafanga tipi Felatun Bey'dir. Felatun Bey'i romanda yirmi yedi yaşında “Orta boylu, nahif endamlı, sarıca benizli bir delikanlı olup; kaşları gözleri siyah, saçları, ağzı, burnu falan bir kadın kadar latif ve güzeldi.” (Felatun Bey ile Rakım Efendi, 2017:11) şeklinde tarif eden yazar, Behçet Bey'i ise:

“Behçet Bey dediğimiz zat yirmi altı yirmi yedi yaşlarında bir delikanlıdır. Boyu orta, vücudu nahif tarif edilen vücutlardan biraz daha hallice! Elleri, ayakları oldukça küçük ve güzel! Çehreye gelince: Sarıca benzi badi-i nazarda pek de enzar-ı istihsanı celp edemezse de gayet koyu mavi ve irice gözlerinin bakışları pek tatlıdır. Ağız, burun dahi güzelce resmedilmiş olup dudaklarını tezyin eyleyen açık kumral bıyıkları ise pek

çok bıyık meraklılarını gıptaya duçar edebilecek kadar güzelcedir.” (Vah, 2019:50)

Şeklinde tarif etmektedir. Yazarın her iki romanında da tasvir ettiği alafranga tipi birbirine çok benzemektedir. Bu da yazarın, görüntü anlamında dahi alafranga tipleri belli özellikleri kullanarak, okuyucunun kafasında kalıplara sokmak istediğini göstermektedir.

Ahmet Mithat Efendi alaturka tiplerin dış görünüşlerine dair bilgi verirken, alafranga tiplerde olduğu gibi benzer özellikleri kullanmaz. “Felatun Bey ile Rakım Efendi” romanının kahramanlarından Rakım, romanda yirmi beş yaşında olduğu bilgisi verilir ve dış görünüşüne dair herhangi bir bilgiye yer verilmez. “Vah” romanının kahramanlarından Necati Efendi’nin dış görünüşü ile ilgili:

“Kendisi otuz beş yaşından ziyade ve kırk yaşından noksan bir adam olup boyu kısa ve vücudu epeyce mülahham bulunduğundan boyu posu, endamı hıramıyla hiç de celb-i enzar-ı hayret olamazsa da koyu kumral sakalı levh-i ruyuna epeyce yakışık alabilecek bir çerçeve makamına kaim olup, siyah gözlerinin parıl parıl parlaması dahi bu adamda büyük bir zekâ olduğuna delalet eder. Burnu epeyce hürmetli ve ağzı bayağı büyük olduğundan bunları güzel bir ağız ve güzel bir burun olmak üzere tavsiyeye mecal yoktur.” (Vah, 2019: 55)

İfadelerine yer verilmektedir. Romanların kazanan tarafında bulunan kahramanları, Rakım Efendi ve Necati Efendi’nin dışsal özelliklerinin yerine; içsel özelliklerinin öne çıkarıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum batılılaşmayı yüzeysel bir şekilde algıladığımız ve sadece görünüş itibarıyla batılılaşmaya çalışmamıza da bir eleştiri anlamı taşımaktadır.

Ahmet Mithat Efendi’nin kültürel bir yozlaşma içerisinde olan kişileri nitelendirmek için kullandığı ifadelerden biri de “şık” unvanıdır. “Vah” romanında Behçet Bey’i de “şık” unvanı ile nitelendiren Ahmet Mithat Efendi; şıkların iki kısma ayrıldıklarından, asıl şıkların telli bebek olduklarından, diğer kısmın ise kendilerine “centilmen” süsünü vererek babayani bir surette süslendiklerinden bahseder. (Vah, 2019:50) Behçet Bey ise bunlardan ikinci kısımda yer alanlara benzemektedir.

“Vah” romanında Behçet Bey ile ilgili, şık ve centilmenlerin özelliklerinden hangilerinin kendisinde görüldüğü ya da görülmediği konusunda kıyaslamalar yapılır. (Yeşilyurt, 2011:568) Bu kıyaslamalardan birinde Behçet Bey’in Türkçesinin, aldığı eğitimle bağlantılı olarak kıt olması şık ve centilmen olmanın süsü olarak ifade edilir:

Behçet Bey Mekteb-i Sultani’de ikmal-i tahsil eylemiş olduğu cihetle Fransız lisanına aşına olduktan maada birtakım

“Felatun Bey ile Rakım Efendi” ve “Vah” Romanlarındaki Tipler Üzerinden Batılılaşma Eleştirisi

fünundan dahi behre peyda eylemiştir. Şu kadar ki Mekteb-i Sultani’de ikmal-i tahsil eden sair aaleb-i şâkirdan gibi onun dahi Osmanlıcası kıttır. Zaten şık ve centilmen geçinenler için Türkçenin biraz kıt olması da başkaca bir süs yerine geçmez mi? (Vah, 2019:50-51)

Felatun Bey’in babası tahsil görmüş bir adam olmadığından çocuğunun tahsiline de yeterli zamanı ayıramamıştır. Mekteb-i rüştiyeye gidip gelmek dışında haftada iki defa eve gelen Fransız hocası, Felatun Bey’in eğitimi için yeterli görülmiştir. (Felatun Bey ile Rakım Efendi, 2017:7) Bu yüzden Felatun Bey’in iyi bir eğitim almış olduğunu söylemek mümkün değildir. Tıpkı Behçet Bey gibi Türkçesi biraz kıttır. Ziklas ailesinin evinde Rakım Efendi ile karşılaştıklarında “Mesela şu elifbada, bu ‘pe, çe, je’ harfleri var mıydı?” diye sorması ve Türkçe ile ilgili harfleri bilmeyecek kadar yetersiz olduğunun ortaya çıkması onu komik duruma düşürmüştür. (Felatun Bey ile Rakım Efendi, 2017:28)

Rakım Efendi zor şartlar altında dahi olsa tahsiline devam etmiştir. On altı yaşında rüştiyeden çıkıp kendisine Hariciye Kalem’inde bir iş bulduktan sonra Süleymaniye’deki medresede tahsiline dört yıl daha devam etmiştir. (Felatun Bey ile Rakım Efendi, 2017:15) Rakım efendi bir yandan iş, bir yandan tahsil hayatına devam ederken kendini ilmi ve dini bakımdan da geliştirmiştir:

“Kendi gayreti ve bir de dadısının sevk ve teşviki neticesinde Araççadan sarf ve nahiv ilminden başka, “Risale-i Erbaa”yı şerhleriyle beraber layığıyla gördü. Hele mantık yönünü sonuna kadar pek kuvvetli bir şekilde tahsil etti. Hadis ilmi ile tefsir konusunda oldukça başarı kazandı. Fıkıh ilmini de gözden geçirdi. Farsça eserlerden “Gülistan”, “Baharistan”, “Bostan”, “Pend-i Attar” ile “Hafız” ve “Saib” divanlarının tamamını okumakla birlikte en seçme beyitlerini de ezberledi. Fransızcaya gelince, bir kere bu lisanda büyük başarı kazandı. Sonra Galata’daki dostundan fizik, kimya ve tıp bilgisini iyice geliştirdi. Beyoğlu’ndaki Ermeni dostunun kütüphanesinde de coğrafya, tarih, hukuk ve devletlerarasındaki antlaşmalara dair önemli bilgiler topladı. Hele okuduğu Fransızca roman, tiyatro ve şiirlerin haddi hesabı yok gibiydi. (Felatun Bey ile Rakım Efendi, 2017:16)

Maliye Nezareti’nde çalışan Necati Efendi, düzenli olarak bir tahsil görmemiştir. Ancak her şeyi merak etmiştir. Bu sebeple, kendisini sürekli olarak öğrenmeye adanmıştır. (Vah, 2019:55) Rakım Efendi kadar tahsil hayatı olmasa da tıpkı onun gibi kendisini her bakımdan geliştirmek adına farklı farklı alanlarda ilim öğrenme gayretleri içerisindeydi:

“Necati Efendi hâlâ hangi caminin, hangi müderrisin dersi sena edildiğini görürse devama başlar, hangi muallimin mesela fûnun-ı tabiiyede pek mahirane izahat verdiğini işitirse onunla ülfet peyda eder. Ulum-ı riyaziyeye merakı hasebiyle mesela Vidinli Tefvik Paşa Hazretleri derecesindeki mehere-i riyaziyun ile münasebet peyda ederek bazı muadelelerin hâllini istifsar bahanesinden başlayarak o zattan birçok malumat ahzına sa’y eder. Kezalik ulûm-ı melekiyedeki merakı hasebiyle müneccim Mösyö Kumbari’ye varıncaya kadar her tarafa başvurur. Ehl-i tasavvuf ile bulunursa mükemmel bir derviş kesilir. Erbab-ı ulûm ile bulunursa kendisinden âlâ suhte olmaz. Ulûm-ı hikemîye erbabıyla bulunduğu zaman fevkalade feylesof görünür. Her şeye merak eder, her merakı arkasında aylarca, senelerce dolaşır bir dereceye kadar nail-i emel dahi olur. (Vah, 2019:56)

Ahmet Mithat Efendi’nin her iki romanda seçtiği alafranga tiplerin belki de en önemli ortak yanları babalarının kendilerine büyükçe bir miras bırakarak vefat etmiş olmalarıdır. Zira, her iki kahraman da geçimlerini babalarından kalan mirasla sürdürmektedirler. Bu mirasyedilik Felatun Bey’de müsrifliği de beraberinde getirmektedir. Kendisinin saflığından yararlanan bir tiyatrocü kadına tutulur. Sevdiği kadının telkinleriyle kumar merakına engel olamayarak babasından kalan bütün serveti tükettiği gibi bu merak yüzünden yüklü de bir borcun altına girmiştir.

“Vah” romanında, kumar oyununun şıklar ve centilmenler tarafından şıklık olarak adlandırdıklarını ve bu murdar merak uğruna servetlerini batırdıklarını belirten Ahmet Mithat Efendi, Behçet Bey’in bu anlamda bir merakının olmadığını ifade eder. (Vah, 2019:52) Behçet Bey, Felatun Bey’e göre daha dengeli bir tip özelliği gösterir. Kendisini kumar oynamadığı için eleştirenlere “Para kaybetmek havfından değil, mücerret oynamaktan üşendiğim için oynamayı sevmem. Benim için kulüplerde olsun, hanemde olsun zamanı öldürmenin (alafranga tabiri) en güzel sureti kitap mütalaasıdır.” (Vah, 2019:52) şeklinde cevap verir.

Felatun Bey’in âşık olduğu kadının telkinlerine dayanamayarak servetini kaybetmesine karşın; Behçet Bey, bu konuda kendisini kumar oynamaya teşvik etmek isteyenlere akıllıca cevaplar verir. Bu noktada Felatun Bey’in saflığına karşılık, Behçet Bey daha dikkatli ve tecrübeli bir tiptir.

Ahmet Mithat Efendi’nin romanlarında ahlaklı ve çalışkan kişilik özellikleri gösteren ideal insan tiplerinden Rakım Efendi, hem annesini hem babasını kaybetmiştir ve fakir bir aileye mensuptur. Kendisine babasından “Salıpazarı tarafında üç odalı, çürük, kümes gibi bir ev ile Arap bir cariyeden başka geriye hiçbir şey” (Felatun Bey ile Rakım Efendi, 2017:14) kalmamıştır. Ancak Rakım Efendi, çok çalışkan ve hesaplı bir adamdır. Parasının ve elindekilerin kıymetini bilen, alabildiğine huzurlu yaşayan bir

“Felatun Bey ile Rakım Efendi” ve “Vah” Romanlarındaki Tipler Üzerinden Batılılaşma Eleştirisi

tiptir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Rakım Efendi ile ilgili bu konudaki tespitleri şu şekildedir:

“Rakım Efendi hesaplı adamdır. Adı bile bu manaya gelir. Fakat kelimenin bir başka manası vardır. Aynı zamanda yazan adamdır. Bu hesap para üzere kurulur. Küçük bütçe ve aile çerçevesi içinde saadet, alâyişsiz, oturaklı yaşayış, memnun, müreffeh ve hiçbir huzursuzluğa yer vermeyen bir hayat! Hiçbir felsefi ve içtimai huzursuzluğu bu kitapta göremezsiniz. Rakım Efendi'nin uykusuz tek gecesi yoktur, ne de yanlış bir adımı.” (Tanpınar, 2019:450)

Rakım Efendi'yle benzer ideal insan özellikleri gösteren “Vah” romanının kahramanlarından Necati Efendi, Maliye Nezareti'nden aldığı sekiz yüz kuruş maaş ile bir ev ve iki dükkânın kirasından elde ettiği bin kuruşa kanaat ederek mesut bir şekilde yaşamaktadır. (Vah, 2019:55) Aynı zamanda bu kıt geliriyle kalabalık bir aileye de riyaset eder:

Kendisinden üç yaş küçük bir hemşiresi ve onun bir kocası, üç çocuğu, eniştesinin hâl ve vakti dahi müsaadesiz olduğundan idare-i beytiye münhasıran kendi üzerinde bulunarak eniştesi kazanabildiği akçe ile karısının, çocuklarının yalnız üstlerine başlarına bakabilir. Bir de ihtiyar ve kötürüm teyzesi vardır ki Necati Efendi ona dahi valide nazarıyla bakar. Bunlardan maada kendisinin ahret evlâdı edindiği bir kız bulunup fakat kızı güya terbiye için kendi efkâr-ı sulhiyesine o kadar meclup eylemiştir ki kız dahi yirmi iki yaşına geldiği hâlde teehhül için henüz pek mi erken yoksa vakit mi geçmiş olduğunu hâlâ kararlaştıramayarak bu bapta dahi babasının vereceği karara intizar eylemekteydi. (Vah, 2019:57)

Rakım Efendi de Necati Efendi de elindekilerin kıymetini bilen, harcamalarını dengeli yapan, hesaplı tipler olarak karşımıza çıkar. Felatun Bey'in müsrifliği sonucu yaşadığı para sıkıntısını, Rakım Efendi ve Necati Efendi yaşamazlar. Çünkü onlar kanaatkâr ve tutumlu kişilerdir. Küçük bir bütçe ile huzurlu bir hayat sürebilmektedirler.

Behçet Bey kadınlara meraklı birisidir. Bu merak, aslında bütün şıklarda bulunsa da Behçet Bey'de biraz daha fazladır. Öyle ki vapurda gördüğü bir kadına dikkatli dikkatli bakmış, onun hakkında bir takım olumsuz düşüncelerde bulunmuş ve onu elde edebileceği düşüncesine kapılmıştır. Sonrasında kadını sabahtan akşama kadar takip etmiş, akşamdan sabaha kadar da rahatından ödün vermiş, zahmetler çekmiştir. Bütün bunlar kadın hakkında birtakım bilgiler edinebilmek amacıyla. Bu durum Behçet Bey'in inatçı ve ısrarcı bir kişiliğinin olduğunu göstermesi bakımından

önemlidir. Onun bu inatçı ve ısrarcı tavrının ne kadar yoğun olduğu kendi kendine söylediği şu ifadelerden daha net anlaşılmaktadır:

Bir kere iş inada bindikten sonra beni bu takipte devamdan men edecek hiçbir kuvvet tasavvur olunamaz. Akşama kadar beklerim. Gece saat ikiye üçe kadar adeta kahve kapanıncaya kadar beklerim. Ondan sonra da hanım çıkıp gece yarısını denize binecek değil a! Saat üçten sonra şuradan Beyoğlu'na çıkar bir otelde yatarım. Sabahleyin seher vakti yine gelir beklerim. Vakt-i seherde de uzun boylu hanım gittiği yerden kovulmuş gibi sokaklara düşecek değil a! Nihayet yarın akşama kadar da beklerim. Yine çıkmazsa bir gece, iki gece, birçok geceler... İnat bu ya! Son nefesime kadar burada beklerim.(Vah, 2019:42)

Necati Efendi ise Behçet Bey'in aksine, bir erkeğin gördüğü bir kadına dikkatle bakmasından bile hoşlanmayan ve bakılmasını da hoş karşılamayan birisidir. Ona göre bir kadın ne kadar giyinip süslense de onun bir sahibi olabileceği düşüncesi göz ardı edilmemelidir. Bu yüzden kadına dikkatle bakmayı erkeklığe yakıştırmaz. Necati Efendi'ye göre bir erkek şu özelliklere sahip olmalıdır:

Erkek kısmı âlicenap olmalıdır. Tok gözlülük dahi ulüv-i cenabın birinci muktezasıdır. Bir insan görsen ki karşında meyve yiyen bir adama tahassür gözlerini dikerek ağzını sulandırıyor, bu arsız herife "insan" ismini layık görür müsün? Heyhat! Karşındaki adamın meyve tenavülüne öyle bir nazarı tahassürle bakacağına kendisi dahi kudreti yettiği kadar meyve alıp ekl etsin. Karı meselesi dahi bi-aynihi böyledir. Güzel karılara karşı ağzının suyunu akıtmaktansa hâline göre bir kadın sen alıp sefana bakarsın. Bu hakayı görmek için uzun uzadıya ulûm-ı felsefe okumaya hacet yoktur. Zihni yerinde, vicdanı doğru olan herkes ne kadar cahil olursa olsun bu hakayı görüp takdir edebilir.(Vah, 2019:30-31)

Behçet Bey kadınlara istifade edecek bir meta gözüyle bakarken, Necati Efendi onlara bir kıymet gözüyle bakmaktadır. Erkeğin başkasının kadınına iştahla bakmasını hoş karşılamaz. Toplumun da hoş karşılamayacağı bu durum karşısında onun getirdiği teklif açıktır: Evlilik.

Felatun Bey'in yeni çıkan kitaplara karşı merakı vardır. Yeni bir hikâyenin basıldığından habersiz olması düşünülemez. Satıcılar yeni bir kitap çıktığında onu alıp ciltletirler, cildin arkasına Felatun Bey'in isminin baş harflerini yazdırdıktan sonra Felatun Bey'in evine teslim ederler, Felatun Bey ise gelen kitabı gayet düzenli bir şekilde kütüphanesine yerleştirir.

Behçet Bey'in kitaplara olan ilgisi, Felatun Bey'in kitaplara olan ilgisiyle benzerlik göstermektedir. Behçet Bey de tıpkı Felatun Bey gibi yeni çıkan kitapları tedarik etmekte gecikmez. Bunu, şıklığın bir gereği olarak

“Felatun Bey ile Rakım Efendi” ve “Vah” Romanlarındaki Tipler Üzerinden Batılılaşma Eleştirisi

yapmaktadır. Bir kitap yeni çıkmış olsa ve onu kendisinden başka kimse görmemiş olsa, başkalarında bulunmayan bir moda kendisinde bulunuyormuşçasına mutlu olmaktadır.

Behçet Bey’in de Felatun Bey’in de kitaplarla olan münasebeti son derece sınırlıdır. Kitabı sadece sahip olunacak bir eşya gözüyle görmektedirler. Dönemin moda anlayışının bir gereği olarak kitapla kurulan sınırlı münasebet, Tanzimat’ın ortaya çıkardığı yeni aydın tipinin Batı’yı algılayış biçimine bir eleştiri anlamı taşımaktadır.

“Abartılı gurur, kuşku, sanrı, güvensizlik ve bencillikle belli olan bir ruh hastalığı”(TDK, 2021) olarak tanımlanan paranoyanın bazı işaretlerinin, Behçet Bey’in bazı tavırlarında kendisini gösterdiğini söylemek mümkündür. Zira, Necati Efendi ile Ferdane Hanım arasındaki münasebeti önceleri sadece merak eden Behçet Bey, bu münasebete aracılık yapan Despino’dan kendisini de bilgilendirmesini istemiştir. Ancak Despino’nun buna yanaşmaması Behçet Bey’in merakını önce kıskançlığa, sonra da düşmanlığa çevirmiştir. Behçet Bey’in bu düşmanlığı onu paranoyak denecek bir hale getirmiştir. Ferdane Hanım’ın haberinin olmadığı bütün durumları sanki Ferdane Hanım’ın bilgisi dâhilinde gerçekleşiyor gibi algılamaktadır. Despino ne kadar doğru söylerse söylesin, gururu ve bencilliği ona inanmasını engellemiştir:

— Nedir? Söyleyecek bir şey var ama nasılsa yutkunup duruyorsun. Söyle Despino söyle! Zati buraya seni Ferdane Hanım’ın gönderdiğini anladım ya! Söyle bakayım neler dedi?

— Vallahi beyim o göndermedi. Ben kendim geldim. Diyeceğim şu ki bu kadın için ettiğiniz işler hiçbir merhametli adamın...

— Hâlâ inkâr! Aman yarabbi! Şu Ferdane Hanım ne kadar kibirli bir kadınmış!

Behçet Bey, Felatun Bey’e göre daha zeki ve öngörüsü yüksek bir tiptir. Nitekim yaptığı işlerin sonucunun nereye varacağını kestirebilmektedir. Başarıya ulaşamamış olsa da Ferdane Hanım’ın fotoğrafını ele geçirmesi ve sonrasında yaptığı planlar neticesinde yaşananlar, bunun bir göstergesidir.

Necati Efendi, her ne kadar kendini birçok yönden geliştirmiş ideal bir tip olarak sunulsa da Behçet Bey’in fotoğraf sanatını kullanarak yaptığı hileleri anlayamaması, onun yenilikleri takip etmede yetersiz bir tip olduğunu da göstermektedir.

Vedat SÜREK

Ahmet Mithat Efendi, “Vah” romanında alafranga bir tip olarak yer verdiği Behçet Bey’i, Felatun Bey’e göre daha dengeli ve akıllı bir tipe dönüştürmüştür. Behçet Bey, akıllı ve zeki olmasının yanında duygularının ve hırslarının esiri bir tiptir. Bu sebeple; ele alınan romanın sonunda Behçet Bey, tıpkı Felatun Bey gibi mutsuz olmaktadır.

Romanın alaturka tipi olan Necati Efendi ise Rakım Efendi gibi kadınlar tarafından ideal erkek tipi olarak görülmektedir. Rakım Efendi’nin üstün kavrayışı ve zekâsı Necati Efendi’de daha sınırlı kalsa da her iki alaturka tip de romanın sonunda mutlu olmaktadır. Ancak Necati Efendi’nin mutluluğunun buruk bir mutluluk olduğu söylenebilir.

Ahmet Mithat Efendi, romanlarda geçen alafranga ve mirasyedi tiplerin karşısına alaturka ve hesaplı tipleri koyar. İlk tarafın temsil ettiği tembellik ve israf düşkünlüğüne karşılık çalışkanlık ve hesaplı olma durumu ön plana çıkarılır. (Yağlı, 2017:47) Bir taraf yaptığı yanlışlarla batarken diğer taraf çalışkanlığı ve dürüstlüğü ile yükselir. (Moran, 2019:49)

Sonuç

Tanzimat döneminde, Türk toplumunun plansız ve kontrolsüz bir şekilde Batı kültürünün etkisine maruz kalması, kendi kültürüne yabancı alafranga tiplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Toplumda gülünç karşılanacak özelliklere sahip olan bu tipler, dönemin edebi eserlerinde kendilerine sıkça yer bulmuşlardır. Tanzimat döneminin en önemli yazarlarından biri olan Ahmet Mithat Efendi, batılılaşmayla ilgili eleştirilerini romanlarında “alafranga” veya “şık” olarak nitelendirdiği kişiler üzerinden yapar. Batılılaşmayı yüzeysel ve yanlış anlayan bu tiplerin karşısına; batılılaşmayı doğru anlayan, kendi maddi ve manevi değerlerine bağlı, idealize edilmiş topluma örnek kişiler olarak çıkarır. Ahmet Mithat Efendi bu kişilere yüklediği özelliklerin analizi onun batılılaşmayla ilgili düşüncelerinin doğru bir şekilde anlaşılmasına da kaynaklık etmektedir.

Ahmet Mithat Efendi benzer durumlar ve olaylara karşı kahramanlarının sergiledikleri davranış farklılıklarını göstermek gibi basit bir yöntem kullanır. (Moran, 2019:49) Araştırmaya konu olan “Felatun Bey ile Rakım Efendi” ve “Vah” romanlarındaki kişilerin analiz edilmesi aynı zamanda toplumun maruz kaldığı değişimin en somut şekilde ifade edilmesidir. Ahmet Mithat Efendi’nin 1875 yılında yazdığı “Felatun Bey ile Rakım Efendi” romanının alafranga tipi Felatun Bey; hayat karşısında tecrübesiz, saflığından yararlanan bir tiptir. Bu romandan yedi yıl sonra yazılan “Vah” romanının alafranga tipi Behçet Bey ise Felatun Bey’e göre daha tecrübeli ve daha dengeli bir tiptir. Bu durum başta tam olarak anlaşılammış bir olgu olan batılılaşmayla ilgili tecrübelerin ve yaklaşımların zaman içerisinde değiştiğini göstermektedir.

“Felatun Bey ile Rakım Efendi” ve “Vah” Romanlarındaki Tipler Üzerinden Batılılaşma Eleştirisi

Romanlardaki ideal insan tipini temsil eden kahramanlardan Rakım Efendi, son derece akıllı, hesaplı ve dengeli bir tiptir. Elindekilerin kıymetini bilir, müsriflik yapmaz ve çalışarak ekonomik durumunu geliştirir. “Vah” romanının ideal tipi Necati Efendi ise Rakım Efendi’den farklı olarak daha insani özellikler gösterdiği söylenebilir. Rakım Efendi’nin her alanda ulaştığı mutluluğa, huzura ve başarıya; Necati Efendi’nin ekonomik anlamda ulaştığı söylenemez. Ancak hesaplı ve dengeli yaşaması onun sıkıntı çekmesine engel olur.

Sonuç olarak ele alınan iki romandaki alafrağa tipler görünüş itibariyle birbirlerine benzeseler de hayat tecrübesi anlamında birbirlerinden farklılık göstermektedirler. Alaturka diye tabir ettiğimiz tipler ise birbirine daha yakın özellikler göstermektedir. Bu durum toplumu etkisi altına alan ve yanlış anlaşılabilir batılılaşmanın zaman içerisinde daha makul bir şekilde büründüğünü göstermesi açısından önemlidir.

Kaynakça

- ALVER, A. (2012). İlk Dönem Türk Romanlarında Yanlış Batılılaşma Sonucu Yabancılaşan Karakterler. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2, 27-36.
- ALVER, K. (2006). Züpperlik Anlatısı ve Toplum: Türk Romanında Züppe Tipi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 163-182.
- ÇINAR, Y. (2010). Bir Eleştiri Örneği: Tanzimattan Cumhuriyet'e Batılılaşma. *Akademik Bakış Dergisi*, 19, 1-7.
- DE ROSAY, C. P. (2006). Ahmet Mithat Efendi'nin Eserlerinde Batılılaşma. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- AHMET MİTHAT EFENDİ (2017). *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, (Haz.) K. Timur, Tema Yayınları, Ankara.
- AHMET MİTHAT EFENDİ (2019). *Vah*, (Haz.) S. Doğan, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KARABULUT, M. (2010a). Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 187, 125-139.
- KARABULUT, M. (2010b). "Paris'te Bir Türk" ve "Jön Türk" Romanlarında Kültür ve Medeniyete Bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 186, 75-88.

Vedat SÜREK

- MORAN, B. (2019). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- NAMLI, T. (2019). Tanzimat Romanında Alafranga Züppe Eleştirisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 188-239.
- OKAY, O. (2017). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- OKAY, O. (2020). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÖZDEMİR, M., & YEGEN, Ü. (2016). Ahmet Mithat Efendi'nin "Karnaval", "Henüz 17 Yaşında" ve "Vah" Romanlarında Batı Medeniyeti Eleştirisi. *Uluslararası Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), 324-350.
- TANPINAR, A. H. (2019). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TAŞ, K. (2002). Tanzimat ve Batılılaşma Hareketlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 87-94.
- TÜRK DİL KURUMU (2021). *Güncel Türkçe Sözlük*. Haziran 18, 2021 tarihinde Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.
- YAĞLI, A. (2017). Ahmet Midhat Efendi'nin Felatun Bey ile Râkım Efendi Romanında Fransız Dili ve Kültürünün İzleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 46-55.
- YEŞİLYURT, Ş. (2011). Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Yapı ve Tema. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi

International Journal of Humanities and Art

<http://www.trkdergisi.com>

Araştırma Makalesi / Research Article

e-ISSN:2757-6388

trk dergisi

2021

2(1):101-112

Geliş Tarihi / Receive : 05.05. 2021

Kabul Tarihi / Accepted : 05.06. 2021

Қазақ және Түрік Тілдеріндегі Отбасына Қатысты
Мағыналас Мақал-Мәтелдер

Kazak ve Türk Ailesiyle ilgili Anlamsal Atasözleri

Proverbs and Sayings Related to the Family in Kazakh and
Turkish

Aigerim OZHAROVA

Yüksek Lisans Öğrencisi, İ. Jansugurov Jetisu Devlet Üniversitesi

Graduate Student, I. Jansugurov Jetisu State University

e-mail: aika_k2@mail.ru

Orcid ID: 0000-0001-9960-5402

Mamilya JAKYPBEKOVA

Doç. Dr., İ.Jansugurov Jetisu Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi

Assoc. Dr. I. Jansugurov Jetisu State University, Faculty of Philology

e-mail: mamilya_72@mail.ru

Orcid ID: 0000-0001-6375-5257

Atıf/Cite as: OZHAROVA, Aigerim – JAKYPBEKOVA, Mamilya (2021). Қазақ және Түрік Тілдеріндегі Отбасына Қатысты Мағыналас Мақал-Мәтелдер. trk Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi, 2 (1), 101-112. Retrieved from <http://trkdergisi.com/index.php/trk/article/view/44>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından ve bir intihal programında incelenmiş intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two reviewers and in a plagiarism program and has been confirmed to be free of plagiarism.

Қазақ және Түрік Тілдеріндегі Отбасына Қатысты Мағыналас Мақал-Мәтелдер

Түйіндеме

Мақал-мәтелдер – әр халықтың ой-тұжырымының қорытынды түйіні, өмір сүру барысында көрген – білгендерін, түрлі тәжірибеден туындаған философиялық ойлардан жинақталған, өңделген, бір жүйеге түскен, қалыптасып, тұрақталған көркем ой. Мақал-мәтелдер ауыз әдебиетінің ең қомақты саласы. Олар ой дәлдігімен, өткірлігімен, ықшамдылығымен, бір ғана сөйлеммен бір дауды шешіп, бір ғана түйінмен адамға үлкен ой қалтыруымен ерекшеленеді. Яғни өмірден алынған, шынайы оқиғалардың сұрыпталған жиынтығы. Мақал-мәтелдерде халықтың өмір сүру барысындағы барлық тәжірибенің өнегелі өсиеттері айтылған, халық даналығы сақталған. Ақыл- кеңесі қысқа әрі тұжырымды халық даналығы, атадан- балаға еш өзгеріссіз мұра болып, көне заманда қалыптасса да еш маңызын жоймай, әр заман өзгерісінен көрініс тауып отыр. Мақал мен мәтелдердің мағынасы терең, сөзі ықшам да көркем, еске сақтауға икемді де жеңіл болғандықтан және тәрбиелеу ісінде ерекше рөл атқарады.

Мақал-мәтел, әдетте барлық адам баласына ортақ қазына. Сондықтан бір халықтың мақалын екінші бір халық төл шығармасындай қабылдап та жатады. Әр тілі, діні, тарихы, мәдениеті ұқсас елдердің ауыз әдебиетін қарастырсақ, көптеген ұқсастықтардың барын аңғарамыз. Қарастырып отырған ауыз әдебиетінің түріне тоқталар болсақ, түбі бір түркі халықтарының нақылдары М.Қашқаридың «Диуани Лұғат- ит түрк» сөздігінен бастау алады. Түрлі тарихи оқиғаларға байланысты туыстық қатынастары үзіліп кеткенімен, қай түркі халқын алмасақ та мағынасы, тіпті мәтіндері бірдей мақалдарды кездестіреміз. Бұл халықтардың ара-жігі көне замандарда үзіліп қалғанымен, туыстық тамырының бар екендігінің дәлелі. Бүгінгі таңда елдердің тәуелсіздікке қол жеткізуі, тарихын, мәдениетін, тілін, әдебиетін тереңнен зерттеуге мүмкіндік тудырып отыр. Осы зерттеу жұмысына өзек болып отырған басты мәселе, Қазақ- Түрік халықтарына ортақ даналықтарының бірқатарын қарастырып, олардың мазмұнының ұқсастығын дәлелдеу. Екі елге де құнды мақал- мәтел тақырыбын анықтап, олардың арасындағы байланысты, олардың мазмұн межесіндегі ұқсастықтары мен ұлттық сипатын ашу мақсат етіледі. Осы мақсаттың мүддесінен шығу үшін мынадай нақты міндеттер қойылады:

- мақал-мәтелдердің Қазақ және Түрік тіл біліміндегі зерттелу жайын сипаттау;
- мақал мен мәтелдің ұқсастықтары мен өзара айырмашылықтарын көрсету;
- Қазақ, Түрік халықтарының мақал-мәтелдеріндегі ортақ ойлау жүйесінің көріністерін көрсету.

Тірек Сөздер: Мақал, Мәтел, Пішіндік Ерекшеліктер, Мағыналық Ұқсастықтыр, Отбасы.

Kazak ve Türk Ailesiyle ilgili Anlamsal Atasözleri

Öz

Atasözler, her insanın düşüncesinin son düğümüdür, sanatsal bir fikir, oluşturulmuş ve stabilize edilmiş, toplanmış, düzenlenmiş, sistematize edilmiş, yaşam boyunca ortaya çıkan felsefi düşüncelerden, farklı deneyimlerden oluşmuştur. Atasözler, sözlü edebiyatın en önemli alanıdır. Düşüncenin doğruluğu, keskinliği, kompaktlığı, bir cümle, bir düğüm ve bir insanda büyük bir düşünce titremesi ile ayırt edilirler. Yani hayattan alınan gerçek olayların sıralanmış bir kümesidir. Atasözler, halkın yaşamının tüm deneyiminin ahlaki emirlerini seslendirir, halk bilgeliği korunur. Babadan miras kalan bilge, özlü ve özlü halk bilgeliği herhangi bir değişiklik yapmadan çocuğa antik çağlarda ortaya çıkmasına rağmen önemini kaybetmedi. Atasözler, derin bir anlama sahiptir, kelime kompakt ve sanatsal, esnek ve hatırlanması kolay ve ebeveynlik işinde özel bir rol oynamaktadır.

Atasözler, genellikle tüm insan çocukları için ortak bir hazinedir. Bu nedenle, bir halkın Atasözleri başka bir halkın sözleri olarak algılanır. Benzer bir dil, din, tarih, kültüre sahip farklı ülkelerin sözlü edebiyatını düşünürsek, birçok benzerliğin olduğunu görebilirsiniz. Söz konusu sözlü edebiyat türüne odaklanırsak, M. Kaşgari'nin "Divani Lugat-It Turk" sözlüğüne geri döner. Farklı tarihsel olaylarla bağlantılı olarak akrabalık ilişkileri kesintiye uğramış olsa da, hangi Türk halkını paylaşırsak paylaşalım, aynı anlam ve hatta metinlerle Atasözleri karşılıyoruz. Bu, halkların akrabalığının eski zamanlarda kesintiye uğramasına rağmen, ilgili köklerin varlığını gösterir. Bugün, ülkelerin bağımsızlığını kazanmak, Tarih, Kültür, Dil ve Edebiyat derinlemesine incelemeyi mümkün kılmaktadır. Bu çalışmanın altında yatan temel sorun, Kazak-Türk halkları için bir dizi ortak bilgeliği göz önünde bulundurmak ve içeriklerinin benzerliğini kanıtlamaktır. Her iki ülke de, değerli Atasöz konusunu ortaya çıkarmak, aralarındaki bağlantıları, benzerliklerini ve içeriğindeki ulusal karakteri ortaya çıkarmak için bir amacı vardır. Bu hedefin çıkarlarından çıkmak için aşağıdaki özel görevler konur:

Aigerim OZHAROVA / Mamilya JAKYPBEKOVA

- Kazak ve Türk dilbiliminde Atasözü çalışmasının açıklaması;
- Atasözü benzerlikleri ve farklılıkları göster;
- Kazak ve Türk halklarının Atasözleri ortak düşünme sisteminin tezahürlerini gösterir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Benzerlik Özellikleri, Darbimesel, Anlamla İlgili Benzerlik, Aile.

Proverbs and Sayings Related to the Family in Kazakh and Turkish

Abstract

Proverbs and sayings are the final link of the thought of each people, an artistic thought that is formed, processed, formed and stabilized, collected from philosophical thoughts that arise from various experiences, what they have seen and learned in the course of their lives. Proverbs and sayings are the most significant branch of oral literature. They are distinguished by the accuracy of thought, sharpness, compactness, resolution of one dispute with one sentence, and great thinking of a person with only one node. That is, a sorted set of real events taken from life. In addition, the head of state noted the importance of the development of the Kazakh language in the context of the modernization of public consciousness, the importance of the development of the Kazakh language in the context of the modernization of public consciousness.

If we look at the oral literature of countries with different languages, religions, history, and cultures, we can see that there are many similarities. As for this type of oral literature, the proverbs of the Turkic peoples are based on the dictionary of M. Kashgari "Diuanı Lugat - it Turk". Despite the fact that kinship relations have been severed due to various historical events, no matter which Turkic people we exchange, we find proverbs with the same meaning and even texts. This is evidence of the existence of kinship roots, although the relationship between the Peoples was interrupted in ancient times. Today, the country's independence allows us to study its history, culture, language, and literature in depth. The main issue of this research is to consider a number of common wisdom of the Kazakh - Turkish peoples and prove the similarity of their content. It is aimed to identify the topic of Proverbs and sayings that are valuable for both countries, to reveal the connection between them.

Keywords: Proverbs, Sayings, Form Features, Semantic Similarities, Family.

"Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi"
"International Journal of Humanities and Art"
[trk dergisi/2021]

e-ISSN:2757-6388
Cilt/Volume:2
Sayı/Issue:1

Кіріспе

Мақал –мәтелдер халықтың сан ғасырлар бойы бірге жасасып келе жатқан құнды қазынасы. Мақал-мәтелдер ой дәлдігімен, терең мазмұнымен ерекшелене отырып, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін жеткізе біледі. Мұндағы ой қысқа әрі ықшам болады. «Мақал-мәтелдердің басқа мәдениет қорынан ерекшелігі, көлем жағынан қысқа, мазмұн жағынан тереңдігінде ғана емес, оның барлық халыққа бірдей ортақтығында, көңілге ерекше қонымды, ұтымдылығында», - дейді ауыз әдебиетінің аталмыш саласын алғаш зерттеуші ғалымдардың бірі Өтебай Тұрманжанов (Тұрманжанов, 1957: 3), ал Түрік зерттеушісі Чобаноғлу: «Дүниежүзіндегі барлық халықтардың ата- бабаларынан қалған жол сілтеп, әдіс, нұсқау беретін сөздер бар. Бұл сөздер мақал-мәтелдер деп аталады», - деген анықтама береді. (Чобаноғлу, 2004: 1).

«Мақал – мәтелдердің пайда болып, қалыптасу тарихы тым әріде жатыр. Мақал- мәтел – халық фольклорының қоғамдық әлеуметтік құбылыстарды кеңінен қамтып, өмірдегі сан қилы қарым – қатынастар мен іс –әрекеттерді әсерлі де көркем бейнелейтін мазмұны бай саласы. Сондай – ақ мақал- мәтелдер – ғибратты нақыл, белгілі бір ой мен тұжырымды ұтымды да өткір етіп жеткізетін өрнекті сөз» (Қасқабасов, 2017: 253).

Мақал –мәтелдер ғасырлар бойы қалыптасып, жалғасып келе жатса да, еш өзгеріске ұшырамаған. Олардың ықшамдылығы, тілге тез орамдылығы есте сақтауға үлкен септігін тигізсе керек. Осыған байланысты академик Өмірзақ Айтбаев: «Аталарымыз көбіне білектің күшіне емес, жүректің сөзіне тоқтап отырған. Сөздің сылдырына емес, шындығына бойлаған. Сөздің көптігіне емес, дөптігіне құлаған» ,- деген пікір білдіреді (Айтбаев, 2003:4). Қай халықтың болсын сарқып ішер сарқыты, ордалы сөздерінің ой қаймағы іспеттес. Ауыз әдебиетінің бұл түрі әр елде сөйлесе сөздің шұрайын келтіретін, кесімді ойын жеткізетін сөз қаруы. Бірқатар ғылым салаларын байланыстыра зерттеген ғалым Густав Густавович Шпет: «Адамның, халықтың, топтың «рухани құрылымы» күнделікті өмірде, басқа да нақты тарихи шындықпен үндесіп және басқа да факторлармен байланысып жатады» (Шпет, 1996: 143) – дейді. Бұл құнды пікірден аңғаратынымыз, мақалдарды жекелеген адамдарды шығарғанмен, олар сол кездегі ру-тайпаның, қоғамның өмірі, психологиясы, тарихының көрінісі. Мақалдардың авторы да, жеткізушісі де – халық. Сол себепті де кейде өмір сүріп отырған заманына сай мазмұнының өзгеріп отыруы ғажап емес. Дегенмен, көркем шығармада кездесіп жататын мақалдардың авторы да табылып жатады.

Сөзінің астарлы болуы, мағынасының терең болуы мақалдарға тән құбылыс. Белгілі бір дүниеге байланысты айтылғанмен, астарында адам

әрекеті, заманның кем тұстары суреттелуі мүмкін. Түбіне үңілер болсақ, жамандықтан сақтанып, жақсыға ұмтылып, әр нәрсені байыбына жетіп, бағалай білуге шақырады. Ғалым Ш.Йылдырым «Көне Түрік фольклорындағы өлеңдер мен мақал- мәтелдер» атты еңбегінде мақал –мәтелдердің пішініне тән бірнеше ерекшеліктерді атап көрсетеді:

1. Мақал – мәтелдер қалыптасқан сөздер. Сөздер әбден орныққан. Оларды тіпті мағыналас, яғни синоним сөздермен де ауыстыруға болмайды.

2. Мақал – мәтелдер қысқа әрі нұсқа сөздер.

3. Көбінесе етістіктер ауыспалы осы шақ, ал кейде бұйрық райда тұрады. Басқа райда, өте аз кездеседі (Йылдырым, 2010:64).

Өмер Аксой да мақал – мәтелдердің пішініне (формасына) тоқталып, оларға тән үш түрлі ерекшелікті көрсетеді:

1. Мақал- мәтелдер белгілі бір заңдылыққа құрылып, пішінін сақтайды. Олардың құрамындағы сөздерді мағыналас сөздермен ауыстыруға келмейді. Мысалы: «Ауруын жасырған өледі» деген мақалда «ауру» сөзін «науқас» сөзімен ауыстыра алмаймыз.

2. Мақал –мәтелдер қысқа және нақты. Аз сөзбен көп нәрсені жеткізе біледі. (Мысалы: «Тікенсіз гүл болмас»)

3. Мақал- мәтелдердің көпшілігі бір-екі сөйлемнен тұрады. Өлең түрінде келетіндері сирек. (Aksoy, 1993: 4)

Сондай –ақ ғалым, мақал- мәтелдердің тұжырымдық ерекшеліктеріне кеңінен тоқталып, былайша жіктейді:

1. Әлеуметтік оқиғалардан хабар беретін, ұзақ жылдар нәтижесінде қалыптасқан мақал – мәтелдер;

2. Табиғат құбылыстарын ұзақ бақылау нәтижесінде пайда болған мақал – мәтелдер;

3. Әлеуметтік оқиғаларды ұзақ бақылау нәтижесінде, адамға сабақ болатындай мақал – мәтелдердің пайда болуы;

4. Моральдық- логикалық негізінде сабақ боларлық мақал – мәтелдер;

5. Бірқатар шындық, философиялық ақыл- ойды білдіріп, жол көрсетер мақал – мәтелдер;

6. Салт – дәстүрлер жайлы мақал – мәтелдер;

7. Бірқатар сенімдерді білдіретін мақал – мәтелдер (Aksoy,1993: 28)

Мақал-мәтелдер-өмір шындығының қорытындысы

Мақал мен мәтел домбыраның қос ішегіңдей бір- бірімен байланысты болғанымен, айырмашылығы да баршылық. Бұл жайында ағартушы ғалым А.Байтұрсынов былай дейді:

«Мақал да тақпаққа жақын салт- санасына сәйкес айтылған пікірлер. Тақпақтан көрі мақал маңызды, келеді. Мәтел дегеніміз кезіне келгенде кесегімен айтылатын белгілі- белгілі сөздер. Мәтел мақалға жақын болады. Бірақ мақал тәжірибеден шыққан ақиқат түрінде айтылады. Мәтел

ақиқат жағын қарамай, әдетті сөз есебінде айтылады»
(Байтұрсынов, 1989: 250).

Мақал – ұйқасты, үйлесімді, қысқаша ғана айтылатын сөз мәйегі. «Мақал дегеніміз өмірлік тәжірибеден туындап, сан қилы құбылыстарға берілген түйінді баға, тұжырым. Мақалдар тұлғасы жағынан толық болып, тұтас бір ойға негізделеді» (Қасқабасов, 2017: 254). Көбіне екі тармақтан тұрады. Алғашқысында ойдың мағынасы берілсе, екінші тармағында сол ойды қорытады. Сондай – ақ, мақалдарды зерттеп-зерделей келе, олардың өзіндік ерекшеліктерін аңғаруға болады. Алдымен олардың ықшамдылығы, мазмұнының дәлдігі, өткірлігі, дәлелдер мен ой қорытындысының қатар жүруімен ерекшеленеді. Қай елдің мақалдарының болмасын ішкі құрылысына үңілсек, екі түрлі болып келетіндігін көреміз, бірі ойды ашық білдірсе, екіншісі астарлап жеткізіп отырады. Ал құрылысы жағынан, бір ғана сөйлемнен құрала отырып, мазмұны ашық, анық беріледі.

Енді мәтелдерді де жеке талдап қарайтын болсақ, мәтел – мақалға ұқсас, бірақ онда тек бір тұжырымды ой айтылады. Олардың да өзіне тән мынай ерекшеліктері бар:

- мәтелдер көбіне теңеу, сөз кескіні ретінде беріледі;
- дәлелдеу немесе қорытынды ойдың бірі ғана беріледі;
- ойды астарлап жеткізеді;
- тыңдаушыға ой салу мақсатында сөздің түсіп қалуы.

Мақалдар мен мәтелдердің ерекшелігін, айырмасын сөз қылғанмен, олардың бір ауыз сөзбен бір дауды шешетіндей, том- том кітаптың тобықтай түйінін бере алатындай, көп сөзді бір ғана түйінді оймен жеткізе алатындай қасиетке ие екеніне көз жеткіземіз.

Қазақ-Түрік халықтарындағы «Отбасы» туралы мәндес мақал-мәтелдер

Әр халықтың даналығы мен жігерлігі мақал- мәтелдерінен айқын көрініс табады. Басқа ұлттың даналығын білу арқылы, біз сол ұлтты жан- жақты тани аламыз, халықтар арасындағы ұқсастықты, достықты сезінеміз. Туыстас түркі халықтарының қай- қайсысын алсақ та, рухани қазынаға бай, ұрпағына қалдырар өсиеті мол.

Мақалдар мен мәтелдердің мазмұнына, сөздік құрамына қарап, олардың қашан пайда болғанын, тақырыбының сан алуандығын байқауға да болады. Қай елде болмасын ел мен жер, оны сүю, құрметтей білу, батырлық пен батылдық, оқу-ғылым, ерлік пен еңбек, отбасы, дін, жақсы- жаман қасиеттер, сұлулық, табиғат, т. б. сияқты тақырыптар мақалдардың басым бөлігін құрайды. Сондай – ақ, әр ұлттың кәсібіне, тұрғылықты жеріне, ұлттық болмысына, тіпті жиі тұтынатын заттарына, тағамына байланысты да жекеленген, болмысын танытатын аталы сөздері де кездесіп жатады. Ол атаулар басқа ұлттарда

сирек немесе мүлде кездеспеуі мүмкін («Her kadın sakız çiğner, ama Auşe ablam gibi patlatamaz», «Çaresiz derde Lokman neylesin», т.б.).

Қоғам іргетасының қалыптасуында «отбасы» мәдениетінің ықпалы зор. Адам- әр мемлекеттің құнды қазынасы болса, отбасы – мемлекеттің ішіндегі шағын мемлекет. Барлық елде әрбір қоғам мүшесінің орны ерекше, отбасы ретінде адамдардың қоғамға тигізер үлесі зор. Қазақ халқы «Отбасы ошақ қасы» деп отбасы сөзін ошақпен, жылулық, мейіріммен байланыстырады.

Түркі халықтарының мақал – мәтелдері өте ұқсас келеді. Олардың М.Қашқаридың «Диуани Лұғат- ит түрк» сөздігінен бастау алғаннан болса керек. Тілдік өзгеріске ұшырағмен, сөздердің орны ауысқанмен, мағынасы бір болып келеді. Түбі бір Түрік халқының Қазақ халқымен ортақ тұстары көптеп кездесіп жатады. Екі елдің шығу тегі, тілі, діні өте ұқсас келеді. Мәселен, отбасылық мәселені алар болсақ, екі мемлекетте де «өмірдің тірегі- әке, тұрағы ана» деп ата-анаға ерекше құрметпен қарайды. Осы бір үлкен құндылықтардың екі ел арасындағы мағыналас мақал- мәтелдерден қалай көрініс табатын қарастырсақ. Отбасына қатысты мақалдарда әр отбасы мүшесіне қандай да бір талап қоятындығы, қоғам алдындағы міндеттерін тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінімен жеткізе білгендігін аңғаруға болады.

Отбасындағы ең киелі, қасиетті адам- ана. Ана туралы жырламаған ақын, мүсінін жасамаған мүсінші, ән арнамаған әнші, құрметтемейтін адам жоқ. Барлық тіршіліктің басы, үйдің берекесі де аналарымыз. Сондықтан да аналар жайлы мақалдар қай халықта болсын, көптеп кездеседі.

Қ.: Жұмақ ананың аяғының астында

Т.: Cennet annelerin ayakları altındadır» (Ешптаева,2019:432)

немесе,

Қ.: Анаңды Меккеге арқалап барсаң да, қарызынан құтыла алмайсың.

Т.: Anneni sırtında Hicaz Mekke'ye götürsen de, hakkını ödeyemezsin. (Ешптаева,2019:410), - деп Қазақ халқы да, Түрік халқы да қасиетті Меккеге жаяу апарсаң да, ананың қарызынан құтылу мүмкін емес екенін айтады. Әлбетте, шыр етіп дүниеге келген күннен бастап, есейіп ер жетіп кеткен баласы үшін әр ана жүрегін шүберекке түйіп, соңғы демі қалғанша, баласының тілеуін тілеп өтеді. Ананың балаға деген махаббатының өлшеуі жоқ. Ал келесі мақалда:

Қ.: Анасын көріп қызын ал,

Бдысын көріп асын іш.

Т.: Anasına bak kızını al,

Kenarına bak bezini al (Ешптаева, 2019: 409),- деп өмірлік жар таңдағанда да, қызын көрмесе де, білмесе де анасының қандай екеніне мән берген. Анасының мінезінің, тәрбиесінің ел арасындағы маңызы зор болған. Бұл жерден де аңғаратынымыз ананың қоғам өмірінде де үлкен

рөл атқаратындығы. Яғни, жоғарыда аталған үш нақылдың мағынасы ғана емес, дыбысталуы да ортақ боп келеді. Сондай-ақ, келесі бір нақылдан ананың орнын өмірде еш адамның алмастыра алмайтынын, анасыз адамдардың жауһарға қол жеткізсе де жүрегiнiң бiр бөлiгi бос тұратынына көз жеткіземіз:

**Қ.: Әкесіз жетім жарты жетім,
Шешесіз жетім анық жетім.**

Т.: Anasız çocuk evde çürür,

Babasız çocuk çarşıda (Ешптаева, 2019: 428) / (Анасыз бала үйде шіриді, Әкесіз бала базарда)

Қ.: Анадан артық дос бар ма?

Ашудан жаман қас бар ма?

Т.: Ana gibi yar olmaz,

Bağdat gibi diyar olmaz. (Гюнеш, 1999: 124) (Ана сияқты ғашық болмас, Бағдат сияқты ел болмас). Бұл мақалдан аңғаратанымыз ана сияқты баласы үшін ешкім қуана да, қайғыра да алмайды. Нақылдардағы сөздердің орны ауысқанымен, мағынасы толықтай сақталады.

Отбасында орны бөлек адам- әке. Әке – асқар тау, отбасының тіреуі, қамқоршысы, асыраушысы. Отағасының тәрбиесі, махаббаты, мейірімі ерекше болады. Баланың әкеге деген құрметі де ерекше. Екі елдің де отбасылық психологиясына үңілер болсақ, ер адам сөздің иесі, барлық мәселенің түйінін шешуші, қабағына қарап отбасы мүшелері ойын аңғарып, әр нәрсені орнымен жасап отырған. Төмендегі мақалдар арқылы халық әкенінің қоғам алдындағы дәрежесін, сый- құрметін, қадірін аңғартады:

Қ.: Әкесін сыйламаған кісіні баласы сыйламайды.

Т.: 1. Babasına hayrı olmayanın kimseye hayrı olmaz (Ешптаева, 2019: 428)

(Әкесіне қайыр қылмаған, ешкімге қайыр жасамайды)

2. Atasına düşman olan, evladına dost olmaz. (Ешптаева, 2019: 428)

(Атасына жау болған, адам баласына дос болмайды) немесе

Қ.: Әкенің қадірін балалы болғанда білерсің

Т.: Baba olmayan, babasının kıymetini bilmez (Ешптаева, 2019: 430) (Әке

болмай, әкенің қиындығын білмес), - деп әкенің бала үшін еңбегінің есепсіз екенін айтып, жеткізгісі келеді. Енді бірде:

Қ.: Әкенің байлығы балаға азық болмас.

Т.: Baba malı tez tükenir (Ешптаева, 2019: 428) (Әкенің малы тез таусылар),

- деп баланы еңбекке баулып, жалқаулықтан аулақ болуға шақырады. Әкесі ұл баланы жанында ертіп жүріп, болашақта оның да бір отбасының асыраушысы болатынын, мойнына үлкен жауапкершіліктің артылатынына тәрбиелейді, кәсіпке үйретеді.

Ер адам мен әйел адамның сөз байласып, шаңырақ көтергенде, алдымен армандап, Алладан тілейтіні – бала. Нәресте дүниеге келген күннен ата- анасына қуаныш сыйлап, отбасыларының берік, махаббатқа

толы, көз нұры, көңіл қуанышына айналады. Қазақ халқы да, Түрік халқы да бала тәрбиесіне, күтіміне ерекше назар аударады. Сондықтан халық даналығы:

Қ.: Балалы үй базар, баласызүй мазар.

Т.: Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar (Ештаева, 2019: 433), - деп шаңырақ көтерген отбасында баланың орнын ерекше бағалап, асыға күтеді. Бала үйде қуанышта та, күлкі де жоқ, мазармен теңестіреді. болмаған. Бұл мақалдың мағынасы да дыбысталуы да бірдей боп келеді. Сондай – ақ, баланың пәктігі, шыншылдығы, періштедей тазалығы жайында халық нақылы былай дейді:

Қ.: Балалы үйдің ұрлығы жатпас

Т.: Bir çocuktan bir deliden al haberi (Ештаева, 2019: 431) ,- Түрік халқында да, «бір нәрсені білгің келсе, баладан не ақымақтан сұра» (тікелей аудармасы) деп, олардың пәктігін мақалдарына қосады. Сонымен қатар:

Қ.: Баланы жастан

Т.: Ағаш уақ икен егілір (Гюнеш, 1999: 101) (Жас ағаш тез иіледі), - деп бала тәрбиесіне үлкен мән беріп, кішкентай кезден дұрыс тәрбиелеу керектігін айтады. Түрік мақалында жас шыбық иілгіш болатындай, бала да тәрбиеге тез бағынатынын астарлап жеткізеді. Сол сияқты келесі бір даналықта:

Қ.: Бала, баланың ісі шала (Малайсарин, 2007: 69)

Т.: Çocuğa iş ver, ardına sen düş. (Гюнеш, 1999: 101) (Балаға іс тапсырсаң, артына түс),- деп бала балағын жасайтынын ескертеді. Әр балаға қатысты мақалдың мағынасына үңілсек, екі елде де балаға деген сүйіспеншілік, еркелету жатқандығы сезіледі.

Сонымен қатар отбасы жайлы сөз болғанда, ерекше суырылып шығатын тақырып – әйелдерге қатысты. Себебі, әйел адамның қоғамда, отбасында атқаратын рөлі ұшан- теңіз. Әйел – алдымен ана, ақжаулықты әже, екі елді байланыстырып, бірлікті сақтаушы, туыстық орнататын, ер адамның бақыт мекеніне айналған нәзік жаратылыс иесі. Ежелден әйел адамдарды мойнына артылған қаншама міндетке, ыстықты да, суықты да қабылдап, жат жұртқа барып сіңісіп, барлық нәрсенің бабын таба білгеніне қарап, халқымыз

Қ.: Әйел қырық шырақты ,- десе, қандас бауырларымыз:

Т.: Kadının kırk mumu var, biri sönsе biri yanar(Ештаева, 2019: 437), - әйел заты қырық шырақты, бірі сөнсе, бірі жанады деп нәзік жандыларға ерекше құрмет танытады. Сондай – ақ, екі елде де әйелдерді ерекше бағалайтын, мағыналы мынадай нақыл бар:

Қ.: Әйелі жоқ үй жетім.

Т.: Kadınsız ev olmaz (Ештаева, 2019: 438) (**Әйелсіз үй болмас**),- деп әйелдерді ерекше бағалаған.

Пайғамбарымыздың өзі ерекше бағалап, қаншама хадисінде сөз еткен ерекше қоғам иесі- қыз бала. Қыз дүниеге келген күннен бастап,

«шаңырақтың қырық шырағы жағылды» деп елде ерекше қуаныш болған. Отбасында ұл баланы қаттырақ тәрбиелесе, қыз баланы қонақ деп ерекше құрметтеген. Олардың тәрбиесіне ерекше жауапкершілікпен қоғам болып ат салысқан. Себебі, болашақтың барлық тармағы осы нәзік жанды арулармен байланыстырылған. Сол себепті, бала тәрбиесіне ерекше мән беретін екі халықта да:

Қ.: Қызға қырық үйден тию

Т.: Kadın erkek değil, ar ve namus korur. (Ештаева, 2019: 437) (Әйелді еркек емес, ар мен намыс қорғайды), – деп қыз баланың жүріс-тұрысына, тәрбиесіне, сөзіне, киіміне ерекше мән берген. Енді бірде:

Қ.: Қызым саған айтам, келінім сен тыңда

Т.: Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla» (Ештаева, 2019: 431) (Қызым саған айтамын, келінім сен түсін) – деп, қызына айта отырып, барша нәзік жандыларға құлақ қағыс жасап, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінімен, бір қауымды тәрбиелеген. Жаңа түскен келінге үйреткісі келгенін, астарлап жеткізген, жанын жаралап алудан сақтанған. Келінді «қызым» деп бауырына басқан. Сөйтіп жаңа ошақтың шамын жағып, жақсы ана, инабатты келін, сыйлы жеңге, болашақта сабырлы, салиқалы әулиетті тәрбиелейтін отана болуы үшін, аналар аянбай еңбек еткен. Осылайша ұрпақ жалғастығы, ел тұтастығын сақтайтын жастарды тәрбиелеу дәстүрін қалыптастырған.

Қ.: Қыз бала жат жұрттық

Т.: Kız çocuğu, el çocuğu. (Гюнеш, 1999: 42) (Қыз бала, қолбала), - деп қыз баланы үнемі төрге отырғызып, ерекше еркелеткен. Барлық наз қылықтарын қабылдап, жастайынан жат жұрттық екендігін есіне салып, үй шаруасына икемдеп, басқа ошақтың түтінін түзу түзететіндей етіп тәрбиелеген.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, Қазақ –Түрік мақал – мәтелдері күні бүгінге дейін жалғасып келе жатқан ортақ тіл қазынасы. Түрік және Қазақ мақал-мәтелдерінен олардың тақырыптары мен мазмұндарының ортақтығын сақтап қалғанын аңғарамыз. Мақалада талданған мақал- мәтелдерден кейбірінің дәл баламалары болғанын байқасақ, енді бірінің сөздерін орны ауысқанмен мағынасын сақтап қалғаны аңғарылады.

Түрік халқында да, Қазақ халқында да әр шағын мемлекет мүшесіне жеке мән беріп, тәрбиесіне ерекше көңіл бөлген. Ұсақ дүниеден көлемді мәселелерге ден қойып, мемлекеттің мызғамастығын сақтау үшін үлкен жұмыстар атқарған. Халық арасында тоқсан ауыз сөзді, бір ғана сөзбен шешетін "ауызша энциклопедияларын» қалыптастырған. Сөйтіп мақал- мәтелдер бүкіл халықтың өмірін суреттей білген, қастерлі ескерткішкіне, сарқылмас даналығына айналған.

Мақалада екі елдегі отбасына қатысты мақалдарды зерттей келе, олардың қоғам өміріндегі қызметін айқын аңғаруға болады. Мақал-

мәтелдерден Қазақтар мен Түріктерде отбасы және неке ұғымы аса қастерлі екенін түсінеміз. Мәдени мұрасының көптеген ұқсас тұстары, ойлау дәстүрі, дүниетанымы туыстас түбі бір екендігінің айғағы. Бұл зерттеу жұмысында тек отбасының құндылығы ғана емес, екі елдің мәдениетін біріктіре білу көзделді.

Бұдан өзге де мақал- мәтелдер көптеп кездеседі. Өлі де тереңдетіп зерттеу жұмысын жүргізіп, осы бір құнды дүниелерге зер салсақ, бұл ортақ мәдени құндылықтардың ашылуына үлкен үлес қосады деп ойлаймын.

Әдебиеттер:

Айтбаев Ө. (2003). Халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. Қайнар университеті. – Алматы.

Aksoy, Ömer Asım (1993) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Ankara: İnkılap Kitabevi.

Шәріпов Ә., Дәуітов С. (Құраст.) (1989). *Байтұрсынов А. Шығармалары: Өлеңдер, Аудармалар, Зерттеулер*. Алматы: Жазушы, – 320 бет.

Güneş Sadriye (1999). *Türk ve Rus Atasözleri Arasındaki Benzerlikler*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Йылдырым Ш. (2010). Көне Түрік фольклорындағы өлеңдер мен мақал-мәтелдер. Шымкент, -120б.

Қазақ және әлем тілдері мақал- мәтелдері. Алматы: «Сөздік- Словарь» ЖШС. 2019- 672бе

Қасқабасов С.А., Аймұхамбет Ж.Ә. (2017). *Қазақ Фольклоры*. Жоғарғы оқу орындарына арналған оқулық. Алматы: «Әверо» баспасы, – 288бет.

Малайсарин Ж. (Құраст.) (2007). *Қазақ Мақал- Мәтелдері*. Алматы: «Ана тілі» баспасы, ЖШС - 184бет.

Ештаева, Н. А. - Адамбекова, Б.М., - Атабай, Б.А. т.б (Құраст.) (2019). *Қазақ және әлем тілдері мақал-мәтелдері - Сөздік - Словарь*. Алматы, 672 бет.

Тұрманжанов. Ө. (1957). *Қазақтың мақалдары мен мәтелдері*. Алматы: Қазақтың Мемлекеттік Көркем Әдебиет Баспасы.

Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: AKM Yayınları.

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi

International Journal of Humanities and Art

<http://www.trkdergisi.com>

Araştırma Makalesi / Research Article

e-ISSN:2757-6388

trk dergisi

2021

2(1):113-122

Geliş Tarihi / Receive : 07.06. 2021

Kabul Tarihi / Accepted : 28.06. 2021

"Gece ve Gündüz" Romanında Analitik Folklor ve Lengüapoetik Özellikleri

Analytical Folklore and Lenguapoetic Characteristics in the Novel "Night and Day"

Aziza AHMEDOVA

Doktora Öğrencisi, Özbekistan Bilimler Akademisi, Özbek Dili-Edebiyatı ve Folklor Enstitüsü

PhD student, Uzbekistan Academy of Sciences, Institute of Uzbek Language-Literature and Folklore

e-mail: axm.aziza@mail.ru

Orcid ID: 0000-0002-2306-3333

Atıf/Cite as: AHMEDOVA, Aziza (2021). Gece ve Gündüz Romanında Analitik Folklor ve Lengüapoetik Özellikleri. trk Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi, 2 (1), 113-122. Retrieved from <http://trkdergisi.com/index.php/trk/article/view/52>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından ve bir intihal programında incelenmiş intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two reviewers and in a plagiarism program and has been confirmed to be free of plagiarism.

"Gece ve Gündüz" Romanında Analitik Folklor ve Lengüapoetik Özellikleri

Öz

Makale Abdulhamid Sulaymon oğlu Çolpan'ın "Gece ve Gündüz" romanında kullanılan analitik folklorun sanatsal-estetik ve lengüapoetik özellikleri ile ilgilidir. Ayrıca çalışmada folklor kavramının çalışma düzeyi ve sınıflandırılması incelenmiştir. Folklorun edebî metindeki etkisi analiz edilmiş ve analitik folklorun edebî eserde uygulanma biçimi açıklanmıştır. Analitik folklor uygulama tekniği çalışmanın sanatsal dokusu, temel düşüncesi ile organik olarak birleştirilememesi açısından karakterize edilir. Analitik folklor uygulamaları temel olarak motivasyonel ve girişte kullanılan kelimeler gibi sözdizimsel ilişkileri ifade etme yollarına benzer. Nitekim motivasyonel ve giriş amaçlı kullanılan kelimeler ile cümle yapısında kullanılan diğer kelimelerle arasında açık ve doğrudan sözdizimsel bir bağlantı kurulamaz. Ancak bu kelimeler aynı zamanda konuşmanın çok önemli bir unsurudur. Bize göre, analitik folkloru temelde motivasyonel ve giriş için kullanılan kelimelere benzetmek tam olarak doğru değildir. Hatta sözdizimsel tutum açısından da doğru sayılmaz. Çünkü folklorik unsurlar doğada ergonomik bir biçimde yer almaktadır. Onlar metnin belirli bir kısmında veya çalışmanın neredeyse tamamında bir bütünlük oluşturacak şekilde bulunurlar. Bu unsurları giriş kelimesi veya motivasyonel kelimeler gibi geçici bağlantı ifadelerine benzetmek bu bakımdan doğru değildir. Mesela, bir giriş kelimesi veya motivasyonel kelime kullanılmasa bile sözdizimsel bir strüktürün anlamı değişmez. Ancak analitik folklor unsuru sayılabilecek ifadeleri bir edebî eserden çıkarırsanız, sadece eserin içeriğine zarar vermiş olmazsınız. Aynı zamanda eserin sanatsal ve estetik yönden de zayıflamasına neden olursunuz. Yani bu tür folklor unsurların çalışmanın genel planına (sujetıga) uymadığını söylemek yanlış olur. Çünkü eserde kullanılan bu çeşit folklorik uygulamalar eserin temel mesajı ile ilgili bir unsur olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle de edebî esere sembolik ve felsefi bir ruh kazandırır. Böylece ifadenin ve anlamın etkisi artar.

Anahtar Kelimeler: Özbek Edebiyatı, Roman, Folklor, Karmaşık ve Analitik Folklor, Şarkı, Alkış, Kargışlar (Beddualar).

Analytical Folklore and Lenguapoetic Characteristics in the Novel "Night and Day"

Abstract

The article is about the artistic-aesthetic and linguistic features of analytical folklore used in Abdulhamid Sulaymon oğlu Çolpan's novel "Night and Day". In addition, the study level and classification of the concept of folklore were examined in the study. The role of folklore in the literary text has been analyzed and the application of analytical folklore in the literary work has been explained. The artistic texture of analytical folklore work is characterized by its inability to combine organically with its pioneering idea. Analytic folklore is basically similar to ways of expressing syntactic relationships, such as motivational and introductory words. After all, motivational and introductory words cannot establish a syntactic connection with other words in sentence structure, but they are a very important element of speech. In our opinion, it is not entirely correct to compare analytical folklore to fundamentally motivational and introductory words. It's not even correct from a syntactic standpoint. Because folklorism is ergonomic in nature. They are composed of a particular part of the text or the whole work as a whole. It is not correct to compare it to a link like an introductory word or motivational words. For example, a syntactic structure does not change its meaning even if an introductory word or motivational word is not used. But if you remove analytical folklore from a literary work, not only the content of the work, but also its artistic and aesthetic aspects are weakened. So it would be wrong to say that this kind of folklore does not fit the plan (sujetiga) of the study. Because they give a symbolic and philosophical spirit to the literary work as an element related to the main idea of the work. It increases the impact of the work.

Keywords: Uzbek Literature, Novel, Folklore, Complex and Analytical Folklore, Song, Applause, Curses.

Giriş

Çalışmalar genellikle folklor kavramının yazılı edebiyatın ortaya çıkmasıyla beraber oluştuğunu göstermektedir (Sharipova, 2008: 12). Folklor terimi on dokuzuncu yüzyılda Fransız folkloristi P.Sebio tarafından sunulmuş ve yazarlar, eleştirmenler ve gazeteciler halk kültür unsurlarının planlarını (sujetleri), motivelerini ve coşkusu tanımlamak için kullanmışlardır (litdic.ru). Folklor, bu halk kültür mirasının mükemmel sanat eserlerini, amatör sanat örneklerini edebî eserlerde kullanmakta ve insanlara tanıtmaktadır (chronobiology.ru).

Rus edebiyatında M.K. Azadovski 1930'lu yıllarda folklorun karakterini ve sınıflandırmasını incelemeye başladı. Daha sonra P.S. Vixodsov, B.Agrba, L.I. Emelyanov, G.A. Levinton, U.B. Dalgat, A.A. Gorelov gibi bilim insanları araştırma yaptılar.

Özbek Edebiyatında Folklor Çalışması

Özbek edebiyatında folklor çalışmalarına olan ilgi XX. yüzyılın 60-70'inci yıllarında artmıştır. N.Mallaev, G.Jalolov, G.Muminov, O.Sabirov, B.Sarimsakov, I.Yormatov, M.Amilov, S.Askarov, D.Kuvvatova, Sh.Sulaymonov, L.Sharipova gibi çoğu bilim adamlarımız araştırmalar yapmışlar.

B.Sarimsakov Özbek edebiyatındaki mevcut folkloru struktur ve edebî eser dokusunda yapı ve işlev açısından iki türe ayırır: sade folklor ve karmaşık folklor. Ayrıca karmaşık folkloru analitik folklor, sentezlenmiş folklor ve stilize karakterdeki folklor şeklinde üç türe ayırmış (Sarimsoqov, 1980: 37-45).

L.Sharipova "XX. yüzyılın 70-80 yıllarında Özbek şiirinde folklor" konulu tezinde analitik folkloru şu şekilde tarif ediyor: "Analitik folklor...bir folklor bilgisidir ve çalışmanın yapısında ayrı yeri var. Atasözler dışındaki herhangi bir folklor türünden oluşur: rivayetler, efsaneler, beddualar, alkışlar, tam şarkılar, hem destan ve şarkılardan parça alıntılarının edebî eser bileşiminde analitik folklor ortaya çıkıyor" (Sharipova, 2008: 46).

Analitik folklor çalışmanın sanatsal dokusu, öncü fikri ile organik olarak birleştirilememesi açısından karakterize edilir (Sarimsoqov, 1980: 41). Analitik folklor, temel olarak motivasyonel ve giriş kelimeler gibi sözdizimsel ilişkileri ifade etme yollarına benzer. Sonuçta, motivasyonel ve giriş kelimeler cümle yapısında diğer kelimelerle ile sözdizimsel bir bağlantı kuramaz, ama konuşmanın çok önemli bir unsurudur (Sharipova, 2008: 43). Bize göre, analitik folkloru temelde motivasyonel ve giriş kelimelere benzetmek tam olarak doğru değil. Hatta sözdizimsel tutum açısından bile doğru sayılmaz. Çünkü folklorizm doğada ergonomiktir. Onlar metnin

belirli bir kısmı veya çalışmanın tamamı ile bir bütün olarak oluşuyorlar. Bunu giriş kelimesi veya motivasyonel kelimeler gibi bağlantıya benzetmek doğru değildir. Mesela, bir giriş kelime veya motivasyonel kelime kullanılmazsa bile sözdizimsel bir struktur anlamı değişmez. Ancak analitik folkloru bir edebî eserden çıkarırsanız, sadece eserin içeriğini değil, aynı zamanda sanatsal ve estetik yönü de zayıflar. Yani bu tür folklorun çalışmanın planına (sujetıga) uymadığını söylemek yanlış olur. Çünkü onlar eserin esas fikri ile ilgili bir unsur olarak edebî esere sembolik ve felsefi bir ruh veriyorlar. İşin etkisini artırıyor.

Analitik Folklor

Analitik folklor yaratıcının becerisine bağlı olarak farklı şekillerde gelir. B. Sarimsakov iki şekilde bulduklarını kaydetmişti: "1. folklorda olduğu gibi tam formadaki folklor; 2. folklor içerik korunmasına rağmen ancak form değiştirilir, genellikle kısaltılır ve işlenmiş olur" (Sarimsoqov, 1980: 42). Bu nedenle, analitik folklor sıradan folklor ile aynı formda, yani değiştirilmemiş ve yazarın becerisine dayalı olarak değiştirilmiş, işlenmiş analitik folklor şeklinde çalışmalarda ortaya çıkıyor. Biz bu sınıflandırmaya üçüncü bir form eklemeyi uygun bulduk. Yani, formu benzer, içerik olarak güncellenen folklordur. B. Sarimsakov'un sınıflandırmasının ilk şeklinde değişiklik yapılmadan kullanılan folklor öngörüldüğüne dikkat edilmelidir. İkinci şekil de anlamı korunmuş ve formu değişmiş folklor ile ilgilidir. Edebi eserde genellikle folklorun deformasyona uğradığı görülür. Bununla birlikte, belirli bir formu korurken içeriğin dönüştürülmesi, güncellenmesi, değiştirilmesi de sanatsal niyete uygun olarak gerçekleştirilir. Bu nedenle sınıflandırılmada bunun dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz.

I.Yormatov B.Sarimsakov'un sınıflandırmasına devam ederek, analitik folkloru görevlerine göre dörde ayırıyor: " 1. Analitik folklorda sanat eseri dokusunda esas fikir veya konuyla sembolik bir bağlantısı olan olayları birleştirmiş bir parçası olarak kullanılır. 2. Analitik folklor eserin sanatsal dokusuna tamamen dâhil olur, ancak organik olarak onunla birleşemez. 3. Analitik folklor kahramanın ruhundaki içsel dramatik çarpışmaları ortaya çıkaran belirli bir bölümde uygulanır. 4. Analitik folklor duruma göre sadece belirli bir bölümde uygulanır ve edebi bir kahramanın yaşamında meydana gelen olayların gerçekleşmesine katkıda bulunur" (Yormatov, 1982: 57-58).

I.Yormatov, analitik folklorun ikinci görevini "Sariq devni minib" romanının başından sonuna kadar" örneklerle kanıtladığında, yazar folklorun ayrıntılarını fanteziyle karıştırmadan eserin dokusuna daldırır"? diye biraz karıştırıyor. Daha sonra L. Sharipova, I. Yormatov'un sınıflandırmasının sistem ve ifadesinde bazı değişiklikler yaptı. O, analitik folklorün başlangıçta çalışma planındaki yerine göre iki türlü olduğuna dikkat

çekiyor: 1. Çalışmanın başından sonuna kadar bulunan analitik folklor. 2. Epizodik analitik folklor.

O çalışmadaki görevine bağlı olarak üç türlü oluyor: a) edebî eserinin dokusundaki esas fikir veya konuyla sembolik olarak bağlı olan analitik folklor; b) kahramanın ruhundaki iç çatışmayı öne çıkaran analitik folklor; c) Kahramanın hayatındaki olayları tanımlamaya yardımcı olmak için belirtilen analitik folklor.

L.Sharipova, analitik folklor türleri hakkında düşünürken bunları E.Vakhidov'un "Ruhların İsyanı", Shukur Kurban'ın "Sitorai Mohi Xosada", O.Khojjeva'nın "Çocukluk" destanları ve şiirlerindeki analitik folklor örnekleri ile kanıtlıyor.

Çolpon, "Gece ve Gündüz" romanında sade folklor ile birlikte karmaşık folkloru etkin bir şekilde kullandı. Her biri romanın planında belirli bir dilbilimsel ve lengüapoetik rol oynamıştır. Bu şekilde romanın etkisi, sanatsal ve estetik değeri artmış. Romanda şarkı, alkış, beddualardan tam olarak veya değiştirilmiş kalıpları kullanarak eserin içeriğini zenginleştirmiş ve kahramanların karakterini inandırıcı bir şekilde tasvir edebilmiş.

"Uzun-uzun argamchi yo ...

Kızlar katıldı:

...Halınchalakka,
Chakan koynak yarashar
Kelınchakka.
Chakan koynak yengiga,
Chakan koynak yengiga
Tut qoqaylık...

Bir ikki bayt o'tgandan keyin Zebining tiniq, g'uborsiz, jonon
piyoladek jaranglab chiqadigan chiroyli va o'tkir ovozi
qo'shildi.

Âdete göre "Yor-yor" kızlar tarafından karanlık bir gecede arabayla giderken söylenir. Eski zamanlarda evlenen bir kız kocasını sadece gerdek gecesinde görebiliyordu. Bazen zengin erkeklerin ikinci, üçüncü, hatta dördüncü eşleri olmaya mahkûm olan kızlar vardı. Onların gelecekları karanlık gece kadar soyuttu. Böyle bir kader ifadesinin "yor-yor"da yansıtılmaması mümkün değildi. Zebide "kışın sıkılmış, paslanmış kalbini", babasının sözlerini, acı yaşamını, soyut geleceğini unutmuş, kalbini ekleyerek şarkı söylerdi. Böylece "kalbinde doğmuş olan büyük düğümü çözmüştü".

Yazar bu durumu o kadar ustaca anlatıyor ki sanki kızla aynı arabada, yan yana yürüyormuşsunuz gibi hissedersiniz. Eğer bu noktada şarkı, yani analitik folklor olmazsa, eserin etkinliği zayıflardı.

Çalışmanın sonunda yazar tekrar şarkı kullanıyor. Kaderin acı darbelerine dayanamayan "çılgın" annenin ruhunu, kalbindeki acıları tarif etmek için şarkının estetik değeri çok büyük:

Qorilar, domlalar, parixon, azayimxon, duoxon va boshqalarga
pul berib o'qitdilar, ko'chirtirdilar, dam soldirdilar – foydasi
bo'lmadi. Hamon o'sha eshonnikidagi singari har kimga qizini
maqtab gapirar, so'ngra ho'ngrak otib achichiq-achchiq
yig'lagach "Yoriltosh" quyida o'zi to'qigan baytlarini o'qirdi:

Zebi, Zebi, Zebona,
Men ko'yingda devona.
Seni sotdi o'z otang,
Men bo'layin sadag'ang!
Zahar qilib oshingni
Pirim yedi boshingni!
Zebi, Zebi, Zebona!
Qayda qolding, dilbarim?

Eğer bu şarkı kullanılmazaydı, acı ve umutsuz kader içindeki anneyi bu kadar net bir şekilde tasvir etmek mümkün değildi (Yoldoshev, 2019: 119).

Romandaki "Yor-yor" performansıyla zavallı annenin söylediği ağırlı şarkı birbirini tamamlıyor. Yani, annenin söylediği bir şarkı geleneksel şarkıcılıkta doğaçlama yapılmış yeni bir şarkıdır. Önceden hazırlanmış şekil içi tamamen yeni bir içerik, kişisel bir trajedi, dert ile doldurulmuş. Benzer durumlar birçok edebî eserlerde gözlemlenebilir ve bu tür folklor edebi metinler temelinde ayrı ayrı incelenmelidir. "Yor-yor" içeriğindeki "mutluluk", uzay ve zaman tanımında "üzüntü", "tevazu" ve "korku" anlamına gelen "karanlık" güzel bir kontrast yaratmış ve yüksek duygusal ifadeyi açıklamaya hizmet etmiştir.

Alkış Şekilleri Olan Analitik Folklor

Ayrıca, "Gece ve Gündüz" romanında halk kültür unsurlarının alkış ve kargış şekilleri olan analitik folklor kullanılmıştır. "Uzak geçmişte, insanlar kelimenin insan ruhu üzerindeki etkisinin doğrudan kelimenin anlamından değil, içinde bulunan her şeyin doğal gücünün etkisinden kaynaklandığını anladılar. Bu yüzden de onların hayatında kelimeler iyi ve kötü türe

ayrılmıştı. İyi kelimeler insana sağlık ve mutluluk getirirse, kötü sözler de mutsuzluk getirir (Imomov, Mirzayev, Sarimsoqov, Safarov, 1990: 109).

Halk dilinde biri yolculuğa çıkarsa, "İyi şanslar", "Yolun açık olsun", "Yolculuğun iyi geçsin", "Bol şanslar, iyi yolculuklar dileriz" gibi güzel dilekler söylemişler. Bu alkışlar sayesinde, yolcunun hedefine zorlanmadan ve tehlikesiz ulaşması dilenir. Beyaz rengin oluşumunun eski ve geleneksel inançlarla bağlı olduğu belli. Beyaz renk barış, ışık, gönül rahatlığı sembolüdür. Çolpon bu alkışı farklı durumlarda da kullanır:

- Otam biror joyga ketayotganga o'xshaydi, - dedi Zebi quvonganini yashirolmay.
- Yiroqroq safarga o'xshaydi. Oq yo'l bersin! - dedi O'lmasjon va yumshoqqina kuldi.

"Orzu-havasinga yet" (Allah gönlünün muradını versin), "O'zingdan ko'pay", "Bola-chaqa ko'r" (Çoluk çocuğun olsun), "Bor bo'l" (Birin bin olsun), "Omon bo'l" (Çok yaşa), "Sog' bo'l" (Sağol), "Umring uzun bo'lsin" (Ömrün uzun olsun, Uzun bir hayat yaşa) gibi alkış ve iyi dilekler istenen durumda herhangi bir yaştaki insanlara söyleniyor.

"- Aylanay, oyimposhsha, shu arizani eringizga berib qo'ying. Nohaqdan bola bechoraga zulm qilayotirlar... Aylanay bolam, orzu-havasingizga yeting, bola-chaqa ko'ring, tilagingizni bersin Hudoyim!", "- Hudo yarlaqasin, bolam", "- Ilohim, orzu-havasingizga yeting, aylanay!", "Hudo umrlarini bersin eshonbuvamning! Muncha yaxshi qilibdilar! Erkak degan hadeb uyda yota bersa sasib ketadi..."

Alkış insanlara iyi dilekler dilemeyi, tehlikelerden korumayı ve ruhlarını neşelendirmeyi sağlar. Alkış tüm cephelere uygulanabilir.

Kargış Şekilleri Olan Analitik Folklor

Beddua (kargış) Özbek folklorunun bağımsız bir türüdür. O, insanlara kötülük dilemek için kullanılır. İslam'da karıncalara bile zarar vermemek tanıtılıyor. Müslüman bir kişi, Allah'ın tüm iyiliklerin ve kötülüklerin cezasını verdiğini görür.

Alişer Nevai:

Kimki bir ko'ngli buzuqning xotirin shod aylagay,
Oncha borkim, Ka'ba vayron bo'lsa obod aylagay.

Yani fakir bir insanı mutlu eden kişi, düşmüş Kâbe'yi yeniden inşa etmiş ve tamir etmiş gibi ödüllendirilecektir. Bu düşünceye göre, günahkârı cezalandırmaya yalnızca Allah haklıdır. Bu nedenle halk arasında "Allaha hevale ettim", "Allah cezalandırsın" gibi lanetler kullanılıyor. Romanda kullanılan bedduaları iki gruba ayrılabiliriz: 1. Kendi kendini lanetlemek; 2. Başkaları lanetlemek. Kendi kendine lanet.

1. "Kendini lanetleme. Bunlar insanın çaresiz kaldığında, yaşamaktan sıkıldığında, mutsuzluğu hissettiğinde kullanılır. Bu durumda en çok ölüme bağlı lanetler kullanılır" (Sharipova, 2008: 63).

"Enaxon... o'z qo'lida munday qudrat yo'qligini o'ylab
noumidlikka tushar, bo'g'ilardi... – O'lganim yaxshi mening! –
dedi u. – Ko'nguldagidek bir siylay olmasam mehmonlarimni!"

Analitik folklorun yardımıyla yazar, kızın kötü finansal durumu nedeniyle ziyaret eden arkadaşlarına yürekte misafir yapamayacağından üzgün olduğunu ve bunun için ölmeye hazır olduğunu gösteriyor. Bu işin etkisini artırdı.

– Voy sho'rim! Shuncha erkak o'tirsaya! O'lganim ming
marta yaxshiroq! – So'ngra ovozini pasaytiriboq tirkadi: –
Otamning piriday kap-katta sallalik domla o'tiribdilar. Qanday
yuzim bilan qarayman?..

Yazar bu noktada analitik folklor üzerine iki görev koymaktadır. 1. Zebinin sadeliğini göstermek; 2. Zebinin inancını göstermek. Eğer metinden folklor kaldırılırsa duygusal ifadesi, etkisi ve popülizmi kaybolur.

2. Başkalarını lanetlemek. Eshonning zoruyla Razzaq Sufi kızını komutana dördüncü eş olarak verdi. Kızı bu kötü kismete karşılık yapamadı. Ama aynı zamanda kaderin "acı şakası"na da katılmıyor. Baba umutsuz bir durumdadır. Kızının uzlaşmasını, her şeye alışmasını ve barış içinde yaşamasını istiyor. Yazar bu durumu ustaca tanımlamış.

"Otasi shahardan piyoda kelgan edi. Oppoq soqoli bilan
ko'z yoshlarini to'kib yig'ladi. "Qizim, – dedi, – meni munaqa
sharmanda qiladigan bo'lsang, ilohim, bo'yning tagingda
qolsin... Murodingga yetmagin."

Bazen insan her şeye sahip olarak da mutlu olamaz. Güzel ev, mücevherler, para, güzel eşyalar, ama mutluluk yok. Kadın kuma acısını çekiyor.

"Davlati qursin, davlati!.. Enaxonning kelinibisisiga
rashki keladi... Davlat asari yo'q. Ro'zg'orlari zo'rg'a

o'tadi. Qo'zichoqday ikki bolasi bor. Eri hamisha
yonida... Kundosh alami yo'q...".

Yazar, kadının ezilen, çaresiz, mutsuz durumunu bir kargışıyla ifade etmeyi denemiş ve bunu başarmış.

Sonuç

Sonuç olarak, analitik folklor; edebi eserinin tüm bölümlerinde, epitetlerde, yazarın konuşmasında ve kahramanların konuşmasının bireyselleştirilmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Okuyucuyu kalbine bir yol bulmaya ve düşünmeye teşvik ediyor. Genel olarak, atasözleri dışındaki herhangi bir folklor türü edebi metinlerde kısmen veya tamamen sanatsal gereklilikler çerçevesinde uygulanabilir. Bu tür analitik folklor uygulamaları edebî eserde önemli bir estetik rol oynamaktadır.

Kaynakça

Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990.

Sarimsoqov B. Folklorizmlar tipologiyasiga doir// O'zbek tili va adabiyoti, 1980, №4.

Sharipova L. XX asrning 70-80 yillari o'zbek she'riyatida folklorizmlar. Filol. fanlari nomzodi ...dissertasiya. – Toshkent, 2008.

Yormatov I. Folklorizmlarning tipologik xususiyatlari // O'zbek tili va adabiyoti, 1982, №2.

Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. 256 b.

<http://www.chronobiology.ru/wp-content/plugins/gtrans>

<https://www.litdic.ru/folklorizm>

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi e-ISSN:2757-6388

International Journal of Humanities and Art

<http://www.trkdergisi.com>

Kitap Değerlendirmesi/Book Review

trk dergisi

2021

2(1):123-130

Geliş Tarihi / Receive : 13.06. 2021

Kabul Tarihi / Accepted : 30.06 2021

KALKAN, Adnan (2021), Teknoloji Bağımlılığı ve Bilinçli Medya Kullanımı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1.Baskı,152 s.

ISBN:978-625-7320-19-1

KALKAN, Adnan (2021), Technology Addiction and Conscious Media Use, Ensar Publications, Istanbul, 1st

Edition, 152 p. ISBN:978-625-7320-19-1

Kerim TUZCU

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi
Asst. Prof., Siirt University, Faculty of Education, Turkish Education

E-mail: kerimtuzcu@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0001-8432-2602

Sosyalliği Öldüren Sosyal Medya

“Bugün neslin; hissiz, duygusuz, hedefsiz, idealsiz, doyumsuz ve değerlerden uzak yetişmesinin en büyük sebeplerinden biri medya ve teknolojidir.” diyerek tanıtmaya başlıyor kitabını müellif Adnan KALKAN ve devamında “Teknoloji bağımlılığı son zamanlarda çokça dillendirilen ve hayatımıza yerleşen önemli kavram ve konulardandır. Öyleki yakın zamanda hastanelerde açılacak ve en yoğun çalışacak klinik, bağımlılık kliniği olacaktır.” şeklinde insanoğlu için çok acı bir tehdit ve hakikati dile getiriyor maalesef.

Günümüzde ‘ne onunla ne de onsuz’ yapılamayan, gün geçirilmeyen/geçirilemeyen bir gerçeklik ve vakıa oldu medya ve teknoloji. Bir müddet elektrik veya internet kesintisi olsa birçok insan ve hususan da gençler ve çocuklar, maalesef, güneşe karşı uçmaya çalışan yarasalar gibi ne yapacağını bilemeyecek hale gelmektedirler.

Medya ve teknoloji de tıpkı bir ateş gibi bıçak gibi kullanılış maksadına göre değerlendirilen veya değersizleşen bir alandır, bir güçtür artık fakat kontrol altına alınması ve zaptedilmesi bir hayli zor olan bir güç. Bazen uysal bir koyun gibi görünse de çoğu zaman koyun postuna bürünmüş bir kurt çıkmaktadır karşımıza.

Medya ve teknoloji ile ilgili belki de en ilginç olan durum şu: Bir tarafta medya ve teknolojiden zarar göreceğini veya zarar görme ihtimali olduğunu bildiği halde, bilerek veya bilmeyerek kendilerini bu tehlikenin içine atan yahut atmaktan çekinmeyen çocuklar ve gençler; diğer tarafta ise bu tehlike ve zararlardan nispeten uzak olan ama zararları fark edip çocuk ve gençleri korumaya çalışan yetişkinler.

Medya ve teknolojinin bütün bu girift ve içinden çıkılmaz hale gelen meselelerine çözüm yolları bulmak için sayısız çalışmalar yapıldı. 1990’lı yılların başlarında medyanın ve teknolojinin menfi neticelerine karşı çözüm bulabilmek için ‘medya okuryazarlığı’ alanında akademik çalışmalara hız verildi. Üniversitelerde medya okuryazarlığı dersleri açıldı. Millî Eğitim Bakanlığı, ilk ve ortaöğretim seviyesi sınıflarda müfredata bu dersi koydu.

Resmi ve özel birçok kurum ve kuruluş, medya ve teknolojinin tanıtılması ve zararlı yanlarına karşı nesilleri korumak ve şuurlandırmak amacıyla çalışmalar yürüttüler ve yürütmektedirler. Bütün bu çalışmalara rağmen medya ve teknolojiye karşı henüz bir üstünlük kurulabilmiş değildir. Çünkü kendisini sürekli yenileyen ve değişim geçiren virüsler gibi medya da her gün karşımıza yeni bir kılıkla çıkmaktadır. Ayrıca medya okuryazarlığı bir defa öğrenilen, sabit bilgilerden oluşan ve sonra da ömür boyu kullanılabilen bir meleke değildir. Bu alanda kendimizi sürekli yenilememiz şarttır. Medya ve teknoloji olmadan veya kendimizi ondan tecrit ederek yaşamak mümkün olmadığına göre onunla yaşamamızın çarelerini bulmak zorundayız.

Hâlihazırda medya ve teknolojinin zararlı taraflarını bilmeyen ve bundan da şikâyetçi olmayan pek kimse yoktur ama bu fikri kuvveden fiile çıkarma noktasında bir hareket ve faaliyet içine giren de az maalesef. İşte, Adnan KALKAN'ın elimizdeki *Teknoloji Bağımlılığı ve Bilinçli Medya Kullanımı* adlı eseri, medyayı ve teknolojiyi tanıyıp şuurlu olarak kullanabilme ve faydalanabilmenin yollarını gösteren yeni bir kitap. Kitabın diğer önemli bir yönü ise pedagojinin önemli ilkelerinden biri olan 'alternatif oluşturma' konusunda da çözüm sunmasıdır. Bize teknoloji ve medyayı tanıtırken, onu, ailemizin bir üyesi gibi beraber yaşamak zorunda olduğumuz bir yakınımız olarak görmemizi ve eğer iyi tanırsak hayrından razı, şerrinden de emin olacağımızı ortaya koyuyor.

Şair, yazar, eğitmen, psikoloji bilim uzmanı ve sosyal medya yöneticisi de olan Adnan KALKAN aynı zamanda aile eğitimi, çocuk eğitimi, genç eğitimi, yetişkin eğitimi, eğitici eğitimi alanlarında da sayısız faaliyetler ifa etmiş; ruhbilim (psikoloji), refleksbilim (refleksoloji), eğitimbilim ve toplumbilim (sosyoloji) bilimlerini mezcetmiştir. Denebilir ki İbn-i Sina'nın insana bütüncül yaklaşımını bu asra taşıyan bir rol üstlenmiş ve hâlen de çalışmalarını, kendi kurduğu "Adnan Kalkan Akademi" de sürdürmektedir. Yazar Kalkan, Batı'nın "insan bütüncül (biyopsikososyal) bir varlıktır," anlayışını yetersiz görüp, "insan aynı zamanda ruhsal ve duygusal bir varlıktır" diyerek mefkûresini kendi ifadesiyle "bir nesli ihya ve inşa; bugünü ihya, yarını inşa" şiarıyla dile getiriyor. Hâlihazırda aile, çocuk eğitimi, gençlik, başarı ve eğitim konularında telif ettiği birçok eseri mevcut. Elimizdeki eseri ise Ensar Neşriyat tarafından 2021 Mart ayında basılmış ve 152 sayfadan oluşmaktadır. Toplumun yediden yetmişe her kesimine hitap eden ve konu olarak çok güncel bir kitap.

Kapak tasarımı ile muhtevanın birbiriyle tam anlamıyla örtüştüğünü ve uyduğunu söylemek mümkün. Yazarın özgeçmişi, ilmî faaliyetleri ve eserleri hakkında malumat veren künyeden (4-5. s.) sonra İçindekiler (7-10. s.) ve müellifin kendi kaleminden Ön Söz (11-12. s.) yer almakta. Daha sonra kitabın ana gövdesini oluşturan ve 8 (sekiz) bölümlük (13-142. s) kısım bulunmakta. Ardından kitapla ilgili olarak alanlarında uzman farklı ilim

Kerim TUZCU

adamları tarafından serdedilen fikirler (143-145. s.) ve Kaynakça (147-152. s.) ile eser son buluyor.

Çağımızda her türlü gelişmenin ve ilerlemenin ne kadar faydası varsa bir o kadar da zararının olabileceği ihtimalini göz ardı etmememiz gerektiğini belirten yazar, aynı kaygının medya ve teknoloji konusunda ise daha fazla taşınmasının lüzumundan bahsederek başlıyor Ön Söz'e. Medya ve teknolojik içeriklere çok kolay ulaşabilmenin ve bu içerikleri bilinçsiz kullanmanın neticesinde maddî ve manevî çok ciddi zararlar görüldüğünü belirtiyor. Özellikle çocukların ve gençlerin içe kapandıklarını; sosyalleşme sürecinin tamamlanamadığını, bedenî, ruhî, cinsî yönlerden ciddi rahatsızlıklara duçar olduklarını; dinleme, anlama, akıl yürütme, mantikî muhakeme, iletişim kurma ve muhataplarıyla hemhal olabilme gibi en temel insanî özelliklerinin büyük zarar gördüğünü belirterek daha kötüsünün ise artık bu davranışların bağımlılık seviyesine çıktığını söylüyor. Mevzubahis sıkıntıları çözebilmenin yolunun ise medyadan ve teknolojiden uzaklaşmadan ama şuurlu ve ne yaptığını bilerek hareket edilmesi olduğunu ifade ediyor. Ayrıca, her bölümün sonunda verilen örnek vakalar ve bunların tahlilleri, meseleyi görünür ve anlaşılır kılmakta, daha müşahhas hale getirmektedir.

1. Bölüm-Bağımlılık (13-24.s.)

Bağımlılığın; psikolojik, fizyolojik ve toplumsal olarak hayatımızda sıkça kullandığımız bir kavram olduğu; ferdin bedensel, ruhsal ve sosyal hayatını derinden sarsan bir sendrom olduğu belirtiliyor.

Aşırı istek uyanmasının, kullanım süresinin artmasının ve bağımlı olduğu unsura karşı her geçen gün isteğinin daha da artmasının bağımlılığa giden yollar olduğunu belirten yazar, bağımlılık teşhisinin uzmanlarca konabileceğini de ifade ederek şu 7(yedi) ölçünün bağımlılık tanısında kullanıldığını ve bunlardan en az 3(üç) tanesinin bu tanı için kâfi olduğunu da ekliyor:

a-Kullanılan maddeye karşı daha yumuşak ve hoşgörülü yaklaşılmaya başlama

b-Madde azaldığında veya kesildiğinde yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması

c-Madde kullanımını denetlemek veya bırakmak için yapılan çabaların boşa çıkması

d-Maddeyi sağlamak, bırakmak veya bırakmak için büyük zaman harcama
e-Madde kullanma sebebi ile sosyal, ferdi ve mesleki etkinliklerin olumsuz etkilenmesi

f-Maddelerin daha uzun ve yüksek miktarda alınması

g-Fiziksel veya ruhsal sorunların ortaya çıkmasına ya da artmasına rağmen madde kullanımını sürdürmek

Bağımlılığın fizyolojik ve psikolojik olmak üzere iki şekilde tezahür ettiğini belirten yazar, ferdin kendini sosyal hayattan tecrit etmesi, daha çok

"Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi"
"International Journal of Humanities and Art"
[trk dergisi/2021]

e-ISSN:2757-6388
Cilt/Volume:2
Sayı/Issue:1

medyada zaman geçirmesi ve sürekli yalan davranışlar sergilemesi şeklindeki davranışların bağımlılık göstergesi olacağını ifade ediyor.

2. Bölüm-Sosyal Medya Bağımlılığı (25-36.s.)

Medyanın eski(geleneksel) ve yeni medya olmak üzere ikiye ayrıldığı belirtiliyor: Basılı ve görsel temele dayanan eski tip medya ile internet tabanlı yeni tip medya. Türkiye’de yaklaşık 60 milyon kişinin sosyal medyayı kullandığı, bu kişilerin iç dünyalarında boşluk hissetmeleri, medyada kendilerini daha rahat ifade edebilme imkânı bulabilmeleri gibi sebeplerle sosyal medyaya yöneldikleri ve bu fertlerin işlevsellik, duygusallık ve sosyal ilişkiler gibi yönlerden hasar gördükleri ifade edilmektedir.

3. Bölüm-Teknoloji Bağımlılığı (37-46.s.)

Medya ve teknoloji kavramlarının birbiriyle aynı gibi görünse de aslında farklı manalar içerdiği belirtilmiştir başta. Teknolojinin; toplumun ve ferdin ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretilen araç gereç ve süreçler olduğu ifade edilerek, bunun yerli yerinde ve doğru olarak kullanılmadığında ise tam tersi neticeler verdiğini ve şifa yerinde zehir tesiri göstereceğini beyan ediyor yazar. Yerli yerinde kullanılmadığında özellikle gençlerin ve çocukların; arkadaşlarıyla iletişim ve sosyal bağ kuramayan, kendini ifade edemeyen, yalnızlığa gömülen, dışlanmışlık hissi yaşayan, ailesine aidiyet hissi zayıflayan, her şeyi eğlence ve oyun olarak gören amaçsız kuru kalabalıklara dönüşme tehlikesi teferruatıyla ele alınmıştır.

4. Bölüm-İnternet Bağımlılığı (47-60.s.)

İnternet olmadığında ruhsal ve zihinsel çöküntü şeklinde psikolojik belirtileri görülen bir durumdur, diyor yazar, internet bağımlılığı için. Hususan çevrimiçi oyunlarla söz konusu bağımlılığın başladığı ve arttığı belirtiliyor. Çocukların, ergenlik çağına geldiklerinde eğer kendilerini ifade etmede, ailelerinden yeterli destek almada ve çevrelerinde kabul görmede bir sıkıntı yaşarsalar bu bağımlılığa bir kapı açılmış olacağı özellikle ifade ediliyor. Söz konusu bağımlılık neticesinde karşı cinsle iletişim kuracağım derken bunun başka yıkıcı sonuçları olduğu, beslenme sorunları çıktığı, bedensel olarak ağrı ve sancılar ortaya çıktığı, uyku bozukluğu ve ruhsal meseleler görüldüğü açık bir şekilde anlatılıyor.

5. Bölüm-Akıllı Telefon Bağımlılığı (61-72 s.)

Kerim TUZCU

Akıllı telefonların artık neredeyse tüm cihazları bünyesinde barındıran özellikler taşıdığını ve dolayısıyla elden bırakmanın ve onlardan vazgeçmenin imkânsız bir hal aldığını ifade eden yazar, bu cihazla çocukların ne kadar geç tanışırsa o kadar faydalarına ve sağlıkları için yararlarına olacağını önemle belirtiyor. Her türlü sanal (dijital) oyun da oynanabilen bu cihazlarla fazla vakit geçirenlerde unutkanlık, hareketlerini kontrol edememe, aşırı hareketlilik (hiperaktivite), dikkat bozukluğu, odaklanamama, ruhi buhran, uyku bozukluğu, kaygı ve öfke başta olmak üzere çocuklar ve gençler olmak üzere bütün insanlar için zararlı ne varsa - maalesef- görüldüğünü ifade etmektedir.

6. Bölüm-Televizyon Bağımlılığı (73-82.s.)

Televizyonun, insanoğlunun karşısına çıkan ilk renkli kutu olduğunu söyleyen yazar, televizyonun yıllarca iletişim ve eğlencenin en büyük aracı olarak kullanıldığını ifade ediyor. İnternetin çıkmasıyla etki alanı daralsa da günümüzde her köşeye kadar ulaşabilen en yaygın araç olarak varlığını sürdürdüğünü de ekliyor. Çok yaygın olarak bulunması sebebiyle özellikle çocuklar için, çizgi filmler aracılığıyla, şuuraltı ve örtük iletilerle bir hayli zararlı olabilmekte olduğunu ifade eden yazar, televizyon dizilerinin çocuk ve gençleri yalancı bir dünyaya çektiğini ve gerçeklikten kopardığını beyan ediyor.

7. Bölüm-Dijital Oyun Bağımlılığı (83-106.s.)

Oyunların ve oyun vasıtasıyla yapılan eğitimlerin tesir ve faydalarının zikredilerek başlandığı bölümde dijital oyunun tanımı ve dijital oyun bağımlılığının sebepleri üzerinde durulmaktadır. Bilgisayar, akıllı telefon, tablet gibi dijital ekranlarda oynanan oyunlara dijital oyun denildiğini ifade ettikten sonra bu oyunları oynamanın sebepleri olarak stres atma, eğlenme, haz alma, gerçeklikten kaçma, zaman geçirme, rekabet etme, güç gösterisi, kendini ispat etme gibi gerekçe ve amilleri saymaktadır. Daha sonra ise oyun bağımlısı fertlerin şu tehlike ve hatarlarla karşılaşabileceklerini sıralamaktadır: İçeriği uygun olmayan görüntülere maruz kalma, zararlı alışkanlıklara meyletme, okul başarısının düşmesi, sosyal faaliyet ve işlevselliğinin azalması, siber dolandırıcılıkla karşılaşma ihtimali, beslenme düzeninin bozulması ve şişmanlık tehlikesi, ailesine maddi açıdan zarar verme ihtimali. Akabinde de bu oyunların tamamının ve tamamen zararlı olmadığını söyleyerek şu faydalarından bahsediyor: Fertler üzerinde sakinleştirici ve kontrol edici tesiri, özgüveni artırma ve düzenlilik kazandırma, eğlenerek eğitime, zekâ gelişimi ve yabancı dil öğretimine müspet tesiri, matematiksel hesaplama ve problem çözme becerisi kazandırma gibi. Bu faydaları sağlayabilecek oyunların ise yapboz, rol oynama, macera, strateji, bilgi ve matematik yarışmaları, kart oyunları, öğretiler (simülasyon) vb. (<https://www.guvenliweb.org.tr>).

Yazar, bölümün sonunda ise çok farklı ve ehemmiyetli bir mevzuya sözü getirmiştir. Bazı dijital oyunlarda [Guitar Hero-3, Devil May Cry 3/Dante's Awakening, Resident Evil, Call Of Duty, Hitman, Counter Strike, Serious Sam, Clive Barkers Undying, Zack&Wiki, Ayo Dance, Muslim Massacre, Bomb Gazze, Minarett Attack, Pacman vb. (<https://www.aa.com.tr>)] alenen yahut örtük biçimde, İslam karşıtlığını ifade eden unsurlar yerleştirildiğini ifade ederek körpe zihinlerin dinimize ve manevi değerlerimize karşı nefret aşılama ihtimalinin asla göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmektedir.

8. Bölüm-Medya ve Teknoloji Bağımlılığına Çözüm Önerileri (107-142.s.)

Müellif, bu başlık altında bilinçli medya kullanımı ve medya okuryazarlığı ile alakalı malumatlar veriyor evvela. İlk olarak medya ihtiyacının belirlenmesi, kullanıcının yaşına göre medya belirleme, zamanı sınırlama, RTÜK akıllı işaretler sınıflandırma sistemi uyarılarına dikkat etme, sosyal ağlara dikkat etme ve kontrol sağlama, sosyal medya mahremiyetine dikkat etme, reklamlara aldanmama, devletin kontrol etmesi, okullarda bilinçli medya kullanımı hususunda öğretim verilmesi, sivil toplum kuruluşlarının halk genel anlamda medya konusunda bilgilendirmesi ve eğitmesi gibi başlıklar altında bilinçli medya kullanımı hakkında malumatlar serdetmektedir. Daha sonra medya okuryazarlığı hakkında kısa ve öz bilgiler verdikten sonra ise internet bağımlılığını önleme yollarını sıralamaktadır: Bilgilendirme, eğitme, sosyal ve kültürel faaliyetlerle meşgul etme, fizikî ve sosyal çevrenin düzenlenmesi, topyekûn toplumsal mücadele gibi vasıtalar. Devamında da internet, oyun ve teknoloji bağımlılığının çözümüne yönelik çare ve tedbirler sıralanmakta ve güvenli internet kullanımına yönelik tavsiyeler yer almaktadır. Bu tavsiye ve ikazların içinde belki en dikkat çeken reklamlardaki aldatıcı ama örtük olarak verilen bilinçaltı iletilerdir.

Bölümün sonunda ise özellikle çocuklar ve gençler için çeşitli oyun ve faaliyet seçenekleri sunulmaktadır: İzcilik, zekâ oyunları, okçuluk vb. Ayrıca bu oyunları faydalı ve güzel yanlarından da ayrıntılı olarak bahsedilmiştir.

Kitap Hakkında Kim, Ne Dedi?

Kitapla ilgili olarak akademi ve eğitim muhitinden birbirinden kıymetli ilim adamları (Prof. Dr. A. Halim ULAŞ, Prof. Dr. Âdem TATLI, Eğitimci Yazar Duran ÇETİN, Doç. Dr. Bayram Özer, Prof. Dr. Aykut GÜL, Prof. Dr. Osman ÇAKMAK) fikir ve görüşlerini belirterek böyle hassas ve ehemmiyetli bir konunun yeterince ele alınmadığını ve dolayısıyla bu eserin söz konusu boşluğu doldurmada önemli bir vazifeyi ifa ettiğini beyan etmişlerdir.

Sonuç

Dünyanın yaklaşık son iki yıldır mücadele ettiği salgın döneminde daha da artan ve kullanıcılar için gittikçe tehlikeli hale gelen medya ve teknoloji kullanımı, her zaman olduğundan daha tehditkâr ve zararlı bir hale gelmiştir. Söz konusu eserde, internetin ve teknolojinin sadece zararlarının ne olduğu sayılmamış; herkesin zararını bildiği halde bile isteye yahut mecburiyetten içine düştüğü zarar ve tehlikeler canlı örneklerle beslenerek kullanıcılara hissettirilmeye çalışılmıştır. Binaenaleyh, Adnan KALKAN'ın bu eseri, başta çocuklar ve gençler olmak üzere her yaşta ferdi bilinçlendirmek; ailelere rehber olmak, mezkûr zarar ve tehlikeleri savuşturarak karşı tedbir alabilmek için bir başucu kitabı olması cihetiyle herkesin faydalanabileceği kıymetli bir eser mesabesinde denebilir.

